

АРХІВИ УКРАЇНИ

У НОМЕРІ:

До 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка

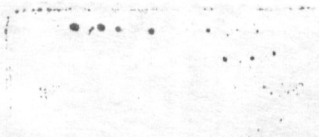
Протоколи перших засідань ЦВК Рад України

Імена, повернені історії

Робота ЦДАЖР УРСР з відомствами

Архівна справа за рубежом

Нові відомості про перебування декабристів у Києві

АРХІВИ УКРАЇНИ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р. ВИХОДИТЬ РАЗ НА ДВА МІСЯЦІ

№ 2 (214) 1989

БЕРЕЗЕНЬ — КВІТЕНЬ

ЗМІСТ

У колегії Головархіву УРСР 3

До 175-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка

КРЯЧОК М. І. Документи особового фонду Т. Г. Шевченка у ЦДАМЛМ УРСР 5
БАРШТЕЙН Ю. А. Медальєрна Шевченкіана 15
Використання документів Держархіву Львівської області у телефільмі «Рота
ім. Т. Г. Шевченка» 25

Публікації архівних документів

БОЖКО О. І., ЯКОВЛЕВА Л. В. Протоколи перших засідань ЦВК Рад України 28
СЛЮДИКОВА Т. Б. Нові документи про місця проживання родини Давидових-
Раєвських у Києві 37

З фондів ЦДАКФД УРСР

Імена, повернені історії 41

На прохання наших читачів

Керівні діячі Радянської України 44

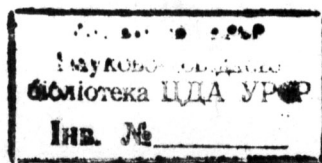
Теорія і практика архівної справи

КУЗНЕЦОВА Л. В. Нове у роботі ЦДАЖР УРСР з відомчими архівами республі-
канських міністерств і відомств 48
КУРІННИЙ Б. П. Організація роботи читального залу Держархіву м. Києва 54

Огляди джерел і документальні нариси

АНТОНЮК О. С. Біографічна хроніка В. І. Леніна як джерело до вивчення полі-
тичної роботи більшовиків серед військ інтервентів 56
КИЯНКО В. І. (Ворошиловград) З історії створення системи партійного навчання
на Україні (1918—1920 рр.) 60
СТРИШЕНЕЦЬ М. М. (Тернопіль) Архівні документи про будівництво водяних
млинів на Україні в XVI—першій половині XVII ст. 64

© Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1989 р.

Архівна справа за рубежом

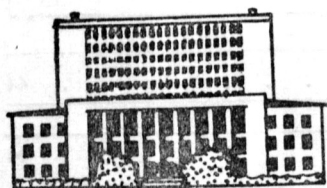
ВАРВАРЦЕВ М. М. Цінне джерело про сучасний стан архівної справи в зарубіжних країнах	67
СЕНДИК З. О. Висвітлення питань роботи з документами особового походження в болгарському архівознавчому виданні	68

Критика та бібліографія

КУЛЬЧИЦЬКИЙ С. В. Э. И. Квиринг. Избранные речи и статьи	71
ЛАТУН О. І. (Запоріжжя) Восстановление Приднепровья (1946—1950). Документы и материалы	72
СТРЕЛЬСЬКИЙ Г. В. Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория	73

Інформація та хроніка

У ЦДАМЛМ УРСР	75
В архівних установах республіки	77

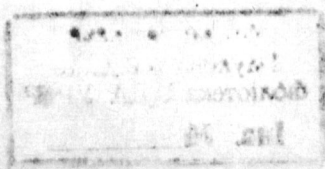
Редакційна колегія:

Б. В. ІВАНЕНКО (головний редактор), Л. М. ВАСЬКО (відповідальний секретар),
В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ (заступник головного редактора), Л. З. ГІСЦОВА,
В. О. ЗАМЛИНСЬКИЙ, М. Ф. КОТЛЯР, С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ, В. Ю. МЕЛЬНИ-
ЧЕНКО, К. Є. НОВОХАТСЬКИЙ, Г. В. ПОРТНОВ, Н. М. СЛОНЧАК, В. О. ШЕБ-
ЧУК, В. Г. ШМЕЛЬОВ, Л. В. ЯКОВЛЄВА

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24. Телефон 277-11-24.

Друкарня наукової книги, 252030, Київ, вул. Леніна, 19.
Здано до набору 22.02.89. Підписано до друку 25.04.89. БФ 39210. Формат паперу 70×108¹/₁₆.
Високий друк. Друк. арк. 5. Умовн. друк. арк. 7. Обл.-вид. арк. 8,5. Тираж 7645. Зам. 0-25.

«АРХИВЫ УКРАИНЫ», № 2 (на украинском языке). Научно-информационный бюллетень Главного архивного управления при Совете Министров УССР. Издаётся с 1947 г. Выходит 6 раз в год. Адрес редакции: 252601, Киев-110, ГСП, Соломенская, 24. Телефон 277-11-24. Типография научной книги, Киев, ул. Ленина, 19. Печ. листов 5. Усл. печ. листов 7. Уч.-изд. листов 8,5.

У КОЛЕГІЇ ГОЛОВАРХІВУ УРСР

Відбулось розширене засідання колегії Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, присвячене підсумкам роботи державних архівів республіки у 1988 р. та їх завданням на 1989 р. У його роботі взяли участь директори центральних державних архівів, держархівів областей республіки, відповідальні працівники Головархіву УРСР. З доповіддю виступив начальник Головархіву УРСР Б. В. Іваненко. Він констатував, що у рік відзначення 70-річчя ленінського декрету з архівної справи установи Державної архівної служби УРСР домоглися певних успіхів у розвитку архівного будівництва, було проведено значну роботу по реорганізації структури управління галуззю. Однак, перед архівними установами республіки стоїть ще багато проблем і невирішених питань, нових завдань, що впливають з рішень партії та уряду, перш за все, постанови ЦК Компартії України «Про розробку республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення та пропаганди історії Української РСР». Сьогодні необхідно не лише об'єктивно і самокритично оцінювати стан справ, але й наполегливо шукати конструктивного підходу до успішного розв'язання завдань прискорення розвитку архівної справи. Далі доповідач зупинився на основних напрямках програми розвитку архівної справи в республіці на 1989 рік і найближчу перспективу. Зокрема, було вказано на необхідність поліпшення стану і умов зберігання документів, забезпечення архівів сучасною матеріально-технічною базою. Особливий акцент було зроблено на примноження джерельної бази вітчизняної історії шляхом розвитку так званої «усної історії», розширення прийому особових фондів, створення колекцій документів з історії України, які зберігаються в зарубіжних архівосховищах. Промовець зосередив увагу на питаннях використання і публікації документів, які в умовах зрослого інтересу громадськості до історії, її «білих плям» набувають особливого значення. Ця ділянка роботи потребує докорінної перебудови, насамперед у справі публікації історичних джерел. Про це детально йшлося на республіканській науково-практичній конференції «Археографічна наука: її стан та завдання». Потребує дальшого зміцнення зв'язок архівів з засобами масової інформації, широка пропаганда архівних джерел через пресу, по радіо і телебаченню. Важливим завданням назвав доповідач зростання суспільної ролі архівної служби, широку популяризацію документів, які справедливо називають пам'яттю народу, серед широких кіл громадськості. У доповіді Б. В. Іваненка прозвучало ряд інших важливих питань, які постають в процесі перебудови роботи архівних установ, вказувались шляхи до їх успішного розв'язання.

В обговоренні доповіді взяли участь директор Держархіву Запорізької області В. І. Левенцов, директор Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР Л. В. Яковлева, директор Держархіву Херсонської області А. О. Луганська, начальник відділу комплектування, відомчих архівів і діловодства, член колегії Головархіву УРСР Г. В. Портнов, директор Держархіву Дніпропетровської області М. К. Захарова, директор Держархіву Чернігівської області І. К. Іва-

щенко, заступник директора Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові О. Я. Мацюк, директор Центрального державного архіву науково-технічної документації УРСР О. М. Машенко, директор Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Києві Л. З. Гісцова, начальник відділу організаційно-планової і науково-методичної роботи, член колегії Головархіву УРСР К. Є. Новохатський, директор Держархіву Тернопільської області Є. П. Контролевич, директор Держархіву Волинської області І. А. Сайчук, старший економіст Головархіву УРСР В. Л. Каплун, заступник начальника Головархіву УРСР, начальник відділу забезпечення схоронності документів та обліку, науково-довідкового апарату до документів В. В. Кузьменко. В роботі колегії брала участь і виступила заступник начальника відділу забезпечення схоронності та обліку документів ДАФ СРСР Головархіву СРСР Н. А. Карпунова.

ДО 175-річчя 3 ДНЯ НАРОДЖЕННЯ Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ДОКУМЕНТИ ОСОБОВОГО ФОНДУ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ЦДАМЛМ УРСР

М. І. КРЯЧОК,
директор ЦДАМЛМ УРСР

Серед фондів особового походження видатних митців дореволюційної доби одне з найпочесніших місць у ЦДАМЛМ УРСР займає комплекс документів, що пов'язані з творчістю Т. Г. Шевченка, його сподвижницьким життям, вшануванням пам'яті великого поета трудовим народом, прогресивною інтелігенцією. Переважна більшість останніх документів — дожовтневого періоду. Згаданий фонд не є вичерпним джерелом для дослідників-шевченкознавців, оскільки основна маса творчих оригінальних документів Великого Кобзаря зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, і все ж цінність його незаперечна.

З творчих матеріалів у фонді відклались рукописи¹ поезій Т. Г. Шевченка: «Думка»², започаткована словами «Нащо мені чорні брови...», закінчується: «На лютеє горе» (165×220 — тут і далі розміри в дужках подаються в міліметрах. — М. К.). (Зберігся чорновий автограф з незначною правкою, без дати й підпису, в оправі з тисненням: «Автограф Шевченко») (ф. 506³, оп. 2, спр. 4); «Бандуристе! Орле сизий»⁴, закінчується словами: «Між людьми чужими» (180×235). (Біловий автограф, без заголовку, з підписом «Т. Шевченко», датою «1840. 9 мая») (оп. 2, спр. 1); «Николаю Ивановичу Костомарову»⁵, вірш починається словами «Веселе сонечко ховалось» з кінцівкою: «Мою тюрму, мої кайдани!» (210×265). (Біловий автограф з посвятою замість заголовку, з підписом «Т. Шевченко», датою «1847. Мая 19») (оп. 2, спр. 2). На аркуші 2 зв. рукою Т. Шевченка повторно чорнилом написано: «Николаю Ивановичу Костомарову» і олівцем: «Крапивная улица дом Прudentова». На цьому ж аркуші, невідомою рукою олівцем позначено: «Собственноручно написано Т. Г. Шевченко и отдано в Саратов матери Н. И.» Внизу — невиразна сургучна печатка. Тут же — рукопис поезії «Сон», започаткований словами «На панщині пшеницю жала...»⁶, закінчується: «Ще копу дожинать пішла» (215×251). (Біло-

¹ При характеристиці рукописів тут і далі використовується кн.: «Опис рукописів Т. Г. Шевченка» (К., 1961) (вийшла тиражем 1000 прим. і на сьогодні стала бібліографічною рідкістю); вносяться уточнення у відповідності з оригіналами. Назви творів при аналізі рукописів чи списків подаються в залежності від документа українською чи російською мовою, але за сучасною загальноприйнятою орфографією (за опублікованими джерелами).

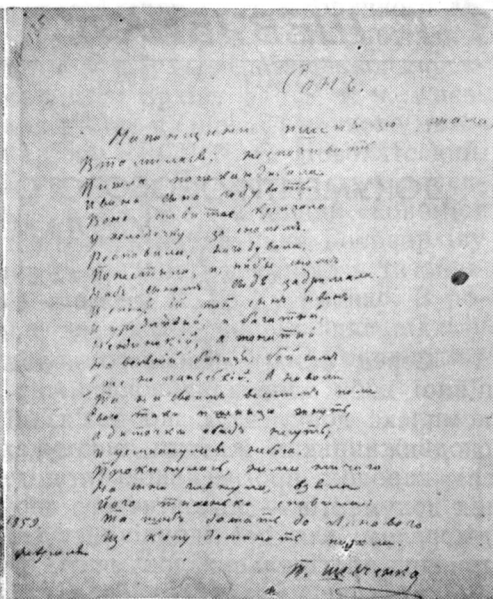
² Твір написаний 1839 р. у Петербурзі. Опублікований у «Кобзарі» 1840 р., с. 83—87; Тарас Шевченко. Повне зібрання творів удесяти томах. К., 1951—1963 рр., т. 1, с. 55 (Див.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка, с. 450).

³ У наступних посиланнях номер фонду Т. Г. Шевченка не зазначатиметься, оскільки йдеться про документи лише цього фонду.

⁴ Опублікований у українському літературно-художньому альманасі «Молодик», 1843, ч. II, с. 108—109; вміщений у кн.: Тарас Шевченко. Повне зібрання творів, т. 1, с. 417. (Див.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка, с. 450).

⁵ Видрукований у журналі «Мета» (Львів), 1863, № 4, с. 273. Описано (коротко) в кн.: Тарас Шевченко. Повне зібрання творів, с. 1, с. 594. (Див.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка, с. 451).

⁶ Опублікований у слов'янофільському журналі «Русская беседа». М., 1859,

Автограф вірша Т. Г. Шевченка
«Сон» (ф. 506, оп. 2, спр. 3, арк. 1).

Т. Г. Шевченко в останні роки життя.

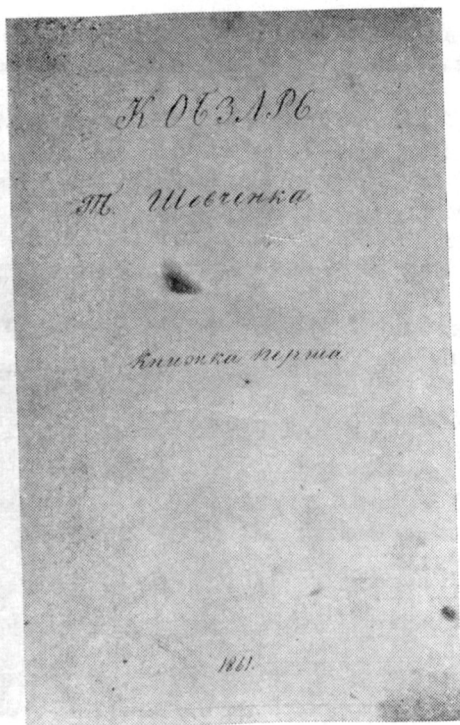
вий автограф з підписом «Т. Шевченко», датою «1859. 8 февряля») (оп. 2, спр. 3).

З автографів поета у фонді є також власноручний підпис «Т. Шевченко» на звороті квитанції, що не датована, попередньої передплати поеми «Гайдамаки» (оп. 1, спр. 7, арк. 1 зв.).

Твори Т. Г. Шевченка користувались незгасимою любов'ю і великою популярністю у людей праці, захоплювали покріпаччені маси, прогресивну інтелігенцію волелюбними ідеями, мудрістю, правдою життя, поетичним звучанням, мелодійністю українського слова. Ніякі заборони царських сановників не змогли зупинити їх масового поширення. Поезії Т. Г. Шевченка заучувались напам'ять, переписувались у численних списках, передавались із рук у руки. Яскравим свідченням цього є списки творів поета, що відклались у згаданому фонді.

Збереглися рукописні списки збірників поезій (оп. 1, спр. 1, 3, 4), щоденника й листів (оп. 1, спр. 5). Усі вони у твердій коленкорівій оправі, одна з яких темного, на корінці коричневого кольору (оп. 1, спр. 1), оправы двох інших (оп. 1, спр. 3, 4) та щоденника — темно-коричневі. Оправа останніх (оп. 1, спр. 3—5) має поліграфічне оформлення на зразок книг XIX ст. Списки написані чорнилом. Почерк письма в кожному збірнику індивідуальний. Аркуші пронумеровані з обох боків. Заголовки творів Т. Г. Шевченка в двох перших збірниках (оп. 1, спр. 1, 3) написані, як правило, на окремих аркушах, що передують текстам, в інших (оп. 1, спр. 4, 5) збірниках текст ущільнений і заголовки розміщуються безпосередньо перед текстом.

кн. III, с. 5—6; використаний у кн.: Тарас Шевченко. Повне зібрання творів, т. II, с. 476 (Див.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка, с. 452).

Титульний аркуш рукописного збірника «Кобзар» та вміщений у ньому малюнок «Кобзар з повідирем» (оп. 1, спр. 3).

Списки поезій Т. Г. Шевченка у збірнику (205×265) (оп. 1, спр. 1, арк., у т. ч. з нумерацією на зв., 104), написані на цупкому білому папері з тисненням фабричним штемпелем у верхньому лівому куті. Штемпель еліпсоподібної форми: по краях вздовж еліпсу зазначено «* імператор *петерб. бум. фаб.» У центрі зверху відтиснуто зображення царської корони, нижче — велика літера Н.⁷

На титульному аркуші (оп. 1, спр. 1, арк. 3) чітким каліграфічним почерком зазначено *Кобзарь Т. Шевченка*, а внизу аркуша *С* печатан в Санктпетербурге 1840 г.

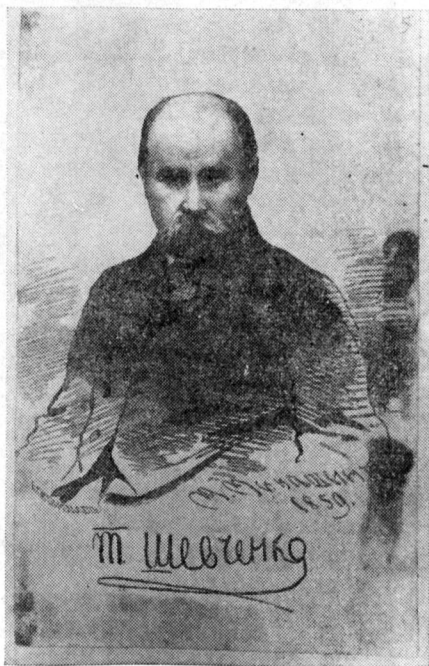
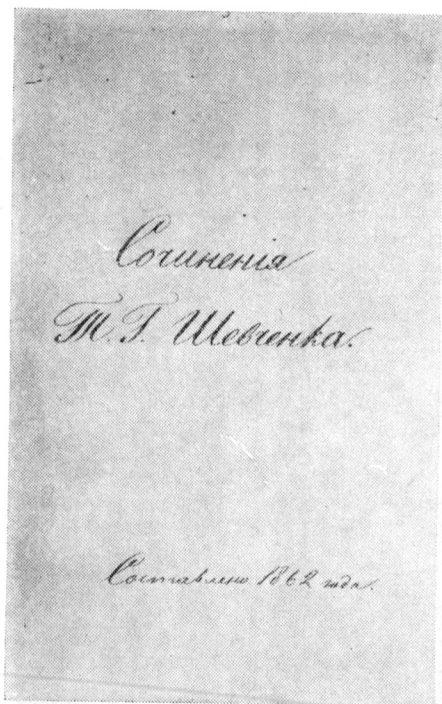
У цьому збірнику вміщено списки поезій, що опубліковані у першому виданні «Кобзаря» (1840 р.)⁸: «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!»; «Перебендя. Є. П. Гребінці»; «Катерина. В. А. Жуковському. На пам'ять 22 квітня 1838»; «Тополя. П. С. Петровській»; «Думка» («Нащо мені чорні брови»); «До Основ'яненка», «Іван Підкова. В. І. Штернбергу», «Тарасова ніч. П. І. Мартосу».

На корінці оправи збірника (140×195) (оп. 1, спр. 3; арк., у т. ч. з нумерацією на зв., 502) друкарськими літерами відтиснуто слово під словом: *Кобзарь Т. Г. Шевченко*, дещо нижче *И. П. Левченко*. Прізвище останнього, очевидно, належить переписувачу, що, можливо, походив з тих Левченків, які брали участь у Коліївщині та згадані у вірші поета «Швачка»⁹. На титульному аркуші (арк. 1), посередині, — заго-

⁷ Скорочення в тексті тисненого фабричного штемплі слід розуміти так: «Николай»; «петергофская бумажная фабрика».

⁸ Назви творів з посвятами подаємо як у списку, але з дотриманням сучасної орфографії. Відомості про осіб з Шевченкового оточення, яким присвячені поезії, див. у кн.: Шевченківський словник у двох томах. К., 1977, відповідно до прізвищ осіб за алфавітом: т. 1, с. 168, 224, 286, 384; т. 2, с. 104, 392.

⁹ Див.: Шевченківський словник, т. 1, с. 347.

Рукописний список збірника творів Т. Г. Шевченка та включена до нього репродукція з портрета Кобзаря роботи М. Й. Микешина (оп. 1, спр. 4).

ловок: *Кобзарь*. На другому аркуші зверху: *Кобзарь*, нижче *Т. Шевченка*, посередині *Книжка перша*, внизу 1861. На третьому аркуші слово під словом вказано *Письмо к А. А. О.*, посередині: (*Автобіографія*), нижче 1860. Наступний аркуш (арк. 4) вміщує безпосередньо текст листа, започаткований словами: «Милостивый Государь Александр Александрович», що закінчується (арк. 10) «Милостивый Государь, они крепостные до сих пор...». Документ без підпису й дати.

Порівняльний аналіз рукопису з опублікованими автобіографіями Т. Г. Шевченка дає змогу встановити, що це «Письмо Шевченко к редактору «Народного чтения»¹⁰ (1860, № 2, с. 229—236), яке являє собою власноручну автобіографію поета «відредаговану» перед публікацією П. О. Кулішем¹¹.

Збірник містить друкарський відбиток офорту «Кобзар з поведи-рем» (арк. 11), виконаного одним з найближчих друзів Т. Г. Шевченка художником В. І. Штернбергом. Цей малюнок вміщено як фронтиспис у першому виданні «Кобзаря» (1840 р.). Рукописний збірник містить набагато більше поезій, ніж опубліковано у згаданому виданні, а також у книзі «Кобзарь Тараса Шевченка. Коштом Платона Семеренка, С. Петербург, 1860». Поезії записані з власними заголовками Т. Г. Шевченка. Окремі з них згруповані переписувачем під заголовками: «Сидячи в

¹⁰ «Народное чтение» — російський журнал ліберального напрямку, що виходив у 1859—1861 рр. у Петербурзі. Його редактором і видавцем був земський діяч з Полтавщини О. О. Оболенський (Див.: Шевченківський словник, т. 2, с. 34, 60).

¹¹ Поява «Автобіографії» безпосередньо пов'язана з клопотанням Т. Г. Шевченка про звільнення родичів з кріпацької неволі. Публікації двох текстів «Автобіографії»: за рукописом Т. Г. Шевченка (перша половина січня 1860 р.); «редакцією» П. О. Куліша (18 лютого 1860 р.). Науковий коментар до цих текстів див. у кн.: Тарас Шевченко. Собрание сочинений в пяти томах. М., 1955—1956, т. 5, с. 7—9, 458—464, 467—468; див. поясн.: Шевченківський словник, т. 1, с. 21.

неволе», «З Оренбургських казармев». Для полегшення користування рукописним збірником у кінці вміщено «Оглавь» (арк. 500—502).

На корінці оправи рукописного збірника (130×200) (оп. 1, спр. 4, арк., у т. ч. з нумерацією на зв., 695) поліграфічно слово під словом витиснено *Сочинения Шевченка*, внизу Т. Г. Збірник написаний на цупкому білому папері з тисненим фабричним штемпелем у лівому куті, що відображає царську корону, внизу літери *ВАТН*, які очевидно, є аббревіатурою повної назви якоїсь паперової фабрики. Збірник відкривається титульним аркушем: *Сочинения Т. Г. Шевченка* (арк. 1), потім вклеюю літографії портрету Т. Г. Шевченка (арк. 4), такого ж, як у «Кобзарі» (1860 р.). Портрет виконаний у 1858 р. художником М. Й. Мишешиним, який був у дружніх стосунках з поетом.

На наступному аркуші (арк. 5), крім назви збірника, внизу напис *Составлено 1862 года*. Замість вступу до збірника вміщено «Письмо Тар. Гр. Шевченка к редактору «Современника» (арк. 7—18), що являє собою скорочений варіант вище згаданої автобіографії поета.

До цього збірника вміщено ще більше поезій, ніж до попереднього. Для зручності користування в кінці його є «Оглавь» (арк. 692—695).

Слід відмітити, що на початку рукописного збірника кимось з шевченкознавців не раніше 1939 р. вклеєно аркуш (арк. 1), де названо 15 поезій Т. Г. Шевченка, з числа занесених до рукописного збірника, які в радянських виданнях, зокрема в книзі «Т. Г. Шевченко. Кобзарь. Перевод с украинского. Госиздат художественной литературы. М., 1939», як зазначив дослідник, не були опубліковані.

На корінці оправи рукописного збірника (130×200) (оп. 1, спр. 5; арк., у т. ч. з нумерацією на зв., 563), поліграфічно слово під словом відтиснуто: зверху *Дневник Шевченка*, внизу Т. Г. Збірник написаний на цупкому білому папері з таким же тисненим фабричним штемпелем, що й на рукописному збірнику поезій (оп. 1, спр. 4). На двох перших аркушах (оп. 1, спр. 5) відображено схематичні плани № 1 і № 2 хати, яку мріяв збудувати поет, «щоб робоча була дубова, та круглий ганок скляний на Дніпро»¹². План хати схематично віддзеркалює кімнату, світлицю, робочу, кухню, сіни, комору, піддашшя, ганок. Збоку від зображення круглого ганку (план № 1) вздовж нього рубленим шрифтом написано «ріка Дніпро»¹³.

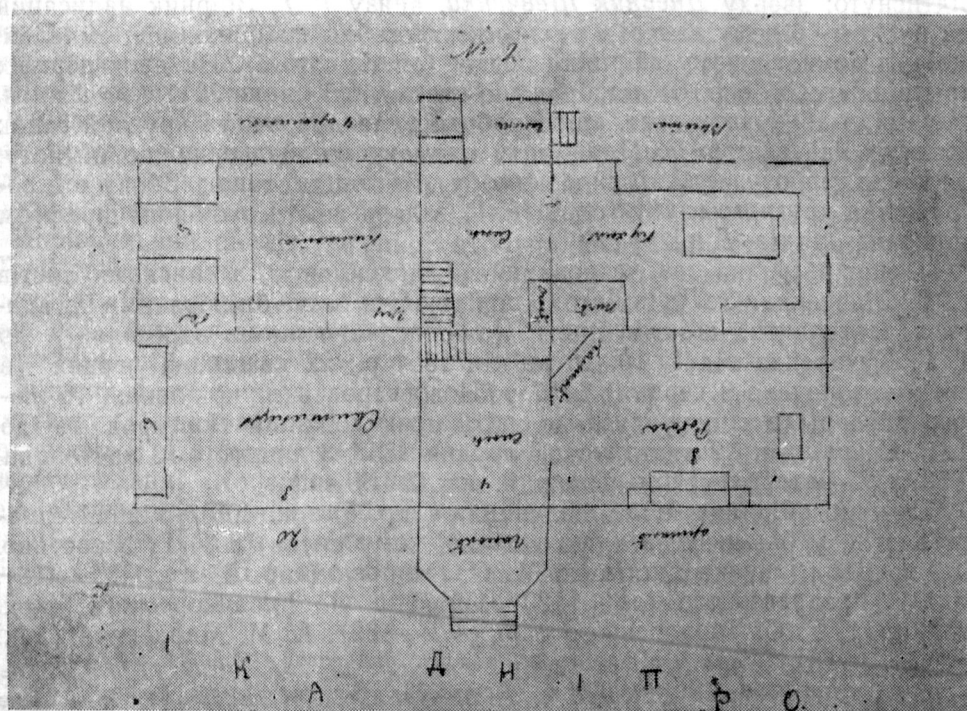
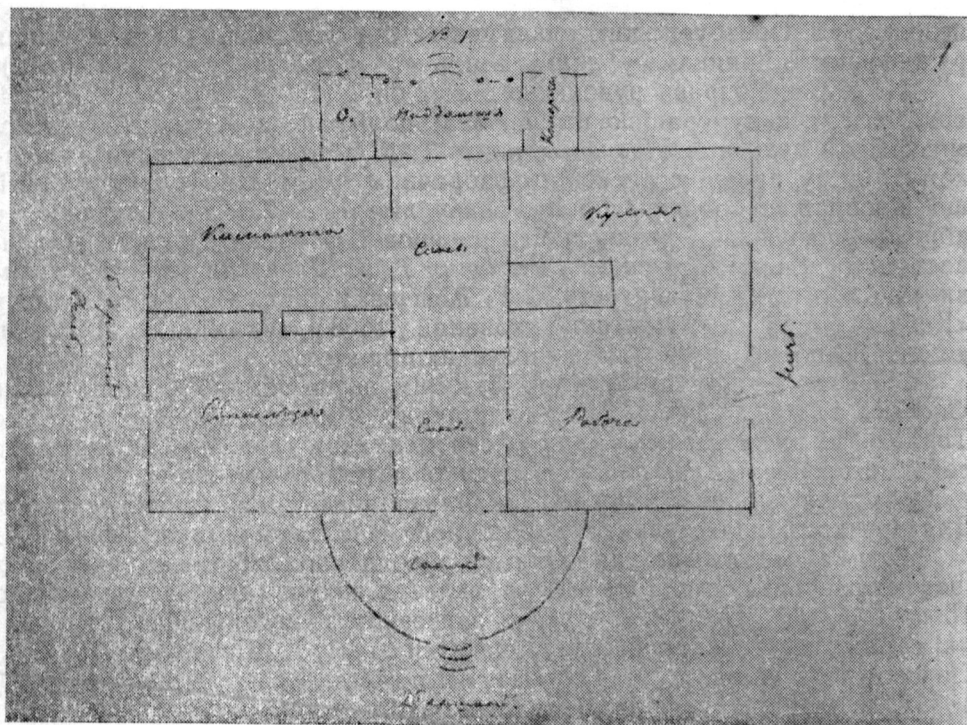
Текст збірника започаткований не щоденником, а списками листів Т. Г. Шевченка. За їх змістом, порівнюючи з опублікованими¹⁴, вдалося встановити, що це листи (в списках вони не адресовані) до Я. Г. Кухаренка від 1, 10, 16 квітня 1854 р., 22 квітня, 5 червня (в списку зазначено 3 червня) 1857 р. Новопетровське укріплення, 16 лютого 1858 р. (в списку лист не датований), Нижній Новгород та до М. С. Щепкіна (12 листопада, 5 грудня 1857, 3 лютого, 13 листопада 1858 р. С.-Петербург) (оп. 1, спр. 5, арк. 3—39 зв.).

У кінці збірника після щоденника (спр. 5, арк. 405) вміщені списки листів, у більшості з яких вказано, кому писав їх Т. Г. Шевченко. Це, зокрема, списки листів до М. О. Осипова (спр. 5, арк. 405—419), М. М. Лазаревського (арк. 420—459), А. О. Козачковського (арк. 460—471), Г. С. Тарновського (арк. 472—482), А. М. Маркевича (арк.

¹² Див.: Лист поета до брата В. Г. Шевченка від 18 лютого 1860 р.—Тарас Шевченко. Повне зібрання творів, т. VI, с. 206. Між с. 216 і 217 — вклейка: «Т. Шевченко. Малюнки хати. Акварель».

¹³ Плани № 1 і № 2 за контурами подібні до опублікованих за оригіналами Т. Г. Шевченка схематичних рисунків плану хати, виконаних олівцем (18.11 і 25.VIII 1860 р.). (Див.: Тарас Шевченко. Мистецька спадщина у чотирьох томах. К., 1961—1963, т. 4, номери рисунків 115, 117).

¹⁴ Див.: Тарас Шевченко. Повне зібрання творів, т. VI.

Схематичні плани хати, яку мріяв побудувати Т. Г. Шевченко на схилах Дніпра (оп. 1, спр. 5, арк. 2).

483), П. О. Куліша (арк. 426—493), В. Г. Шевченка (арк. 493—539). Подальший лист в списку (арк. 542) має різночитання з змістом опублікованого листа¹⁵. Переписувач помилково зазначив, що це лист *До Сави Ч.*, хоч Сава Чалий помер у 1741 р.¹⁶, а лист датований *С. Петербург, 11 августа*. (1860). Отже, до публікацій він увійшов як лист *До М. К. Чалого*.

Усе ж цікаво, яким джерелом користувався переписувач, коли в тексті списку, тотожного за змістом з публікацією листа, звернення позначене ініціалами М. Г., а в публікації так: Милостивый государь Михаил Корнеевич!. Можливо, при публікації лист зазнав редагування. В списку в тексті зазначено... Івана Максимовича Сошенка, в публікації — И. М. Сошенка. Підпис під листом у списку: Покорнейший Ваш Т. Шевченко, в публікації: Т. Шевченко.

Список щоденника започаткований на 43 аркуші (оп. 1, спр. 5) заголовком *Первый отрывок*, датою *Июня 12, 1857 года*. Безпосередні записи розпочинаються так: *Первое замечательное происшествие, которое я вношу в мои записки, суть следующее*. У кінці списку текст щоденника після дати *13 июля 1858* закінчується віршем *Сон*, зокрема строфою

*На Ивася глянула, взяла,
Його гарненько сповила,
Та, щоб дожать до ланового,
Ще копу дожинать пішла...
Останню може; бог поможет,
Та й сон твой оправдится*¹⁷ (оп. 1, спр. 5, арк. 401).

Датування, початок і кінцівка списку співпадають з його публікацією. Все ж певні особливості в списку є. Переписувач увів заголовки, очевидно від себе, так звані «отрывки»: «*Первый отрывок*»... «*Отрывок четырнадцатый и последний*» (оп. 1, спр. 5, арк. 378). Текстові записи вносились у списки з певними пропусками, з вилученням інколи найбільш гострих авторських думок щодо свавілля в роки солдатчини. Прикладом цього є текст «*Второй отрывок. 1857 г. 19 июня*». Після шевченківських фраз «Какое гнусное грядущее важное событие! Какая бесконечная и отвратительная эта пригонка амуниции! Неужели и это еще не в последний раз» переписувачем поставлено: «? ... ». У опублікованому авторському тексті згадане речення після слів «в последний раз» знаком питання не обривається, а продовжується так: «меня выведут на площадь, как бессловесное животное, напоказ? Позор и унижение! Трудно, тяжело, невозможно заглушить в себе всякое человеческое достоинство, стать на вытяжку, слушать команды и двигаться, как бездушная машина»¹⁸.

У тексті від «*25 июня*» після речення, що закінчувалось «ровно до 10-ти часов» у списку пропущено: «В заключение спектакля спросил претензию, ругнул в общих выражениях, посулил суд и розги и даже зеленую аллею, то есть шпицрутену»¹⁹. Очевидно, переписувач, складаючи список цього твору, все ж боявся свого оточення й окремі авторські думки в тексті пропускав, роблячи при цьому помітки «... ».

¹⁵ Лист опублікований під № 196 у кн.: Тарас Шевченко. Повне зібрання творів, т. VI, с. 216.

¹⁶ Див.: Шевченківський словник, т. 2, с. 335.

¹⁷ Цитовано з дотриманням орфографії за кн.: Тарас Шевченко. Собрание сочинений в пяти томах, т. 5, с. 243.

¹⁸ Тексти, пропущені переписувачем (автором списку), наводимо за назр. кн.: Тарас Шевченко. Собрание сочинений в пяти томах, т. 5, с. 23.

¹⁹ Див.: Там же, с. 30.

Тому що важко повірити, що людина, яка не поділяла Шевченкової думки, переписувала б на 563 аркушах його щоденник та листи.

Є у фонді кілька менших за обсягом списків на окремих аркушах або у зшитках без належного оформлення (оп. 1, спр. 6; оп. 2, спр. 5, 7, 8) поезій Т. Г. Шевченка, в т. ч. поеми «Гайдамаки» (оп. 1, спр. 6).

З оригінальних документів, писаних Т. Г. Шевченком, крім автографів окремих творів, охарактеризованих у огляді, у фонді відклалися рукописи трьох поетових листів. Два з них — до П. М. Корольова (оп. 1, спр. 10). Як відомо з опублікованих коротких біографічних відомостей, останній жив у 1821—1894 рр., викладав у 2-ій Харківській гімназії, був закоханий у поезію Т. Г. Шевченка, розповсюджував серед харків'ян передплатні квитки на видання його творів, а гроші пересилав автору до Петербурга²⁰. Обидва листи писані в Петербурзі у 1842 р., перший 22 травня, другий 18 листопада.

Лист (125×215) написаний на тонкому нелінованому аркуші (оп. 1, спр. 10, арк. 1—1 зв.), зверху аркуша у правому куті зазначено *С:П:Б:*²¹ 22 мая, нижче під назвою місяця — рік: 1842, потім прізвище *До Королева*. Лист започаткований так: «Спасиби тобі добрый чоловіче за ласкове слово, за гроши,...» (оп. 1, спр. 10, арк. 1), закінчується словами «...» і за щирю правду, скаже щире спасыби Т: Шевченко» (оп. 1, спр. 10, арк. 1 зв.)²².

Лист (110×135) написаний також на тонкому нелінованому папері (оп. 1, спр. 10, арк. 2—2.). Зверху в правому куті аркуша вказано дату: *Ноября 18—1842*. Лист починається так: «Спасыби тобі, мій голубе, що хочъ ты мене не забуваешь...» (оп. 1, спр. 10, арк. 2), а закінчується «...бувайте здоровы, не забывайте мене» й трохи нижче «Щирий вашъ Т. Шевченко» (оп. 1, спр. 10, арк. 2 зв.)²³.

Крім листів, що вже введені до наукового обігу, заслуговує на увагу конверт (110×135), що зберігається разом із згаданими листами (спр. 10, арк. 3).

Адреса, штемпельні позначення на конверті вносять важливі відомості, закликають до роздумів. На конверті написано:

«Его Высоко Благородію
Филиппу Николаевичу
Королеву

прохвесору Грігоріетского Иситута²⁴ в Местечке
Горки

Могилевской Губ[е]рнии» (оп. 1, спр. 10, арк. 3).

У лівому куті на конверті круглий штамп, по колу якого відтиснуто *Харковск. губерни Ахтырка*, а посередині — *авгус[т] 1856* (оп. 1, спр. 10, арк. 3). На звороті конверта (арк. 3 зв.) збереглась розпливчата, нечітка сургучна печатка, якою були скріплені клапани конверта; на верхньому клапані є знак (друкарський відбиток): двоголавий орел в овалі; зазначено ціну коверта. Відомості, що є на адресі конверта,

²⁰ Див.: Шевченківський словник, т. 1, с. 318.

²¹ Мається на увазі Санкт-Петербург.

²² У цитатах текст листів тут і далі передаємо мовою оригіналу. Лист опублікований: И. Айзеншток. Неизданные письма Т. Г. Шевченко. — 36. «Литературное наследство», 1935, № 19—21, с. 558—564; Тарас Шевченко. Повне зібрання творів, т. VI, с. 23—24. (Див.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка, с. 452).

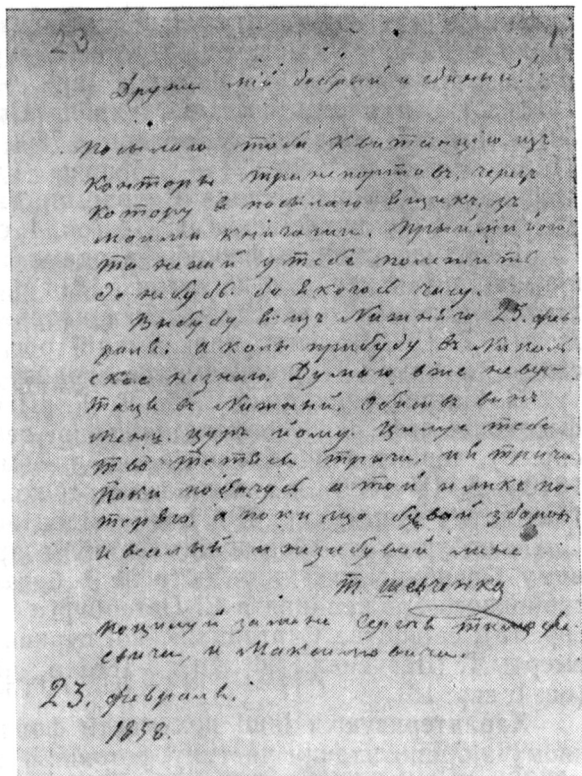
²³ Опубліковано: И. Айзеншток. Неизданные письма Т. Г. Шевченко. — 36. «Литературное наследство», 1935, № 19—21, с. 558—564; Тарас Шевченко. Повне зібрання творів, т. VI, с. 25 (Див.: Опис рукописів Т. Г. Шевченка, с. 452).

²⁴ Так у тексті.

доповнюють біографічні дані (звання, місце роботи) Г. М. Корольова, вміщені в останніх довідкових виданнях²⁵.

Крім цього, зауважимо, що в штампі, зокрема в позначенні року, цифра 5 відтиснулась нечітко. Верхній край не проглядується, тому можна її тлумачити як 3 — тобто 1836 р. Внаслідок цього в «Описові рукописів Т. Г. Шевченка» (с. 452) зазначено, що в штампі рік 1836. Якщо схилитись на користь останнього, то виходить, що П. М. Корольов був професором вже у 15 років, що невірогідно. Нелогічно також, що конверт в описові віднесений до листа Т. Г. Шевченка до П. М. Корольова від 18 листопада 1842 р. До жодного із згаданих вище листів цей конверт не належить. Отже, лист, конверт від якого зберігся в архіві, до цього часу не виявлено. Третій лист, що зберігся у фонді (оп. 1, спр. 11), був написаний Т. Г. Шевченком 23 лютого 1858 р. у Нижньому Новгороді до свого щирого друга, видатного російського актора М. С. Щепкіна. Його написано на невеликому за розміром аркуші паперу (105×133) блакитного кольору. Як і попередні листи, його вже введено до наукового обігу²⁶.

У фонді зібрано також виготовлені в інших державних архівах СРСР фотокопії окремих оригінальних документів. Сформовано окремі справи з фотокопій архівних документів Департаменту поліції, начальників Оренбурзької губернії та 23-ї піхотної дивізії про слідство над Т. Г. Шевченком, його заслання від 30 травня 1847 р. рядовим в окремих Оренбурзький корпус, з правом вислуги; під найсуворіший нагляд, із заборорою писати й малювати; про встановлення за ним таємного поліцейського нагляду після увільнення з солдатчини (оп. 1, спр. 14; оп. 3, спр. 1). Тут же — ряд копій з документів (оп. 4, спр. 5) вже згадуваного Департаменту поліції (за 1847 р.), Головного управління у справах друку (за 1891 р.), Цензурного комітету (за 1892 р.), Київського, подільського і волинського генерал-губернатора (за 1911 р.), Канцелярії обер-прокурора святейшого синоду (за 1911 р.), Київського поліцеймейстера (за 1914 р.) про заборону в 1847 р. перевидати «Кобзар» Т. Г. Шевченка, в 1891 р. — поему «Катерина», в 1892 р. — біографію Т. Г. Шевченка (составитель В. Яковенко); відміну урочистостей з нагоди 50-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка; ви-

Лист Т. Г. Шевченка до М. С. Щепкіна.
23 лютого 1858 р. Нижній Новгород.
(оп. 1, спр. 11).

²⁵ Див.: Шевченківський словник, т. 1, с. 318.

²⁶ Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах, т. VI, с. 177.

лучення у 1911 р. з обігу у вищих навчальних закладах «книги Шевченко «Кобзарь», как вредной по ее антирелигиозному и безнравственному направлению» (оп. 4, спр. 5, арк. 6); про конфіскацію в Києві у 1914 р. палітурному закладі Михайла Скибинського (Фундуклеївська, 30) книги «Т. Шевченко. Кобзар» — 7800 прим., у приміщенні артілі (Бібіковський бульвар, 2) — 875 прим., цього ж видання у книжкових магазинах (вулиця Велика Володимирська, 53; Хрещатик, 29 і Безаківська, 8; Фундуклеївська, 12/14 (оп. 4, спр. 5, арк. 8—9).

Серед документів фонду знаходимо також копії документів органів поліції Києва від 28 лютого 1914 р. про розповсюдження в усіх вищих навчальних закладах міста напередодні 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка прокламацій російською, українською і польською мовами із закликом до страйку 25 лютого (оп. 4, спр. 8).

З біографічних документів Т. Г. Шевченка у фонді зберігаються фотокопія автографу його незакінченої автобіографії (без дати) (оп. 1, спр. 9), чорновий начерк російської письменниці Т. П. Пассек (6. VIII 1810—5. IV 1889) під заголовком «Окончание биографии Шевченка» (без дати) (оп. 1, спр. 19), копії свідоцтва, виданого 7 квітня 1860 р. С.-Петербурзьким обер-поліцмейстером про дозвіл «отставному рядовому Оренбургского линейного № 1 батальона Тарасу Шевченко для свободного проживания в С. Петербурге в течение одного года» (оп. 1, спр. 15), свідоцтва Єкатеринівської церкви при Академії художеств про смерть Т. Шевченка 26 лютого 1861 р., підписаного 2 березня 1861 р. (оп. 1, спр. 16).

Характеризуючи інші документи фонду, доречно відзначити, що у ньому зібрано значну частину фотокопій документів, які розповідають про вшанування пам'яті Великого Кобзаря. В їх числі протоколи засідань комітету по спорудженню пам'ятника Т. Шевченку у Києві (1907, 1909—1911, 1914, 1917 рр.) (оп. 4, спр. 9); листи М. Коцюбинського та І. Труша до комітету по спорудженню пам'ятника (1909, 1911 рр.) (оп. 4, спр. 10) і листування українською, польською і французькою мовами різних осіб з питань проектів пам'ятника Т. Г. Шевченку (1912—1914 рр.) (оп. 4, спр. 11); оголошення та підписні листи об'єднаного комітету по спорудженню пам'ятника поету Т. Г. Шевченку про пожертвування коштів на пам'ятник (1910 р.) (оп. 4, спр. 12).

Слава Шевченкова ще до Великого Жовтня вийшла за межі України. У фонді є фотокопії документів Грузинського та Вірменського земляцтва за 1911 р. про вшанування пам'яті поета (оп. 4, спр. 14). Збереглася відозва, що вийшла друком 1 березня 1911 р. у Нью-Йорку, та афіша великих вечорниць, які проводились там з нагоди 50-ї річниці від дня смерті Т. Г. Шевченка (оп. 1, спр. 28).

З образотворчих документів у фонді є фоторепродукція і листівки з зображенням автопортрета Т. Г. Шевченка (оп. 2, спр. 9), створеного не пізніше 4 грудня 1860 р. за фотографією А. Денъера, яка була зроблена у 1859 р. Поет зображений на ній у шапці та кожусі. Сучасники Т. Г. Шевченка (К. Юнге та ін.) вважали цей портрет найвдалішим і найбільш схожим з усіх прижиттєвих зображень поета²⁷. На звороті фоторепродукції (оп. 2, спр. 9, арк. 1) є штамп з назвою приватної фотографії та адресою у Петербурзі. У відбитку цього штампу зазначено, що фотографія «существует с 1865 г.» Дві листівки (оп. 1, спр. 9, арк. 4, 6) не мають вихідних даних і встановити рік їх випуску неможливо. Третя (оп. 1, спр. 9, арк. 3) листівка з анотацією під портретом та позначенням на звороті видавця у Петрограді й адреси, дає підставу думати, що її випущено у перші роки Радянської влади.

²⁷ Шевченківський словник, т. 1, с. 23.

Характеризуючи фонд, що розглядається, в цілому слід віднести до найбільш цінних його складових автографи творів Т. Г. Шевченка, оригінали писаних поетом листів вони, безумовно, є визначними пам'ятками всієї світової культури. Найменше досліджувались у фонді списки Шевченкових творів. Між тим, як джерело, вони також вимагають ретельного вивчення: більшість з них була переписана за життя поета або в перші десятиліття після його смерті й не лише з творів друкованих, що пробивали собі дорогу в світ у складних умовах тогочасної дійсності, а й з рукописів, які поширювались таємно. Списки писались у ті часи, коли слово Шевченка, віще народне слово, всіляко заборонялось й було прапором боротьби за кращу долю людей, уярмлених фізично та безправних духовно.

Не виключено, що до списків включено й такі Шевченківські документи, які до нас не дійшли. І тоді списки стануть першоосновою їх вивчення. Виявити такі списки в державних сховищах — важливе завдання не одного покоління шевченкознавців.

Метою ж огляду було проінформувати дослідників з точки зору архівіста про документи, які сконцентровані в ЦДАМЛМ УРСР у особовому фонді великого українського поета, художника і мислителя революційно-демократичного напрямку Т. Г. Шевченка.

МЕДАЛЬЄРНА ШЕВЧЕНКІАНА

Тарасу Григоровичу Шевченку — українському народному поету, художнику, мислителю, революціонеру-демократу, борцю проти царизму та кріпацтва, видатному діячеві вітчизняної і світової культури присвячено безліч художніх творів. Протягом багатьох десятиліть Шевченківська тема знаходить своє втілення в різних творах образотворчого мистецтва. Характерною є вона й для скульптурної мініатюри, настільних пам'ятних медалей, що за своїм значенням та звучанням є різновидом меморіальних пам'ятників. Як у дореволюційний час, так і, ще більшою мірою, після Великого Жовтня геніальному поетові було присвячено чимало знаків, маленьких вушкових медалей, значків, але це окрема тема, і в цій роботі ми торкатись її не будемо. Мова піде лише про пам'ятні настільні медалі.

Перші три з представлених тут пам'ятних медалей, присвячених Т. Г. Шевченку, — бронзові, виготовлені Ленінградським монетним двором. Аверс медалі на рис. 1, діаметром 67 мм до 125-річчя з дня народження поета створив скульптор І. В. Макогон; він же, у співавторстві з художником Г. П. Пустовойтом виконав реверс. На аверсі медалі розміщено рельєфне напівпогрудне, звернене праворуч портретне зображення поета. В нижній частині медалі на стрічках, що перетягують лаврові гілки, — дати народження: «1814» та смерті: «1861». По колу напис: «Тарас Григорович Шевченко». На реверсі зверху посередині розміщений лавровий вінок, що ніби з'єднується променистою п'ятикутною зіркою — символом свободи. Посередині вінка — зображення гусячого пера як приналежності поета, що розміщене зліва направо. В нижній частині вінка — Серп і Молот, з боків — ювілейні дати: «1814» та «1939». Внизу медального поля композиція з колосків і квітів, картуш з ювілейною датою римськими цифрами: «СХХУ». Медаль є урочистою, змістовною, виконана з великим художнім смаком. Вдалим є, на нашу думку, й портрет Т. Г. Шевченка — сильне, розумне, вольове обличчя, дещо сумний, філософськи задумливий погляд очей, які ніби вдивляються в навколишній світ, у майбутнє.

Рис. 1

Рис. 2

Рис. 3

Рис. 4

Рис. 5

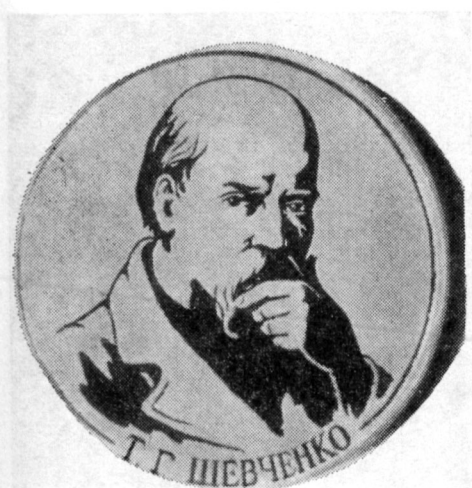

Рис. 6

Рис. 7

Рис. 8

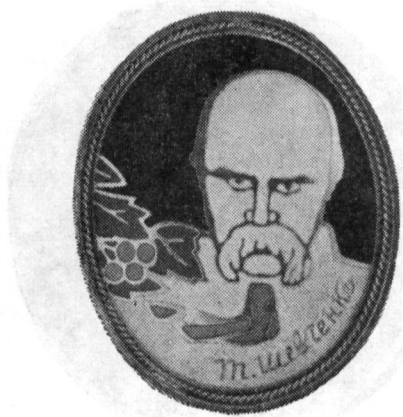

Рис. 9

Рис. 10

Рис. 11

Рис. 12

Рис. 13

Рис. 14

Рис. 15

Рис. 16

Рис. 17

Рис. 18

Сторіччю з дня смерті поета, що відзначалося у 1961 р., була присвячена медаль (рис. 2) діаметром 67 мм, яку створили скульптор О. П. Олійник (аверс) та художник І. П. Хотинюк (реверс). На аверсі медалі розміщений напівпогрудний, рельєфний, на 3/4 звернений ліворуч портрет поета — вольове, мудре, сповнене гідності обличчя. По колу напис: «Тарас Григорович Шевченко». Знизу лаврові гілки, тут же, справа — Серп і Молот. На реверсі, під п'ятикутною зіркою — дати: «1861—1961» та чотирирядковий напис: «І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути незлим тихим словом». Під написом — факсимільний підпис поета. Медаль, що, на перший погляд, оформлена досить скромно, разом з тим відзначається урочистістю, художнім смаком. Зображення на аверсі та напис на реверсі як композиційно, так і за стилем виконання добре доповнюють одне одного, хоч і створені різними художниками.

Цікаву медаль (рис. 3) створили до 150-річчя з дня народження поета (1964 р.) скульптор О. П. Олійник та художники В. Д. Фатальчук і О. І. Юнак. Її діаметр — 65 мм. Майже все медальне поле аверсу займає високорельєфне погрудне зображення поета. Авторам медалі вдалося, на нашу думку, відтворити образ поета-бунтаря, який змагається з життєвими бурями: наче вітер з Дніпра б'є в обличчя поету,

колише стрічку на комірці його сорочки. Це, мабуть, найбільш поетичний образ з тих, що представлені на розглянутих уже медалях. На реверсі медалі — символи сьогodenня Країни Рад, Радянської України: у небі — штучний супутник Землі, трохи нижче і ліворуч — вежа лінії електропередачі та гребля Дніпровської ГЕС. Праворуч — комбайн, що працює на збиранні врожаю. Посередині — Серп і Молот, які розміщені на гілці лавру — символи урочистості, ювілею. Вгорі, над композицією, напис у чотири рядки: «І на оновленій землі врага не буде, суспостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі». Тут же — факсимільний підпис поета. Внизу на реверсі — ювілейні дати: «1814—1964».

У цей же період Ленінградським монетним двором була викарбувана ще одна медаль, яка тут не наводиться. Вона однобічна, з міді, діаметром 67 мм. Її створив один з найстаріших медальєрів цього підприємства, заслужений діяч мистецтв РРФСР М. А. Соколов. На медалі зображений поет (анфас), зліва по колу напис: «Т. Г. Шевченко».

У 1951 р. уряд Української РСР подарував прогресивним українцям Канади експозицію музею Т. Г. Шевченка. Їм було вручено також чотири великі однобічні пам'ятні бронзові медалі діаметром 160 мм, присвячені видатним діячам української літератури: Т. Г. Шевченку, І. Я. Франку, М. М. Коцюбинському, Лесі Українці. Медаль, присвячена Т. Г. Шевченку (рис. 4), — твір відомих скульпторів М. К. Вронського та О. П. Олійника. На її аверсі розміщено напівпогрудний, рельєфний, профільний, звернений ліворуч портрет поета. Круговий напис: ліворуч «Т. Г. Шевченко», праворуч — дати народження та смерті поета. Знизу, в центрі, перев'язаний стрічкою фрагмент вінка: лаврового — ліворуч та дубового — праворуч.

Одну з бронзових однобічних медалей (рис. 5) діаметром 98 мм створив до 150-річчя з дня народження поета майстер народної творчості О. К. Кошовий. У центрі аверсу — майже погрудне, профільне, звернене праворуч, рельєфне портретне зображення поета. Під зображенням — лаврова гілка. Ліворуч, півколом, ювілейні дати: «1814—1964», праворуч — напис: «Т. Г. Шевченко». Портретне зображення нагадує образ поета, створений на попередній медалі, проте має деякі відмінності — у виразі обличчя, костюмі тощо.

До цієї ж ювілейної дати одна з медалей (рис. 6), алюмінієва, діаметром 51 мм, була створена і виготовлена в Москві. На аверсі — погрудне зображення поета, на 3/4 обернене праворуч. Поет у задумі, це підкреслює і його поза: підборіддя він спирається на ліву руку. Під вдавленням (зображення виконане методом вдавлено-випуклого чекану) по колу напис: «Т. Г. Шевченко». На реверсі медалі — низькорельєфний напис: у центрі «150 лет», по колу зверху: «Великий український», знизу — «Поэт-революционер».

До 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка було створено також ряд інших цікавих медалей — з алюмінію, пластмаси, скла, уральських самоцвітів. Три такі медалі створив О. К. Кошовий, поклавши в основу їх портрет, виконаний М. К. Вронським та О. П. Олійником (див. рис. 4), дещо зменшивши його розмір. На аверсі алюмінієвої медалі, діаметром 76 мм (рис. 7) під портретом зображена лаврова гілка, по колу зроблено написи: зліва — «Т. Г. Шевченко», праворуч — дати народження і смерті. На реверсі напис у 5 рядків: «І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути незлим тихим словом», та під ним факсимільний підпис поета. Над написом — зображення п'ятикутної зірки. Аверс пластмасової медалі, діаметром 66 мм, відрізняється від попередньої відсутністю напису, на реверсі нема зобра-

ження зірки. Також пластмасова (діаметр 61 мм) третя медаль, з аверсом як у попередньої, а реверсом — як у першій.

На прозорій однобічній скляній медалі (рис. 8) діаметром 82 мм, виготовленій у Києві, ультразвуком вирізьблено напівпогрудний, профільний, звернений праворуч портрет поета. Рельєфність зображення досягнута тим, що його розміщено на тлі, врізаному в поле медалі. Вдалий, досить незвичний портрет виконали О. К. Кошовий та М. Ф. Минеев за ескізом скульптора І. В. Макогона.

Методом ультразвуку в цей же період було виконано зображення поета на яшмі. Мова йде про однобічну плакету розміром 70×120 мм, в центр якої врізано медальне поле з рельєфним портретом Т. Г. Шевченка.

Медаль, що за своєю формою нагадує медальйон (рис. 9), розміром 58×72 мм, виконана з бронзи в техніці кольорової гарячої перегородчастої емалі. Її автор — художник В. А. Іваницький. Медаль виготовлена на Експериментальному творчому об'єднанні «Динамо». На темно-синьому фоні розміщений портрет Т. Г. Шевченка (анфас), виконаний білою емаллю; для стрічки сорочки використано червону емаль. Ліворуч — гілка калини (емаль червоного та зеленого кольорів). Знизу праворуч по колу напис: «Т. Г. Шевченко» (можливо, факсимільний). Для обрамлення медалі застосована скань; облявок — досить високий.

Заслугове на увагу й плакета (рис. 10), виготовлена набагато раніше — в 1912 р. у Німеччині, розміром 62×90 мм з бронзи. Її автор Р. Майерс. На аверсі плакети — портрет поета, звернений на 3/4 ліворуч. Він зображений у хутряній папасі та кожусі. Праворуч, на невеликому підвищенні, музичний інструмент, що нагадує кобзу. Зліва напис: «Т. Шевченко».

Одна з медалей (рис. 11) створена до 160-річчя з дня народження Кобзаря. Її автори скульптор К. О. Кузнецов та О. К. Кошовий. На аверсі бронзової медалі діаметром 257 мм (литво) розміщений майже погрудний, на 3/4 звернений ліворуч рельєфний портрет поета — також одягнутого в папаху та кожух. В основі цього портрета — відомі зображення Т. Г. Шевченка. Портрет поданий у високому рельєфі з хорошим проробленням деталей одягу, чого не можна сказати щодо рис обличчя. По колу напис: «1814—1974. Тарас Григорович Шевченко 160 років з дня народження».

Портрет поета втілений і на бронзовій, неправильної округлої форми медалі діаметром 106 мм (литво), створений скульптором К. О. Кузнецовим на честь 25-річчя художнього литва. Її виготовив Київський живописно-скульптурний комбінат «Художник». На аверсі медалі — композиція, що складається з атрибутів техніки художнього литва. Ліворуч — форма з контррельєфом портрета Т. Г. Шевченка і сам рельєф — головний, профільний, звернений ліворуч портрет поета. Праворуч — ковш з розплавленим металом. На ньому — лаврові гілки — символ ювілею, урочистості. Праворуч по колу напис великими літерами: «Київ». Знизу дати: «1947—1972. На реверсі в центрі медального поля ювілейна дата — римська цифра «XXV». Під нею слово «років», а нижче — кружний напис: «художнього литва».

Ужгородський скульптор М. Белень, який плідно працює і в галузі медальєрного мистецтва, створив надзвичайно цікаву однобічну плакету з теракоти прямокутної форми, з заокругленими краями, розміром 71×121 мм, і назвав її «Дума про Шевченка». У верхній частині аверсу зображено пейзаж закарпатського села з хатками, скирдами, церквою та іншими деталями, характерними для Закарпаття. По діагоналі фігури селян — героїв творів поета. Ліворуч знизу вірш Т. Г. Шев-

ченка російською мовою в 12 рядків: «Святая родина! святая! Иначе как ее назвать! Ту землю милую родную, где мы родились росли. И в колыбели полюбили родные песни старины». Тут же підпис: «Т. Г. Шевченко». Нижче вислів: «Литература есть сознание народа, цвет и плод его духовной жизни» та прізвисьце його автора — «В. Г. Белинский». Праворуч, вище по діагоналі вірші російською мовою: «И в самых радостных краях не знаю ничего красивей достойной матери счастливой с ребенком малым на руках». Тут же — вказівка на автора: «Т. Г. Шевченко». Плакета в цілому справляє дуже хороше враження.

Привертають увагу й медалі, на яких зображено пам'ятники Т. Г. Шевченку. На одній з них (рис. 12) — однобічний, алюмінієвий, діаметром 60 мм, створений у Харкові, медальєр на тлі дерев розмістив прекрасний пам'ятник Т. Г. Шевченку у Харкові роботи відомого радянського скульптора М. Г. Манізера. За ідеєю, композицією та виконанням цей пам'ятник, де постать поета-бунтаря подана в оточенні героїв його творів, а також логічно пов'язана з композицією, присвяченою героям Великої Жовтневої соціалістичної революції, є, безперечно, одним з кращих.

На іншій медалі (рис. 13), діаметром 62 мм, з металізованої пластмаси, виконаній за ескізом художника С. І. Бродського, зображено фрагмент пам'ятника (постать поета) Т. Г. Шевченку у Києві, який також створив М. Г. Манізер. Пам'ятник, як відомо, було встановлено в 1939 р. у парку навпроти головного корпусу Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Зліва на медальному полі трирядковий напис: «Київ. Пам'ятник Т. Г. Шевченку». На реверсі: «Споруджено в 1939 р. Скульптор М. Манізер».

На честь відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченку в Парижі у 1978 р. скульптори Т. О. Бобровникова та Б. М. Лисенко створили бронзову (литво) медаль (рис. 14) діаметром 90 мм, яку виготовили потім у творчо-виробничому об'єднанні «Художник» Художнього фонду УРСР. Перша модель пам'ятника поетові, що зображений на медалі, створена скульптором М. Г. Лисенком ще в 1945 р. З неї відлили декілька екземплярів. Один з них був встановлений у Ашхабаді, інший — подарований від Української РСР Парижу. Медаль, про яку йде мова, була виготовлена для вручення учасникам урочистого відкриття пам'ятника у Парижі. В центрі аверсу медалі розміщено зображення (анфас) пам'ятника — бронзове погруддя на постаменті з червоного граніту (його встановлено в Парижі в парку ім. Т. Г. Шевченка біля церкви Сен-Жермен на проспекті, що носить таку ж назву). По колу медалі напис французькою мовою: «Monument a T. Chevtchenko. Paris. 1978». Все медальне поле реверсу займає портретне зображення поета, виконане у високому рельєфі. На глядача спрямований прямий, дещо суворий погляд розумних очей. Привертають увагу чоло напружено мислячої людини-поета, гордо поставлена голова, досить тонко виліплені шия, груди. Добре передано й фактуру вишиванки з розстібнутим коміром. Портрет психологічний. У цілому вирішений він дуже вдало. Чистий фон медального поля посилює враження від портретного зображення, яке добре вписане у медальне коло.

На аверсі алюмінієвої медалі (рис. 15), анодованої під бронзу, діаметром 70 мм, присвяченої 60-річчю Українського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка (м. Дніпропетровськ), також відтворено образ Кобзаря. У верхній половині медального поля аверсу розміщене рельєфне, на 3/4 звернене ліворуч портретне зображення поета. Під портретом — напис у шість рядків: «Український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка. 60 років». Праворуч декор у вигляді завіси та колон. Ліворуч по колу — лаврова гілка. На реверсі бачимо

театральну маску, тут же — дати створення театру та його ювілею: «1919 1979». Під ними по колу — лаврова гілка та напис: «м. Дніпропетровськ». Аверс та реверс мають облявок.

Завершуючи розповідь про медальєрну Шевченкіану, хочеться особливо зупинитися на пам'ятних медалях, присвячених 175-річчю з дня народження поета. Це передусім дві настільні медалі з бронзи діаметром 188 мм, аверс яких створив народний художник УРСР О. П. Скоблiков, а реверс — заслужений художник УРСР А. Ф. Пономаренко. Реверс на обох медалях один і той же. На аверсі першої медалі (рис. 16) скульптор О. Скоблiков відтворив високорельєфний, на 3/4 звернений праворуч прекрасний портрет поета. На відзнаку від багатьох портретів образу надано тут деякої м'якості, доброти. Праворуч від портрета, на медальному полі вертикально розміщено факсимільний підпис поета. На другій медалі (рис. 17) поет зображений у вишиванці, його погляд більш суворий, чоло наморщене. Чисте поле металевого диску концентрує увагу на портретному зображенні, на психологічному стані образу. В обох портретах відчувається рука скульптора — майстра високої професійної культури, з прекрасним володінням класичною мовою пластики, сміливим мазком та вмінням використовувати можливості рельєфу. На реверсі обох медальєрських десятирядковий напис, виконаний художником А. Ф. Пономаренком: «175-річчя з дня народження великого українського поета, художника і мислителя Тараса Григоровича Шевченка». Ювілейна дата оздоблена українським орнаментом. Грамотно і вдало закомпонований у міру стилізований шрифт. Вірно дібрані за розміром взаємовідносини між рядками тексту створюють цільну композицію, вдало вписану в медальне поле, а коливання між розміром літер у словах підкреслює значимість знаменної дати. Напис завершує гілочка лавру.

Художник Г. М. Вербицький та гравер-художник В. Л. Аврутіс створили алюмінієву, тоновану під срібло медаль (рис. 18) діаметром 60 мм до 175-річчя з дня народження поета для Державного музею Т. Г. Шевченка в Києві. Вона виготовлена Експериментальним виробничим об'єднанням «Динамо». На аверсі медалі погрудний, на 3/4 звернений праворуч рельєфний портрет поета, який виконано на хорошому художньому рівні. Вираз обличчя — вдумливий, спокійний. Ліворуч — декор у вигляді драпіровки, що розвивається. Праворуч ювілейна дата: «175» та лаврова гілочка. У верхній половині реверсу — будинок Музею Т. Г. Шевченка у Києві з елементами декору у вигляді лип і тополь, що, як відомо, є незмінною ознакою бульвару Т. Г. Шевченка, де розташовано музей. Під зображенням трирядковий напис: «Державний музей Т. Г. Шевченка. Київ».

Зараз, у рік 1989-й, коли відзначається 175-річний ювілей Т. Г. Шевченка, звичайно, заслуговують на увагу й інші медалі, плакети, всі зразки скульптурної мініатюри, що пов'язані з іменем великого Кобзаря. Можна було б розказати, наприклад, про медалі, присвячені театрам, які носять ім'я Т. Г. Шевченка: Київський опери та балету, Дніпропетровський український драматичний театр; а також про міста, які носять ім'я поета, але на цих медалях відсутні зображення Кобзаря або героїв його творів і тому тема огляду була деякою мірою обмежена. Сподіваємось, що представлені в огляді твори медальєрного мистецтва, не вичерпуючи теми, все ж дають уявлення про те, яке місце займає в ньому шевченківська тема.

Ю. А. БАРШТЕЙН,
доктор медичних наук

ВИКОРИСТАННЯ ДОКУМЕНТІВ ДЕРЖАРХІВУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ТЕЛЕФІЛЬМІ «РОТА ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА»

Напередодні 175-річчя з дня народження геніального Кобзаря митці з «Укртелефільму» проводять у Львові зйомки телевізійного фільму «Рота імені Т. Г. Шевченка». Події цієї стрічки перенесуть глядачів у ті буремні дні 1936—1939 років, коли за покликом пролетарської совісті сотні добровольців з усіх кінців нашої планети вирушили на допомогу Республіканській Іспанії, щоб зі зброєю в руках боротися з фашизмом. Серед цих мужніх людей були й численні представники західноукраїнських земель, які утворили в Іспанії українську роту, що носила ім'я Т. Г. Шевченка.

Під час підготовки фільму і в процесі зйомок було використано багато цікавих документів і матеріалів, у тому числі значну кількість архівних джерел. Працівник Державного архіву Львівської області В. П. Савчук, журналіст за фахом, звернувшись до режисера фільму Віктора Борисовича Колодного з рядом запитань, відповіді на які пропонуємо увазі читачів «Архівів України».

— Яка головна мета телефільму «Рота імені Т. Г. Шевченка»?

— Наш фільм має на меті відкриття ще однієї героїчної сторінки історії українського народу, яку іноді не те що замовчували, а просто багато авторів взагалі боялися торкатися даної теми. Адже часи жорстоких репресій, які вихором пронеслися над тисячами, змусили не одне покоління чекати слухних часів, щоб без будь-яких перепон говорити святу правду.

— На вашу думку, цей час настав саме тепер, у період демократизації, перебудови нашого суспільства?

— Саме так, настав час повернути народу його героїв, десятки забутих і відкинутих імен революційних діячів. І наша група вносить маленьку крихту в цю грандіозну справу, яка тільки починається.

— Ваш фільм — про мужність, відвагу, готовність до самопожертви добровольців-комуністів української роти імені Шевченка, яка діяла безпосередньо у складі польської інтернаціональної бригади ім. Домбровського. Чи буде висвітлена діяльність учасників й інших інтернаціональних бригад?

— Це неможливо охопити в одній телестрічці. Ми хочемо глибше подати героїчні образи лише представників роти імені Т. Г. Шевченка.

— В яких місцях відбувалися зйомки?

— Наша кінозйомочна група знімала окремі фрагменти фільму в ПНР — у Варшаві, Кракові, де проживає нині чимало добровольців з українського батальйону. Слід зауважити, що під небом Іспанії героїчно боролись з фашизмом наші земляки, які по волі долі опинилися в різних капіталістичних країнах. Проте більшість героїв, відображених у нашому фільмі, — вихідці з західноукраїнських земель. Ми вже встигли також відзняти кадри у Волинській, Ровенській областях.

— Чи використані у фільмі архівні джерела?

— Так, досить інтенсивно проводився пошук архівних документів про події в Іспанії, про добровольців із західних областей України. Чималий ґрунтовний матеріал віднайдено в Центральному державному архіві кінофотодокументів СРСР. Багато матеріалів взято з фондів Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР, а також державних архівів Волинської, Ровенської областей та ін.

— Що почерпнули ви з історичних джерел у Львові? Хто взяв активну участь у зйомках?

— Велику допомогу нам подали працівники Львівського історичного музею, Державного архіву Львівської області. З фондів музею використані унікальні, безцінні листи учасників іспанських подій, наділаних рідним і близьким людям, деякі фотографії.

Досить обширний матеріал надали нам для користування в Державному архіві Львівської області. Це унікальні архівні джерела про участь членів КПЗУ в боях проти фашистської агресії в Іспанії — донесення поліції, інформації Львівського воеводського управління, циркуляри і розпорядження про заборону збору і надсилання допомоги сім'ям бійців, які загинули на фронтах Іспанії та ін. Використано ряд фотографій бійців-добровольців, серед яких фото одного з перших добровольців комуніста Юрія Великановича. Цікаво глядачам буде ознайомитися з підпільними газетами, зокрема газетою «Walka mas» («Боротьба мас»), яка постійно друкувала статті про підтримку героїчного іспанського народу в його боротьбі з фашизмом, підпільним органом ЦК КПЗУ «До наступу», де опублікована, наприклад, резолюція, прийнята на зборах солдатів 19-го полку у Львові, в якій говорилося «Геть криваві лапи від народного фронту Іспанії!»

Використано ще ряд документів, які свідчать про міжнародну єдність, кампанію солідарності трудящих Західної України з республіканською Іспанією. Серед них — картка із зображенням Іспанії у вогні та написом «No passaran», яка розповсюджувалась з метою збору коштів для іспанських антифашистів, численні листівки, відозви на захист Іспанії тощо.

У фільмі ці рідкісні документи підкреслюють достовірність відображення тих героїчних подій, їх наявність допомагає відтворювати реальну обстановку.

— Хто з львів'ян взяв участь у зйомках?

— Групою відзнято фрагменти в Інституті суспільних наук Академії наук УРСР. Ми мали зустрічі з одним із вчених цього Інституту, який саме займається висвітленням теми «В боях за Іспанію наші земляки». Це Лялька Ярослав Степанович. У фільмі також бере участь ряд учасників тих героїчних подій. Образи їх максимально виразні, яскраво індивідуальні, адже це живі свідки боїв за Республіканську Іспанію, безпосередні учасники подій.

— Робота над фільмом, мабуть, була нелегкою, адже у ньому сконцентровано надзвичайно багатий історичний матеріал?

— Так, доводилося збирати все по краплинах, відшукувати документи, спогади.

— На вашу думку, новий телефільм буде зустрінутий телеглядачами з інтересом?

— Сподіваємось на це, адже стрічка дасть ґрунтовне уявлення про роту Т. Г. Шевченка, глядач побачить живих людей, які були в Іспанії, наших земляків, які допомагали, як могли, іспанським борцям виборювати свободу і незалежність.

Боротьба мужнього народу Іспанії, яка продовжувалась 986 днів, була нерівною. За допомогою правлячих кіл капіталістичних країн, італо-німецьких інтервентів і франкістів Іспанська Республіка була придушена. Проте уроки героїчної епопеї завжди будуть служити натхненням прикладом міжнародного руху трудящих у боротьбі за національну незалежність, демократію.

— Вікторе Борисовичу, успішного Вам завершення цієї достовірної історичної телестрічки і продовження даної теми в інших частинах. Назвіть, будь ласка найбільш активних учасників вашої зйомочної групи.

— Група в складі оператора Н. І. Гончаренка, звукооператора Г. Л. Іліцького, директора фільму В. Г. Тригубова працює натхненно, без відпочинку. Адже ще не відзнято багато епізодів. Намічається поїздка в Іспанію, яка стане завершальним етапом роботи над телестрічкою.

ПРОТОКОЛИ ПЕРШИХ ЗАСІДАНЬ ЦВК РАД УКРАЇНИ

У Центральному державному архіві Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління Української РСР зберігаються 12 протоколів засідань Центрального Виконавчого Комітету Рад України за період з 13 грудня 1917 р. по 29 березня 1918 р. Вони сконцентровані в одній справі (ф. 1, оп. 1, спр. 2) і становлять виключну цінність для історії, оскільки відтворюють перші кроки діяльності вищого органу державної влади республіки після проголошення влади Рад на Україні. Протоколи ЦВК Рад України добре відомі дослідникам історії встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні і широко використовувались для висвітлення цієї важливої теми. Однак названі унікальні джерела не публікувалися в спеціальних виданнях, а тому практично не відомі широким колам громадськості.

Протоколи ЦВК Рад України були оформлені у складний і напружений час, що, звичайно, наклало свій відбиток: папір низької якості, подекуди пошкоджений, тексти здебільшого згасаючі і т. ін. Все це ускладнює роботу з першими протоколами ЦВК Рад України. Архівісти роблять все можливе, щоб «продовжити життя» цих історичної ваги документів. Однією з форм їх збереження і широкого використання стане публікація протоколів ЦВК Рад України на сторінках архівознавчого видання. Зважаючи на все вище сказане, тексти документів публікуються максимально наближеними до оригіналів.

У цьому номері публікуються протоколи засідань ЦВК Рад України, які відбулися у грудні 1917 року. Публікацію підготували науковий редактор Головної редакції Української Радянської Енциклопедії ім. М. П. Бажана О. І. Божко та директор ЦДАЖР УРСР Л. В. Яковлева.

ПРОТОКОЛ

ЗАСЕДАНИЯ (ПЕРВОГО) Ц.И.К. 13-го ДЕКАБРЯ 1917 ГОДА

Председателем избирается т. Шахрай, Секретарями Лапчинский и Данилевский.

Присутствовали на заседании: тт. Данилевский, Шахрай, Лапчинский, Ауссем, Александров, Чупилка, Гухман, Сегал, Эрлихерман, Смоляков, Цейгер, Кулик, Самбур, Друзьяк, Загребельный, Фиргер, Полдяев, Беленький, Бош, Медведев, Мартыанов, Решетко, Пионтковский, Артамонов, Люксембург, Бакинский, Острогорский, Тарногородский (29 членов).

Доложено:

1) Т. Бакинский делает доклад — на совещании избрана редакционная комиссия, которая выработала текст телеграммы Совету Нар. Комиссаров.

Постановлено:

1) Принимается след. текст: «Избранный вчера» и т. д. (См. приложение).

- 2) Манифест к украинскому народу.
- 3) Циркуляр ко всем советам Раб. Совет. и Кр. Деп.
- 4) Организационные вопросы.
 - а) Президиум Ц.И.К.
- 5) Комиссия хозяйственно-техническая.
- 6) Бюро Связи.
- г) Комиссия по выработке регламента.
Д о л о ж е н о :
- 5) Издание газеты.

6) Помещение.

7) Средства

Председатель (не подписано)
Секретарь Н. Данилевский
С подлинником, составленным на украинском языке, верно.
Т. Секрет.

* Документ пошкоджено.

Ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 1—1 зв. Копія.

ПРОТОКОЛ

ЗАСЕДАНИЯ Ц.И.К. 14-го ДЕКАБРЯ 1917 г.

Председатель: т. Ауссем.

Секретарь: т.т. Кулик и Медведев.

Д о л о ж е н о :

1). Доклад технической комиссии. Докладывает т. Загребельный. Комиссия собралась позднее и многого сделать не успела. Печать заказана на след. день и будет готова. Кооптирован т. Смирнов и на него возложены обязанности коменданта.

Взять от штаба Красной гвардии мандат на реквизицию комнат для членов Ц.И.К. в гостиницах. Обратились к Штабу за продовольственными книжками.

2). Оглашается проект циркуляра Советам.

3). Начальник Красной Гвардии делает внеочередное заявление: огласив постановление И. К. Харьковского Совета и В.-Р. К-та о снятии караула, типографии и заявляет, что караула не снимет, пока не начальник.

4). Оглашается текст манифеста «ко всем рабочим, крестьянам и Советам Украинны».

2) Для выработки манифеста избрана комиссия: т.т. Шахрай, Бакинский, Лапчинский, Бош и Медведев.

3) Поручается составить той же комиссии.

4) а) Выбирается временный президиум т.т. Ауссем, Эрлихерман, Бош, Бакинский и Шахрай.

Избраны т.т. Друзяк, Гухман, Чупилка, Данилевский, Люксембург, Смоляков, Беленький, Загребельный.

б) Избраны:
Мартьянов, Медведев, Кулик * Самбур.

П о с т а н о в л е н о :

Решено издавать две газеты на украинском и русском языке с названием «Вести Украинской народной республики».

Реквизировать типографию и помещение «Южного Края», а так как Военно-Революцион. Комитет откладывает в дальнейшем исполнение этого постановления — обратиться к начальнику кр. гвардии (последнее постановление принято 12 против 8, при 4 возд). Комиссаром печати назначить т. Люксембурга.

Вопрос отложить до след. заседания Ц.И.К.

П о с т а н о в л е н о :

1). После прений по докладу принимается всеми против 2-х воздержавшихся предложение тов. Бош: — реквизицию типографии, что же касается реквизиции помещения, для жилья, обратиться в В.-Р. К-т, а если не окажется, то в И.К.

2) Принимается в редакции, приложенной к протоколу.

3). Позиции Красной Гвардии приетствовать.

4). Принимается в редакции, приложенной к протоколу.

5). т. Бакинський піднімає питання про офіційне названня міністерства.

5). Після прений приймається слід. названня: «Народний Секретаріат Української Рабоче-Крестьянської Республіки», від окремих секретарей: «Народний Секретарь... Дел».

6). Решта питання повестки.

6). Перенести на слід. засідання, котре призначається на воскресєнє 15-го дек. 11 утра в приміщенні «Юж. Края» (Сумська 13).

Ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 2—2 зв. Копія.

Телеграма, послана 13 (26) декабря Совету Народных Комиссаров Российской Федерации Центральным Исполнительным Комитетом Советов Украины.

Избранный вчера Всеукраинским Съездом Советов Рабочих и Солдатских депутатов и части Советов Крестьянских Депутатов Центральный Исполнительный Комитет Советов принял на себя всю полноту власти на Украине. Прежнее Правительство Украины в лице Генерального Секретариата Центральной Рады не вело борьбу с помещичьей контрреволюцией, идущей с Дона, и вело политику вовлечения. Общность интересов демократии всей России, особенно теперь, перед лицом надвигающегося с Дона общего врага всех трудящихся классов, не дает ни саров, что ответ данный прежней Радой 4 декабря на ультиматум Совета Народных Комиссаров, дан ею не от имени украинского народа, а от имени лишь тех незначительных кругов украинской буржуазии, интересы которых она защищала. Рада заявляла в своем ответе, что украинские солдаты, рабочие и крестьяне, защищая свои права и свой край, дадут надлежащий ответ Народным Комиссарам. Это сознательный обман Рады. Крестьяне, солдаты и рабочие Украины знают, что у них нет никаких оснований для борьбы с правительством крестьян, рабочих и солдат и не допустят осуществления затеваемой Радой войны между братскими народами. Если тем не менее прольется на Украине братская кровь, то она прольется не в борьбе украинцев с великороссами, а в классовой борьбе украинских трудящихся масс с захватившей в свои руки власть Радой, пытающейся опереться на штыки тех товарищей солдат, которые украинской демократии в кровавую борьбу с великорусской демократией, каких оснований для столкновения между демократиями разных национальностей и вновь образованная народная власть народной Украинской Республики ставит своей неперемной задачей не только устранить вызывавшееся прежней Радой столкновение, но обратить все силы на создание полного единения Украинской и Великорусской демократии.

Поэтому новая Советская власть уполномочена Съездом Советов Украины заявить Совету Народных Комиссаров вовлечены ею в обман, как в свое время увлекал за собой солдат обманом захватчик власти в России Керенский, но Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины уверен, что шовинистический националистический угар, создаваемый Радой, прекратится. Как все российские солдаты быстро сознали положение дела и отказались поддерживать Керенского, так и украинские солдаты поймут, кто действительно защищает их интересы, и перестанут поддерживать авантюру мелкобуржуазной Рады, стремящейся затопить в крови завоевания рабочих и солдат в октябрьско-ноябрьские дни и силою оружия удержать за собой власть. Но войны между двумя демократиями безусловно не будет. Молодая советская Республика Украины приветствует укрепившуюся всероссийскую советскую власть.

Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины.

Ф. 1, оп. 1, спр. 3, арк. 29. Копія.

Из документов, отобранных в Киевск. Ц. Рады

Радиотелеграмма.

Принята от Харьковской радиостанции 14 декабря в 20 час.

ВСЕМ. Всем. Всем...

Избранный вчера Всеукраинским съездом Советов рабочих и солдатских депутатов и части Советов крестьянских депутатов Центральный Исполнительный Комитет Советов принял на себя всю полноту власти на Украине.

Прежнее правительство Украины в лице Генерального Секретариата Центральной Рады не вело борьбу с помещичьей контрреволюцией, идущей с Дона и вело политику вовлечения Украинской демократии в кровавую борьбу с великорусской демократией.

Общность интересов демократии всей России, особенно теперь, перед лицом надвигающегося с Дона общего врага всех трудящихся классов, не дает никаких оснований для столкновения между демократиями разных национальностей, и вновь образованная народная власть Народной Украинской республики ставит своей неперемной задачей не только устранить вызывавшееся прежней Радой столкновение, но

обратить все силы на создание полного единения украинской и великорусской демократии.

Поэтому новая Советская власть уполномочена съездом Советов Украины заявить Совету Народных Комиссаров, что ответ данный прежней Радой 4 декабря на ультиматум Совета Народных Комиссаров дан ею не от имени Украинского народа, а от имени лишь тех незначительных кругов украинской буржуазии, интересы которых она защищала. Рада заявляла в своем ответе, что украинские солдаты, рабочие и крестьяне, защищая свои права и свой край, дадут надлежащий ответ народным комиссарам. Это сознательный обман Рады. Крестьяне, рабочие и солдаты Украины знают, что у них нет никаких оснований для борьбы с правительством крестьян, рабочих и солдат России и не допустят осуществления затеваемой Радой войны между братскими народами. Если, тем не менее, прольется на Украине братская кровь, то она прольется не в борьбе украинцев с великороссами, а в классовой борьбе украинских трудящихся масс с захватившей в свои руки власть Радой, пытающейся опереться на штыки тех товарищей солдат, которые вовлечены ею в обман, как и в свое время увлекал за собой солдат обманом захватчик власти в России — Керенский. Но Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины уверен, что дело не дойдет до пролития крови, что шовинистический и националистический угар, создаваемый Радой, прекратится, и что, как все российские солдаты быстро познали положение дела и отказались поддерживать Керенского, так и украинские солдаты поймут, кто действительно защищает их интересы и перестанут поддерживать авантюру мелкобуржуазной Рады, стремящейся затопить в крови завоевания рабочих и солдат в октябрьско-ноябрьские дни и силою оружия удержать за собою власть.

Но войны между двумя демократиями безусловно не будет. Молодая Советская власть Украины приветствует укрепившуюся Всероссийскую Советскую власть.

Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины.

Ф. 1, оп. 1, спр. 3, арк. 42. Копія.

[ПРОТОКОЛ ЗАСЕДАНИЯ Ц.И.К.]

15 декабря 1917 года

Председательствует т. Ауссем

Секретарь: т. Смоляков

1). т. Тарногородский оглашает проект регламент (см. приложение) по пунктам.

2) Внеочередное заявление т. Данилевского о необходимости комиссии по информации, которая осведомляла бы местную прессу о постановлениях Ц.И.К.

3) т. Городецкий делает внеочередное информационное заявление о событиях в Полтаве. Две войсковые части большевистски настроены, были обезоружены. Весь Полтавский гарнизон заявил протест против этого поступка, и тогда украинцам пришлось сдать оружие обратно; начальник гарнизона полк. Реуцкий, назначенный Центр. Радой, был арестован. После этого из Киева прибыл бронированный поезд, который освободил Реуцкого. Тогда началась их власть. Реуцкий поставил ультиматум — чтобы были уведены из Полтавы до 5 час. утра авиационный [полк] и учебная команда, но, по контрзаявлению гарнизона ультиматум был снят. Войска прибывшие из Киева, держат себя лояльно. Готовы принять участие в Советах и выбрать туда своих представителей, если им надолго придется остаться в Полтаве.

4) По вопросу повестки и конструирования Ц.И.К. т. Бош вносит предложение о необходимости оборудовать, канцелярии Секретариата, Хозяйственной Комиссии, информационной и других. Т. Лапчинский предлагает говорить об конструировании в более широком и детальном объеме.

Принимается в редакции, приложенной к протоколу.

2). Поручить Секретариату.

3) Доклад принимается к сведению.

4). Поручено президиуму сделать доклад по этим вопросам.

5). Доклад т. Бакинського о кандидатах в президиум и на посты секретарей.

5). По результатам голосования избираются:
Председателем Ц.И.К. т. Медведев (16.—10).

Товарищи председателя:
т. Артамонов (10.—5), т. Польдяев (16), т. Шелудько (17).

Секретарем: т. Данилевский (20), Товарищем секретаря т. Тарногородский (единогласно).

Учредить три отдела:

а) Агитационный. Заведующим избирается т. Александров,

б) Хозяйственно-технический, заведующий т. Смирнов, члены: Самбур (13), Загребельный (14),

в) Отдел связи: т. Данилевский (17), Острогорский (16.—2), Цейгер (10), Друзяк (13), кандидатами: Сегал (16), Решетько (15).

Народными секретарями:

Внутренних дел: т. Бош.

Военных: т. Бакинский, помощник т. Карпенко.

Земельных: т. Терлецкий, помощн. т. Эрлихерман.

Финансов: т. Ауссем (если найдется опытный финансист т. Ауссем свою кандидатуру снимет). Помощн. т. Смоляков.

По продовольствию: т. Лугановский. Промышленности и торговли: т. Сергеев (Артем).

Труда: т. Скрипник, и коллегия из тт. Лившица, Магидова, Тинякова и Картавашвили.

Межнациональных дел: т. Затонский и коллегия из тт. Пионтовского и Кулика.

Просвещения — т. Шахрай. Юстиции — т. Лапчинский, помощн. — т. Гальперин.

Почт и телеграфов — т. Мартянов. Управляющий делами — т. Люксембург.

Секретарями Секретариата — тт. Волков и Кокошко.

Секретарство путей сообщения — предоставить железнодорожникам выставить своего кандидата.

6). Принять к сведению

6). Оглашается телеграмма Совета Народных комиссаров о посылке мирной делегации.

Протокол не подписан.

С Украинским подлинником верно.

т. Секретаря

Ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 3—4 зв. Копія.

ПРОТОКОЛ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО ЗАСЕДАНИЯ Ц.И.К. 17-го ДЕК. 1917 г.

Присутствует 27 членов Ц.И.К.
Председательствует т. Артамонов, затем т. Медведев
Секретарь т. Тарногородский

Доложено:

1) Внеочередное заявление т. Латыша, прибывшего из Полтавы — о разгроме Полтавского Совета «бандой сердюков», Совет обстрелян. Многие члены Исп. Ком. арестованы. В городе повальные обыски и аресты; есть и убитые. Красная Гвардия разоружена. Докладчик оглашает «Воззвание к рабочим», выпущенное Советом и друг. революц. организациями накануне их разгрома. Воззвание подписано: исполнит. Комитетом Советов, Цент. Сов. Проф. Союзов и Полтавскими Комитетами Укр. Соц. Рев. лев. рос. соц.-рев. интернационалистов, соц.—дем. большевиков и др. Докладчик отмечает, что Полтава — важный стратегический пункт, база.

После прений по докладу т. Бош вносит предложение — сделать от имени Ц.И.К. след. Постановление: «Ц.И.К. считает необходимым — 1) Немедленно отправить войска в Полтаву для восстановления Полтавского Совета.

2) а также немедленно направлять на места для поддержки Советов военную силу.

Доложено:

2) Заявление т. Данилевского о неправильности выборов президиума и Народных Секретарей на предыдущем заседании Ц.И.К. т. к. тогда не было необходимого кворума и, кроме того, протокол велся не все время заседания. Тов. Лапчинский от имени пятерки присоединяется к предложению о перевыборах.

Собрание переходит к перевыборам Народных Секретарей.

Постановлено:

1) Предложение т. Бош принимается 1-й пункт единогласно, 2-й при 1-м против. Поручается Народному Секретарю по военным делам снести по этому вопросу с т. Антоновым.

Постановлено:

2) Постановлено переизбрать президиум и Нар. Секретариат. Баллотировались след. тт. В Президатели:

т. Медведев (x18,—3, *4).

В тов. Президателя:

т. Артамонов /x15, *8/

т. Польдяев /x5, *5, *12/

т. Шелудько /x21, *3/

т. Данилевский /x10,—10, *4/

т. Решетко /x16, *4/

т. Друзяк /x8,—10, *4/

В Секретари:

т. Данилевский /x23, *2/

В тов. Секретаря:

т. Тарногородский /x4,—8, *10/

т. Друзяк /x3,—13, *6/

т. Сивков /x19, *4/

т. Загребельный /x7,—11, *5/

Президиум сконструировался так:

Председатель: т. Медведев, Тов.

Председателя: тт. Артамонов, Шелудько и Решетко. Секретарь тов. Данилевский. Тов. Секретаря — тов. Сивков (второй тов. Секретаря должен быть подыскан президиумом).

1) Вн. дел. т. Бош /x22/

2) Воен. дел — тов. Шахрай /x20,—2, *2/

3) Земельных дел. — т. Терлецкий (единогласно).

4) Финансов — т. Ауссем (единогласно).

Постановлено:

- 5) Продовольствия: т. Лугановский, (все, против 2, возд. 2).
 - 6) Торговли и промышленности т. Артем (единогласно).
 - 7) Труда т. Скрипник (единогласно).
 - 8) Межнациональных дел: т. Бакин-ский (все при 2 возд.).
 - 9) Народ. Просвещения т. Затон-ский (все при 1 возд.).
 - 10) Юстиции — т. Люксембург (х15, *7).
 - 11) Путей Сообщения — выборы пре-доставить железнодорожникам.
 - 12) Почт и Телеграфов — выборы предоставить Союзу и т. служащих.
 - 13) Управляющий делами Народного Секретариата — т. Лапчинский (все при 2 возд.).
- Опубликовать только имена Секре-тарей, стоящих во главе коллегий; со-став же коллегий пока не оглашать.

Ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 5—6. Копія.

**ПРОТОКОЛ
ЗАСЕДАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО
КОМИТЕТА СОВЕТОВ РАБОЧИХ, СОЛДАТСКИХ
И КРЕСТЬЯНСКИХ ДЕПУТАТОВ УКРАИНЫ ОТ 18 ДЕКАБРЯ
1917 ГОДА**

Присутствовали:
при этом приложено.

Доложено:

1) Возникает, в виду малочисленности присутствующих, вопрос о правомочности собрания.

2) Доклад Президиума о средствах и о содержании Членов Ц.И.К. Вопросу о средствах вообще т. Ауссем предлагает отложить, т. к. телеграмма Совета Народных Комиссаров указывает, что средства в распоряжение Ц.И.К. будут отпущены; и по их получении можно будет рассмот-реть вопрос детально; поэтому пока пору-чить Секретарству финансов выработать смету.

Ставится вопрос — как назначить со-держание членам Ц.И.К.: одинаковое ли для всех членов или с надбавкой для се-мейных.

По решении этого вопроса вносятся следующие минимальные месячные ставки:

300 руб. (за 11, против 1)

400 » (за 3, против 2)

500 » (против все)

Возникает вопрос о командировочных.

3) Вопрос о посылке мирной делега-ции — вносит т. Медведев. Т.т. Ауссем и Кулик предлагают: так как в телеграмме Народных Комиссаров говорится, что о времени посылки делегации от Ц.И.К. и числе ее членов будет сообщено особо, вопрос с повестки снят.

Постановлено:

1) Признать собрание правомочным.

2) Предложение т. Ауссема прини-мается. Вопрос о содержании членов Ц.И.К. обсудить.

Для семейных назначить надбавку, размер которой определить при выра-ботке общей сметы. Установить мини-мальный месячный оклад членов Ц.И.К. в 300 руб.

Отдельных от содержания команди-ровочных не назначать, выдавать лишь проездные; в случае, если в командировке будет израсходована сумма превышающая суточные, пред-ставлять счет.

Вопрос снять.

4) Президиум вносит вопрос об организации Краевого Военно-Революционного Комитета по борьбе с контрреволюцией. После оживленных прений, т. Богданов вносит следующее предложение:

Организовать Краевой Военно-Революционный Комитет из Секретаря Внутренних Дел, Секретаря Военных дел, представитель Штаба Красной Гвардии и представитель Штаба Северного отряда; предоставить Военно-Революционному Комитету право кооптации.

5) О реквизиции автомобилей для нужд Ц.И.К.

6) О выяснении настроения в частях, расположенных в Харькове, и разоружении К.-Революционных полков.

7) Текущие дела. Т. Александров снова возбуждает вопрос о помещении для членов Ц.И.К. Вносится предложение: для скорейшего решения вопроса избрать реквизиционную комиссию.

Председатель
Секретарь

Ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 7—8. Копія.

Предложение т. Богданова принимается единогласно.

5) Поручить Военно-Рев. Комитету.

6) Снять с очереди.

7) В комиссию избраны Кулик, Загребельный, Цейгер.

ПРОТОКОЛ

ЗАСЕДАНИЯ ОТ 30 ДЕКАБРЯ 1917 ГОДА

Присутствовало 18 членов Центрального Исполнительного Комитета

Председательствовал т. Н. Артамонов
Секретарь Кулик

Доложено:

1) Заявление тт. Председателя Ц.И.К. Медведева и Секретаря по военным делам о сложении с себя полномочий по случаю выезда для мирных переговоров.

2) Об ассигновании и наказе делегации на мирные переговоры президиум решил ассигновать 10000 рублей, но секретарь Финансов отказался выдать сумму мотивируя отказ значительностью суммы, предложив отложить решение этого вопроса до заседания Ц.И.К. Т. Смоляков оглашает заявление свое и т. Ауссема об отказе от выполнения своих обязанностей, т. к. считает себя оскорбленными поведением т. Медведева.

3) Об отношении к телеграмме Совета Народных Комиссаров о соглашении с Центральной Радой и об условиях, поставленных Радой. Докладывает т. Лапчинский. Он находит, что стоя на точке зрения Советской Власти, нельзя вести переговоров с Ц. Р. Если это политика, то она ошибочна. Вносить резолюцию находя невозможным ее опубликовывать. Центральный Исполнительный Комитет Советов Рабочих, Солдатских и Крестьянских Депутатов Украины, ознакомившись из телеграммы товарища Сталина с предложением Совета Народных Комиссаров об участии Украинской Центральной Рады в мирных переговорах и отношениях Совета Народных Комиссаров с

Постановлено:

В виду того, что тт. отправляются как официальные лица, занимающие известные посты, их отставки не принимаются.

Утвердить постановление президиума.

Заявление т. Смолякова не обсуждать.

Резолюция т. Лапчинского принимается.

означенною Радою об условиях соглашения между Советом Народных Комиссаров и буржуазными группами, претендующими на власть в Украинской Республике, поручает Народному Секретариату немедленно заявить решительный протест против каких бы то ни было переговоров Совет...*

революций на Украине без ведома и заключения Рабоче-Крестьянского Правительства Украины и обратиться к Совету Народных Комиссаров с заявлением Правительству Российской Федерации о необходимости во всех вопросах, касающихся Украинской Республики действовать исключительно по соглашению с Народным Секретариатом и через Народный Секретариат.

4) Тов. Медведев извещает о новом течении в пользу Советской Власти в Киеве о готовящемся на 5 января 1918 г. новом съезде и о новом органе, возникшем в Малой Раде и созданном из левых Эс-Эров Российских и Украинских.

5) Тов. Затонский просит инструкций о поведении делегации на случай, если Совет Народных Комиссаров не будет настаивать, что не удобно ехать нашей делегации в Брест.

6) Экстренное заявление тов. Бош о необходимости утвердить ассигновку на предмет выдачи жалования разоруженным солдатам второго Украинского полка от Имени Военного Отдела. Сумма нужна 22000 рублей.

7) Сообщение тов. Артамонова о введении военного положения в Харькове Нар. Ком. т. Антоновым без ведома Ц.И.К. и местного Совета. Явившемуся т. Бакинскому задается вопрос, почему он не известил Ц.И.К. о введении военного положения. Оговариваясь невозможностью известить Ц.И.К. во время, т. Бакинский заявляет также о своей неосведомленности. Мотивами объявления тов. Антоновым военного положения выставлялось неудобство вмешательства внешней вооруженной силы в дела города, без наличия военного положения и отсутствия власти в Харькове. В дальнейших прениях много говорится о том, что отношения между властями совершенно не установлены.

8) Предложение тов. Скрыпника устроить перерыв на 1/2 часа для обсуждения экстренного вопроса т.т. Секретарями.

9) Заявление от имени т.т. Секретарей, сделанное т. Бош об инциденте между председателем Президиума, т. Медведевым и Секретарем Финансов Ауссемом на почве отказа последнего от выдачи ассигновки на посылку делегации, без предварительного обсуждения Ц.И.К. Тов. Кулик заявляет, что порядок, предложенный в заявлении Ц.И.К., уже принят президиумом.

Тов. Медведев требует исполнения...* уполномочил тов. Медведева выступать в таком духе.

Решено поставить вопрос об этом в порядок дня.

Поставить Сов. Нар. Ком. перед фактом наличности делегации от Нар. Секр. При чем, в экстренных случаях делегация должна сноситься с Народным Секр. по прямому проводу.

Решено утвердить на сумму просимую Военным Отделом.

Поручить тов. Бакинскому переговорить с Антоновым о наличии нашей власти в городе и ненужности проводить в нем мероприятий помимо Ц.И.К.

Тов. Бакинскому вменяется в обязанность регулярно извещать Ц.И.К. о ходе дел в Штабе Северного отряда.

Вопрос о военном положении снимается с очереди.

Принято

Заявление Нар. Секретариата принято к сведению.

10) О средствах Ц.И.К. и Секретариата и о содействии Членов и сотрудников Ц.И.К. Тов. Лугановский предлагает наем служащих представить заведывающим отделами, принимая во внимание рыночную оплату труда, как временную меру, впредь до выяснения вопроса.

Поручить комиссии личного состава выяснить вопрос о содержании Членов Ц.И.К. временно же выдавать авансы по 15 руб. в день (на усмотрение президиума).

11) Предложение наказа.

12) Тов. Лугановский оглашает телеграмму в газете.

13) Тов. Бакинский сообщает точку зрения Штаба Северного Отряда на гражданскую войну и сведения о предпринимаемых мерах по отношению к жел. дорогам и проч. а также о боевой обстановке.

В связи с сообщением о заявлении тов. Антонова, что он будет допускать уголь и продовольствие на Украине лишь по постановлению Ц.И.К. Украины, происходит обсуждение этого вопроса.

Заслушаны дополнительные сообщения т. Бакинского о положении на Украине. Тов. Скрыпник вносит на рассмотрение декрет о фабрично-заводских Комитетах.

Тов. Скрыпник утверждает, как временный заместитель Народного Секретаря Торговли и Промышленности.

Тов. Зимак утверждает товарищем Секретаря Труда по отделу конфликтов.

Тов. Иткинд делает доклад о положении в Киеве после чего заседание закрывается.

Председатель
Секретарь

Ф. 1, оп. 1, спр. 2, арк. 9—10. Копія.

* Далі текст пошкоджено.

Предложение тов. Смолякова о передаче проекта для редакции в Секретариат.

Принято до 2-х недель, в экстренных случаях до месяца.

Просить Совет Народных Комиссаров извещать нас немедленно по прямому проводу о крупных событиях и переменах, особенно относительно Украины. Приветствовать Ц.И.К. Всероссийский и Сов. Нар. Ком. особенно тов. Ленина.

Зафиксировать, что наша делегация едет для мирных переговоров.

Принимается к сведению.

Поручить Народн. Секр. отпускать уголь по жел. дорогам в тех случаях, когда это будет необходимо.

Принято без прений.

НОВІ ДОКУМЕНТИ ПРО МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ РОДИНИ ДАВИДОВИХ-РАЄВСЬКИХ У КИЄВІ

Декабристський рух, як відомо, тісно пов'язаний з Україною. Тут діяли Південне товариство декабристів і Товариство об'єднаних слов'ян. Важливим центром зустрічей був Київ, де протягом 1822—1825 рр. відбувалися їхні з'їзди, наради.

Діяльності декабристів у Києві та на Київщині присвячено декілька праць¹. На жаль, їх автори недостатньо вивчили архівні й картографічні джерела, що призвело до невірних встановлень окремих пам'ятних місць, зокрема місця знаходження будинку Давидових і місць проживання родини генерала М. М. Раєвського.

У будинку Давидових, крім самого В. Л. Давидова, жили С. Г. Волконський, С. П. Трубецькой, зупинявся П. І. Пестель, бували О. П. Юшневський, М. П. Бестужев-

¹ В. Базилевич. Декабристи на Київщині. 1825—1925. К., 1926; Д. Косарик. О. С. Пушкін у Києві. Х., 1937; В. О. Сидоренко. Пам'ятні місця декабристського руху в Києві.— «Український історичний журнал», 1976, № 3.

Рюмін, С. І. Муравйов-Апостол, брати Поджіо та інші. Тут відбувалися таємні наради декабристів, обговорювалася «Руська правда». Як зазначено в документах, будинок Давидових знаходився на вул. Кловській. Виходячи з цього, на розі вул. Кловської і П. Мирного встановили меморіальну дошку. Тим часом, теперішня вул. Кловська просто успадкувала цю назву від іншої вулиці, яку ще в 30-ті роки XIX ст. було перейменовано на Липську, згодом (1869 р.) — на Катерининську, а ще пізніше (1919 р.) — на Р. Люксембург. Відтак вулицям Гімназичній і Кловській, про які йдеться у плані Володимирської частини м. Києва, складеному на поч. 19 ст.², і купчій кріпості на продаж будинку В. Л. Давидова (док. № 8), відповідають теперішні вулиці Чекистів і Р. Люксембург.

У деяких дослідників викликає сумнів належність будинку на вул. Кірова, 14 генералу М. М. Раєвському³. Архівні документи підтверджують ці сумніви: будинок на розі вул. Олександрівської і Підсадної (тепер Кірова і Садової) з 1806 р. і принаймні до 20-х років XIX ст. належав гр. О. М. Самойлову (рідний брат К. М. Давидової, матері М. М. Раєвського і В. Л. Давидова). Після смерті Самойлова (1814 р.) садиба по частинах розпродавалася його нащадками. Ймовірно, що тут могли збиратися учасники Київської масонської ложі.

Що ж до родини Раєвських, то вона за час проживання у Києві мала три квартири: в царському палаці (док. № 1), в будинку М. І. Гудим-Левковича (док. № 3) і в будинку А. З. Іванова (док. № 6).

Документи даної добірки виявлені в Державному архіві м. Києва: ф. 165 Київська міська комісія по управлінню прибутками; у Державному архіві Київської області: ф. 1 Київське губернське правління, ф. 2 Київський губернатор, ф. 1542 Плани; у Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Києві: ф. 484 Київський головний суд, ф. 486 Київська палата цивільного суду.

Окремі документи (такі, як контракти) через великі об'єми подано скорочено. Документи публікуються вперше.

Публікацію підготувала Т. Б. СЛЮДИКОВА.

№ 1

1819 р. січня 28. — Розпорядження цивільного губернатора Ф. В. Назимова Київській міській комісії про підшукування квартири генералу М. М. Раєвському

По требованию господина корпусного командира генерала от кавалерии Раевского, имевшего пребывание в государевом дворце, который сгорел, о даче ему квартиры, я предписываю городской комиссии, приискать немедленно для него г. генерала Раевского приличную квартиру, и договорясь за оную с хозяином о цене, донести мне о том, у кого, на каком основании и за какую цену она нанята будет.

Гражданский губернатор

Назимов

Держархів м. Києва, ф. 165, оп. 17, спр. 11, арк. 36. Оригінал.

№ 2

1819 р. лютого 8. — Розпорядження цивільного губернатора Ф. В. Назимова Київській міській комісії про наймання будинку М. І. Гудим-Левковича для генерала М. М. Раєвського

По рапорту ко мне оной Комиссии за № 97 я соглашаюсь, как на наем дома у надворного советника Гудимы-Левковича для квартирования господина корпусного командира генерала от кавалерии Раевского, за запрашиваемую им Гудимою последнюю цену по 5 тыс. руб. в год, кой и платит ему пополугодно, так и на исправление в сем доме разных починок, для которых по составленной господином городовым архитектором Меленским смете начислено 2107 руб. 45 коп., в числе коих Гудима обязывается дать 400 руб., а последние по договору должны быть употреблены из городской суммы. Сколько же и на что именно употреблено будет донести мне.

Гражданский губернатор

Назимов

Держархів м. Києва, ф. 165, оп. 17, спр. 11, арк. 53. Оригінал.

№ 3

1819 р. лютого 1. — З контракту Київської міської комісії з надвірним радником М. І. Гудим-Левковичем

Тысяча восемьсот девятнадцатого года февраля 1-го дня между Киевскою городскою комиссией и надворным советником Гудим-Левковичем заключен сей контракт в нижеследующем: первое — городская комиссия нанимает в его Гудим-Левковича

² Відділ картографії Наукової бібліотеки АН УРСР, інв. № 22271.

³ «Український історичний журнал», 1976, № 3, с. 123.

доме в 1-й Владимирской части дом* для квартирования генералитета, каменный корпус в трех этажах, с погребями (за исключением только в нижнем ярусе одной кладовой его потребности занимаемой), с кухнею и при оной двумя поваренными избами в службах состоящими, с каретным сараем и конюшнею на 9 лошадей, с особым при оной навесом для лошадей же, с ледником и чуланом для овса и провизии и поверх оных для складки сена, от сего числа впредь на круговой год, а в случае общего согласия и далее погодно на сем самом контракте и договоре за сумму пять тысяч рублей ассигнациями за каждый год, с платежом пополугодно в начале каждого за пропиской и не просрачивая более десяти дней от наступления полугода; второе — городская комиссия приемлет показанный с принадлежностями также и мебелью какие покажутся нужными в собственную ее ответственность, а по истечению года, буде общего желания не будет далее оного содержать возвращает Гудиму в такой же целости и со всеми пристройками от комиссии учиненными без всякого за оные вычета. На случай каковых повреждений, также порчи замков и стекол в окошках долженствует при сдаче оные исправить и разбитые переменить, наружные таковыми же бемскими, каковы ныне, а внутренние здешней покупки белыми стеклами и до срока очистить... **

Надворный советник
Член комиссии
Член комиссии

Максим Гудим-Левкович
Филипп Лакерда
Федор Рябчиков

Держархів м. Києва, ф. 165, оп. 17, спр. 11, арк. 25—26. Оригінал.

* Згідно зі списком власників будинків м. Києва за 1820 р. (Держархів Київської області, ф. 1, оп. 336, спр. 1695) і планом частини Києва з будівлями, що оточували Двірцеву площу (ЦДІА УРСР, ф. 2194, оп. 1, спр. 391), садиба М. І. Гудим-Левковича знаходилась на розі вул. Еспланадної та Інститутської (тепер ріг вул. Жовтневої революції і Кріпосного провулку. Місце садиби займає нині Окружний будинок офіцерів Радянської Армії).

** Всього в контракті 6 пунктів. Після ремонту в серпні 1819 р. сім'я Раєвських оселилася в будинку Гудим-Левковича. Контракт було продовжено до серпня 1821 р.

№ 4

1821 р. лютого 7.— Розпорядження цивільного губернатора І. Я. Бухаріна Київській міській комісії про підшукування М. М. Раєвському нового будинку для житла

На рапорте оной комиссии за № 135 отвечаю, что по невыгодному помещению г-на генерала от кавалерии Раевского в ныне занимаемом доме надворного советника Гудимы-Левковича, нужно отыскать в наем другой дом приличнейший, каковым признаю [дом] князя Ипсиланти*, а потому поручаю комиссии, отобрав от г. Ипсиланти сведения не согласен ли будет отдать дом свой в наем и за какую сумму, представить немедленно мне на утверждение **.

Губернатор

Бухарин

Держархів м. Києва, ф. 165, оп. 19, спр. 32, арк. 11. Оригінал.

* Садиба нащадків господаря Молдови і Валахії знаходилась по вул. Нікольській (тепер вул. Січневого повстання, 6).

** Військові постой, наймання будинків для генералітету за рахунок місцевого бюджету були тяжкими для міста. Членів комісії не влаштовувала неустойка, яку потрібно було б сплачувати згідно з контрактом за його перерву. У наймі будинку було відмовлено (Держархів м. Києва, ф. 165, оп. 19, спр. 32, арк. 57).

№ 5

1821 р. березня 25.— Прохання М. М. Раєвського цивільному губернатору І. Я. Бухаріну про наймання будинку А. З. Іванова

Милостивый государь Иван Яковлевич!

Дом господина Гудимы, занимаемый теперь мною, не имеет никаких выгод, ни удобностей. Покорнейше прошу Ваше превосходительство по сей причине приказать нанять для меня дом полковника Иванова, чем существенно меня обяжете и семейство успокоите.

С совершенным почтением пребыть честь имею, милостивый государь мой.

Покорный слуга Николай Раевский.

г. Киев

Держархів м. Києва, ф. 165, оп. 19, спр. 32, арк. 83. Копія.

№ 6

1821 р.— Из кондиції контракту Київської міської комісії з полковником А. З. Івановим

Между Киевской городской комиссией и артиллерийским полковником и кавалером Ивановым заключен сей контракт в следующем: 1-е — городская комиссия нанимает у его полковника Иванова весь каменный дом со всеми прислугами в 1-й Владимирской части * для квартирования генералитета. Каменный дом в двух этажах, с погребями, ледниками и со всеми принадлежностями к дому, прислугами, считая срок найма с 1-го августа 1821 г. по 1-е августа 1822 г., а в случае общего согласия и далее pogodно на сем самом контракте. И договор на сумму 7000 руб. ассигнациями с платежом за весь сей первый год при заключении сего контракта, а в последующем — буде с обеих сторон последует согласие, в начале годового срока за роспискою; не просрочивая более десяти дней от наступления года...

Держархів м. Києва, ф. 165, оп. 19, спр. 32, арк. 67. Копія.

* Будинок полковника, колишнього командира Арсеналу А. З. Іванова знаходився на розі вулиць Левашовської та Інститутської (тепер вул. К. Лібкнехта і Жовтневої революції). Цю садибу А. З. Іванов придбав у 1817 р. у генерала Д. М. Бегічева. М. М. Раєвський до будинку переїхав в серпні 1821 р. і жив у ньому до своєї відставки. Будинок й надалі перебував у віданні військових властей. У 1830 р. Головну квартиру 1-ї армії переведено до Києва і Микола І розпорядився для генерала-фельдмаршала, командуючого армією Остен-Сакена звільнити будинок військового губернатора (ріг вул. Кловської і Бегічевської). Київський військовий губернатор переїхав до будинку А. З. Іванова (Держархів Київської області, ф. 2, оп. 3, спр. 5301). У 1832 р. цей будинок придбала казна для приміщення київського, подільського і волинського генерал-губернатора (ЦДІА УРСР, ф. 486, оп. 5, спр. 27, арк. 138; Держархів Київської області, ф. 1542, оп. 1, спр. 269).

№ 7

1821 р. грудня 15.— Прохання генерала М. М. Раєвського в Київський городовий магістрат про проведення ремонту в будинку полковника А. З. Іванова *

В доме господина полковника Иванова мною занимаемом, несмотря на еженедельное очищение труб, весьма часто в оных загораются сажы, что меня заставляет просить полицию об освидетельствовании оных, равно и печей, которые сделаны весьма непрочны и трескаются. Городовой архитектор господин Меленский, отряженный для сего, нашел сверх вышесказанного, что и борова проведены близко потолков, то есть оставлен малый промежуток между ими, что посему опасно от пожара. Сие самое заставляет меня просить магистрат о скорейшем принятии мер к исправлению всех их недостатков.

Генерал от кавалерии

Раевский

Держархів м. Києва, ф. 165, оп. 19, спр. 32, арк. 10. Оригінал.

* Під час ремонту в будинку А. З. Іванова сім'я Раєвських в 1822 р. жила у будинку К. М. Давидової (Держархів м. Києва, ф. 165, оп. 20, спр. 2, арк. 112).

№ 8

1831 р. червня 7.— Из купчої кріпості про продаж будинку В. Л. Давидова

...Тайный советник и кавалер Петр Львович сын Давыдова посредством конкурсного суда над Каменским именем бывшего полковника Василия Давыдова, учрежденного на основании мнения Государственного совета высочайшею волею утвержденного 1830 г. генваря 26 и по определению Киевского главного суда Гражданского департамента сего года июня 30-го состоявшегося, продал жене лекаря... Ольге Федоровой дочери Боссе и наследникам ее вечно и безвыкупно и бесповоротно собственного дома одного Василия Давыдова, доставшегося ему в наследство от матери его генерал-майорши Давыдовой, состоящее в 1-й города Киева части по Кловской ул., составляющей 1-й Главный деревянный корпус, построенный на каменном фундаменте, 2-е деревянный флигель рубленый с брусев на каменном фундаменте, 3-е деревянный флигель, построенный из брусев, обшит снаружи, 4-е деревяный флигель, построенный глаголем, 5-е флигель прачечный, деревяный, 6) флигель кучерский, деревяный, 7-е подле одного конюшня построена с пластом, 8) не в отдале оной из пластин каретный сарай, 9) кухня деревяная, построена из брусев, 10) каретные два сарая, 11) деревяный амбар, построенный из толстых досок, 12) колодезь обветшалый, 13) вокруг одного дома забор, 14) под оными домами и фруктовым садом к ним принадлежащим находится земля кв. сажен 2964 со всеми прочими строениями, как значится в свидетельстве Киевского магистрата 1821 г. ноября 21 выданная...

ЦДІА УРСР у м. Києві, ф. 484, оп. 3, спр. 254, арк. 9. Оригінал.

ІМЕНА, ПОВЕРНЕНІ ІСТОРІЇ

У Центральному державному архіві кінофотофонодокументів УРСР, як і в інших архівах республіки, проводиться робота по розширенню доступу дослідників до архівних джерел, які раніше перебували на обмеженому режимі використання. У результаті цього до наукового обігу вводяться унікальні знімки, які зафіксували яскраві миттєвості вітчизняної історії, визначних партійних і державних діячів, чії імена тривалий час замовчувалися і лише нещодавно повернено історії.

Починаючи з цього номера, у нашому виданні будуть вміщуватись мало або зовсім невідомі фото- і кінодокументи, що певною мірою сприятиме зникненню «білих плям» історії, розширенню джерельної бази історичної науки за рахунок нової аудіовізуальної документації.

Цю нову рубрику в журналі веде член редколегії «Архівів України», заступник директора ЦДАКФФД УРСР Ніна Миколаївна Слончак.

М. В. Фрунзе, О. І. Риков, К. Є. Ворошилов, І. В. Сталін під час роботи XIV конференції РКП(б). Москва, 1925 р.

А. С. Бубнов, П. С. Уншлихт, А. С. Єлукідзе, О. І. Риков, П. В. Сталін,
Я. Е. Рудзутак, М. І. Калінін на трибуні Мавзолею В. І. Леніна під час
похорону М. В. Фрунзе. Москва, 1925 р.

М. І. Бухарін, А. С. Бубнов, Е. Й. Квірінг, Я. Б. Гамарник, М. О. Скрипник,
П. В. Сталін, Л. М. Каганович серед делегатів XV з'їзду партії. Москва,
1927 р.

О. І. Ріков, В. Я. Чубар, В. П. Затонський з членами ЦВК СРСР.
Москва, 1928 р.

М. І. Калінін, П. П. Постишев, О. І. Ріков, М. О. Скрипник у залі
Великого театру Союзу РСР. Москва, 1928 р.

НА ПРОХАННЯ НАШИХ ЧИТАЧІВ

КЕРІВНІ ДІЯЧІ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

До редакції «Архівів України» надходять прохання і пропозиції опублікувати на базі документів Центрального державного архіву Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління УРСР та Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР інформацію про державних діячів, які очолювали найвищі органи державної влади і управління Радянської України. Виконуємо це прохання.

Найвищий орган державної влади Радянської України — Центральний Виконавчий Комітет Рад України (ЦВК Рад України, грудень 1917 р. — квітень 1918 р.); Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК, березень 1919 р. — липень 1938 р.; у 1919 р. — Всеукраїнський ЦВК Рад, 1920—1935 рр. — ВУЦВК, 1935—1938 рр. — ЦВК УРСР); Президію Верховної Ради УРСР (з 1938 р.) очолювали:

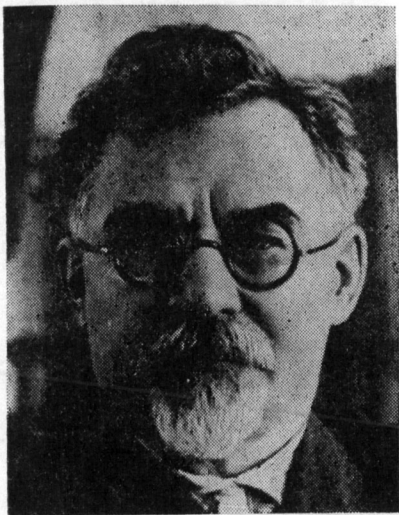

МЕДВЕДЄВ Юхим Григорович — грудень 1917 р. — березень 1918 р., Голова ЦВК Рад України.

ЗАТОНСЬКИЙ Володимир Пет-
рович — березень — квітень 1918 р.,
Голова ЦВК Рад України.

ПЕТРОВСЬКИЙ Григорій Іва-
нович — березень 1919 р. — липень
1938 р., Голова ВУЦВК.

КОРНІЄЦЬ Леонід Романо-
вич — серпень 1938 р. — липень
1939 р., Голова Президії Верховної
Ради УРСР.

ГРЕЧУХА Михайло Сергійович — липень 1939 р. — січень 1954 р., Голова Президії Верховної Ради УРСР.

КОРОТЧЕНКО Дем'ян Сергійович — січень 1954 р. — квітень 1969 р., Голова Президії Верховної Ради УРСР.

ЛЯШКО Олександр Павлович — квітень 1969 р. — липень 1972 р., Голова Президії Верховної Ради УРСР.

ГРУШЕЦЬКИЙ Іван Самійлович — липень 1972 р. — червень 1976 р., Голова Президії Верховної Ради УРСР.

ВАТЧЕНКО Олексій Федосійович — червень 1976 р. — листопад 1984 р., Голова Президії Верховної Ради УРСР.

З 1985 р. — Голова Президії Верховної Ради УРСР **ШЕВЧЕНКО Валентина Семенівна**.

Відомості про голів Уряду Радянської України буде вміщено в наступному номері видання.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА АРХІВНОЇ СПРАВИ

НОВЕ У РОБОТІ ЦДАЖР УРСР З ВІДОМЧИМИ АРХІВАМИ РЕСПУБЛІКАНСЬКИХ МІНІСТЕРСТВ І ВІДОМСТВ

Постанова Ради Міністрів УРСР від 30 січня 1985 р. № 41 «Про стан і заходи по дальшому розвитку та вдосконаленню архівної справи в республіці» поставила перед ЦДАЖР УРСР нові важливі завдання щодо поліпшення організаційно-методичного керівництва роботою відомчих архівів та веденням діловодства у міністерствах і відомствах УРСР¹. На виконання вищезгаданої постанови ЦДАЖР УРСР у лютому 1985 р. розробив спеціальний план заходів по реалізації накреслених завдань, розрахований до 1991 р., у якому знайшли відображення шляхи й методи розв'язання проблем забезпечення схоронності документів, що тимчасово перебувають на відомчому зберіганні, підвищення якості та скорочення строків їх упорядкування та описання, посилення ролі у цій роботі відомчих експертних служб, розширення використання архівних фондів міністерств і відомств². План заходів було затверджено Дирекцією ЦДАЖР УРСР і покладено в основу відповідних розділів річних планів розвитку архівної справи на дану п'ятирічку, що дозволило надати роботі з відомствами, підконтрольними архіву, планового й цілеспрямованого характеру.

Під керівництвом і за допомогою ЦДАЖР УРСР усі республіканські міністерства й відомства вперше у практиці своєї роботи розробили аналогічні плани заходів щодо удосконалення архівної справи у підвідомчих їм галузях народного господарства та соціально-культурної сфери на період 1985—1990 рр. Помітний позитивний вплив на виконання завдань, що стоять перед відомчими документаційними службами, справила нарада керівних працівників і спеціалістів міністерств і відомств УРСР, проведена у жовтні 1985 р. Головархівом УРСР спільно із ЦДАЖР УРСР, на якій було прийнято рекомендації щодо удосконалення роботи з документами³. Виконання накреслених планів, рекомендацій наради дозволило вже у цій п'ятирічці підняти рівень роботи архівів міністерств і відомств УРСР на більш високий якісний рівень. За останні три роки Держагропром УРСР, Мінвуз УРСР, Мінхлібопродукт УРСР, Укрпрофрада, Українське республіканське управління цивільної авіації виділили нові приміщення для відомчих архівів, здійснили модернізацію стелажного обладнання; Держбуд УРСР, Мінмонтажспецбуд УРСР, Міненерго УРСР, Верховний Суд УРСР провели капітальні ремонти архівосховищ, картонування документів; Мінпобут УРСР, Мінжитлокомунгосп УРСР, Мінкультури УРСР, Міненерго УРСР, Головінтурист УРСР ліквідували заборгованість щодо впорядкування документів. До центральних та об'єднаних відомчих архівів, що функціонують у складі Мінтрансу УРСР, Міншляхбуду УРСР, Укрпрофради, Управління Південно-Західної залізниці добавилися аналогічні архіви, створені у Держагропромі УРСР, Мінвузі УРСР, Мінмонтажспецбуду УРСР та Міненерго УРСР.

¹ Див.: «Архіви України», 1985, № 2, с. 3—5.

² ЦДАЖР УРСР, ф. 3665, оп. 2, спр. 307, арк. 40—45а.

³ «Архіви України», 1986, № 1, с. 17—18.

Поліпшенню роботи архівів міністерств і відомств республіки багато у чому сприяв громадський огляд стану схоронності документів ДАФ СРСР, що знаходяться на відомчому зберіганні, який вперше охопив усі республіканські галузеві органи управління та підвідомчі їм установи й організації республіканського підпорядкування. У ході огляду 35 організацій виділили для відомчих архівів нові або додаткові приміщення, 28 фондоутворювачів здійснили заміну стелажного обладнання, у 25 установах проведено картонування документів, 180 організацій впорядкували документи й затвердили їх описи на ЕПК ЦДАЖР УРСР за встановлені роки.

Досягненню цих результатів сприяла цілеспрямована робота ЦДАЖР УРСР, співробітники якого входили до складу центральних комісій по проведенню огляду, утворених в усіх міністерствах і відомствах, здійснювали перевірку стану відомчих архівів та ведення діловодства у центральних апаратах республіканських органів управління й підвідомчих їм організацій та установ, вносили пропозиції щодо удосконалення роботи з документами, контролювали хід їх виконання. ЦДАЖР УРСР запропонував розглянути результати перевірок чотирьох міністерств на комісії по проведенню огляду при Головархіві УРСР, яка, відзначивши позитивний досвід Міністерства промисловості УРСР, визнала роботу оглядових комісій Мінпобуту УРСР, Мінводгоспу УРСР, Мінлегпрому УРСР незадовільною й направила керівникам цих міністерств подання про необхідність усунення недоліків у організації роботи з документами в очолюваних ними галузях.

У цілому проведення огляду забезпечення схоронності документів відіграло важливу роль у підвищенні рівня розвитку архівної справи у міністерствах і відомствах УРСР, сприяло зрозумінню суспільної значимості архівів, розвитку ініціативи працівників відомчих архівів, підвищенню їх авторитету у міністерствах і відомствах. Велику допомогу в успішному завершенні огляду подала ЦДАЖР УРСР Рада відомчих архівів, створена у 1984 р. за ініціативою держархіву з метою активізації роботи по зрозумілому веденню діловодства й архівної справи у міністерствах і відомствах УРСР.

Разом з тим громадський огляд продемонстрував необхідність впровадження у практику роботи з міністерствами й відомствами нових, нестандартних методів, встановлення прямих контактів з керівниками галузевих органів управління, їх парткомаами, профспілковими комітетами. Так, після відвідань працівниками ЦДАЖР УРСР заступників міністра вищої й середньої спеціальної освіти УРСР Л. А. Каніщенка та Ю. І. Бутенка вдалося добитися перетворення відомчого архіву міністерства у центральний, виділення для нього нового приміщення, регулярного опрацювання архівних документів. Результатом бесіди співробітників держархіву із заступником міністра хлібопродуктів УРСР Н. П. Компанцем стало виділення для відомчого архіву додаткового архівосховища, відшукування коштів для впорядкування документів на договірних засадах. Після звернення до парткому Мінводгоспу УРСР у найкоротший строк були відшукані можливості для опрацювання справ. Встановлення ділових контактів з парткомаами й профспілковими комітетами Держагропрому УРСР та Міністерства охорони здоров'я УРСР дозволило оперативно перемістити архівні документи під час аварій в архівосховищах. Аналогічні приклади співробітництва з керівниками, партійними й профспілковими організаціями можна навести й по Мінпобуту УРСР, Мінлегпрому УРСР, Держкомнафтопродукту УРСР та ряду інших міністерств і відомств.

Надзвичайно відповідальна й широка за масштабами робота здійснюється ЦДАЖР УРСР і щодо забезпечення схоронності документів

міністерств і відомств, що ліквідовані або об'єднані відповідно до рішень Уряду республіки. Так, протягом 1986 р. працівниками госпрозрахункового відділу та відділу комплектування й відомчих архівів упорядковано, внесено до описів, затверджено експертно-перевірною комісією 19 тис. справ, прийнято на державне зберігання 34 тис. справ управлінської документації ліквідованих Мінсільгоспу УРСР, Мінхарчопрому УРСР, Мінм'ясомолпрому УРСР, Мінплодовочгоспу УРСР, Мінсільбуду УРСР, Головплодвинпрому УРСР, Укрміжколгоспбуду та ряду підвідомчих їм республіканських органів управління середньої ланки, на базі яких утворено Держагропром УРСР. 10 тис. справ з особового складу було також впорядковано, внесено до описів і передано для дальшого зберігання і використання до Центрального галузевого архіву Держагропрому УРСР. У 1987 р. аналогічну роботу було проведено з документами ліквідованих Мінгео УРСР, Мінчормету УРСР, Мінвуглепрому УРСР, об'єднаних Мінпромбуду УРСР та Мінважбуду УРСР, у результаті чого Державний архівний фонд поповнився 5 тис. справ постійного зберігання по 1980 р. включно.

Зараз співробітники ЦДАЖР УРСР подають допомогу ліквідованим Мінавтотрансу УРСР, Міносвіти УРСР, Держпрофосвіти УРСР, Держкіно УРСР, Головнафтохімпрому УРСР, Головнічфлоту УРСР, Головінтуристу УРСР, Укррибгоспу в упорядкуванні й описанні документів постійного зберігання, а також з особового складу, які є основним джерелом для встановлення трудового стажу працівників та надання їм довідок соціально-правового характеру. До кінця 1988 р. фонди ЦДАЖР УРСР поповнилися ще 3,5 тис. справ цінних у науковому та історичному відношенні документів.

При цьому рішення щодо кінцевої дати прийому на державне зберігання управлінської документації ліквідованих та об'єднаних міністерств і відомств приймаються дирекцією ЦДАЖР УРСР диференційовано, залежно від виду реорганізації фондоутворювача, наявності його правонаступника, умов зберігання документів, наявності й рівня кваліфікації працівників відомчих архівів. Наприклад, враховуючи, що приміщення відомчого архіву Мінкультури УРСР перевантажено, а завідувача архівом знаходиться у тривалій відпустці, було ухвалено рішення прийняти документи Держкіно УРСР, що увійшов до складу апарату Мінкультури УРСР, на держзберігання по 1986 р. включно, передавши правонаступникові Держкомітету по кінематографії матеріали тільки за два останніх роки для забезпечення наступності у роботі.

Своєчасне упорядкування документів ліквідованих та об'єднаних міністерств і відомств та їх надходження на державне зберігання дозволило запобігти втрати документів, а також забезпечити їх всебічне використання у народногосподарських та практичних цілях. Тільки протягом останніх півтора років у ЦДАЖР УРСР видано для різноманітних форм використання близько 5 тис. справ ліквідованих міністерств і відомств. Активно використовуються й документи, передані в упорядкованому вигляді правонаступникам ліквідованих та об'єднаних міністерств і відомств.

Досягнення вищевказаних результатів у забезпеченні схоронності, упорядкування та використання документів ліквідованих та об'єднаних міністерств і відомств було б неможливе без чіткої й оперативної діяльності ЦДАЖР УРСР, великої допомоги архіву з боку Головархіву УРСР, уваги та турботи по збереженню документальної спадщини з боку Ради Міністрів УРСР. У кожному випадку реорганізації органів управління Головархівів УРСР за поданням ЦДАЖР УРСР входив до Уряду республіки з конкретними пропозиціями щодо організації роботи з документами, які знаходили повну підтримку й схвалення, та з

відповідними дорученнями направлялися до міністерств і відомств. Це вносило у роботу з документами необхідний порядок і чіткість, дозволяло завершувати її у стислі строки з мінімальними витратами фінансових та матеріальних ресурсів.

Значну допомогу подав ЦДАЖР УРСР новоутвореним міністерствам і відомствам у створенні їх відомчих архівів та налагодженні роботи з документами. Завдяки настійливості державного архіву керівництво Держагропрому УРСР, наприклад, виділило центральному галузевому архіву нове приміщення площею 700 кв. м, обладнане металевими стелажми, виготовленими за індивідуальним проектом. При цьому приміщення архівів ліквідованих міністерств і відомств, що увійшли до складу Держагропрому УРСР, продовжують використовуватися для зберігання документів головних управлінь центрального апарату Держагропрому УРСР. Аналогічні заходи з подання ЦДАЖР УРСР здійснені Мінбудом УРСР, Мінкультури УРСР, Міносвіти УРСР. Постійну допомогу подає ЦДАЖР УРСР реорганізованим міністерствам і відомствам у організації роботи з документами. За участю спеціалістів держархіву розроблюються індивідуальні інструкції по діловодству, зведені номенклатури справ, положення про центральні експертні комісії, плани модернізації обладнання відомчих архівів. Робота ЦЕК Держагропрому УРСР та Мінбуду УРСР розглядалася на спільному засіданні дирекції, ЕПК та Ради відомчих архівів ЦДАЖР УРСР, що сприяло значній активізації їх діяльності.

Значну допомогу у підвищенні кваліфікації працівників відомчих архівів та діловодного персоналу подає Республіканський організаційно-методичний кабінет по діловодству, на базі якого за останні два роки пройшли перепідготовку понад 3 тис. співробітників республіканських галузевих органів управління, відповідальних за роботу з документами.

Одним з основних завдань, що стоять перед колективом ЦДАЖР УРСР на етапі перебудови, є посилення уваги архіву до підвищення відповідальності міністерств і відомств за якість відбору документів на держзберігання. Слід відзначити, що передові методи вибіркового відбору документів на державне зберігання, комплексної оцінки значимості матеріалів, що утворюються в діяльності республіканських галузевих органів управління та підвідомчих їм установ та організацій ще слабо впроваджуються у практику комплектування ЦДАЖР УРСР, що приводить до поповнення його фондів дублетними та поглинутими документами. У фондах ряду міністерств і відомств понад 50% справ, що зберігаються, складають звіти підвідомчих підприємств, установ, організацій, які надходять також до держархівів областей, міст Києва й Севастополя. У той же час у фондах деяких галузевих органів управління відсутні протоколи й стенограми науково-практичних конференцій, нарад, проекти постанов Ради Міністрів УРСР та інших ініціативних документів, у яких відображаються основні питання розвитку галузей народного господарства та соціально-культурного комплексу республіки, їх проблеми та перспективи.

Усуненню вищевказаних недоліків у поповненні ЦДАЖР УРСР повинен сприяти Комплексний план перебудови комплектування й оптимізації складу управлінської документації міністерств і відомств, що передають документи на державне зберігання, затверджений дирекцією архіву та розрахований на 1988—1990 рр. У ньому передбачено поліпшення якісного складу та галузевої структури, підвищення рівня інформативності комплексів документів, що надходять на державне або знаходяться на відомчому зберіганні, удосконалення системи їх організації. План передбачає широкий комплекс організаційних, методичних

та практичних заходів для досягнення цієї мети, передусім перебудову роботи ЕПК ЦДАЖР УРСР та ЕПК міністерств і відомств, спрямування їх на розв'язання завдань оптимізації складу документів.

З цією метою ЦЕК міністерств і відомств спільно із співробітниками ЦДАЖР УРСР готують проекти списків джерел комплектування держархіву по всіх галузях з урахуванням вимог нормативно-методичних посібників, які були видані останнім часом, а також реорганізацій в управлінні народним господарством республіки⁴.

Паралельно з уточненням джерел комплектування у більшості міністерств і відомств проводиться уточнення номенклатур справ, складання переліків документів, що підлягають прийому на державне зберігання від установ та організацій повидового вибіркового прийому; це дозволить забезпечити у фондах ЦДАЖР УРСР повноту і різноманітність документної інформації при її мінімальному фізичному обсягу. Перших результатів оптимізації складу документів, що надходять на зберігання до ЦДАЖР УРСР, вже досягнуто. Наприклад, архів Президії Верховної Ради УРСР вилучив з наградних справ, підготовлених до передачі до ЦДАЖР УРСР, Укази Президії Верховної Ради СРСР, у яких відсутні відомості про нагородження підприємств, організацій та окремих громадян Української РСР державними нагородами. Центральна експертна комісія Мінмонтажспецбуду УРСР прийняла рішення про переведення на груповий вибіркового прийом документів 7 трестів республіканського підпорядкування, які будуть надходити на державне зберігання у складі фондів міністерства та його головних управлінь, що скоротить обсяги прийому справ від установ цієї галузі без шкоди для їх інформативності. ЦЕК Мінхлібпродуктів УРСР та Міненерго УРСР прийняли рішення не передавати на державне зберігання звіти підвідомчих організацій, описуючи їх в окремих описах, і спільно з ЦДАЖР УРСР перевіряють наявність цих звітів у фондах підприємств, що надходять до держархівів областей; це сприяє усуненню міжархівної дублетності.

ЦДАЖР УРСР планує і вже здійснює цільову комплексну експертизу цінності документів за 1946—1970 рр., що зберігаються в архіві. За 3 роки передбачається переглянути 43,2 тис. справ і з них виділити 12 тис. справ. При цьому акти на виділення документів до знищення погоджуються з ЦЕК міністерств і відомств і подаються на затвердження ЦЕПК Головархіву УРСР.

Враховуючи, що на сьогоднішній день машиночитані документи стали займати значне місце у структурах документальних фондів організацій, підприємств і установ, у ЦДАЖР УРСР з'явилася настійлива необхідність зайнятися цією документацією. У 1988 р. розроблено перспективний план організації роботи з машиночитаними документами, що утворюються в діяльності галузевих обчислювальних центрів (ГОЦ) міністерств і відомств УРСР. Передбачається виявити усі галузеві обчислювальні центри міністерств і відомств, у діяльності яких створюється машиночитана документація, визначити її обсяги, підготувати спеціалістів для організації роботи з машиночитаними документами, подавати методичну й практичну допомогу в організації відомчого зберігання машиночитаних документів, їх упорядкуванні та підготов-

⁴ Див.: Примерные списки учреждений, организаций и предприятий, являющихся и не являющихся источниками комплектования государственных архивов. Методические рекомендации по определению источников комплектования государственных архивов. М., 1987.

ці до передачі до ЦДАЖР УРСР, яку планується експериментально розпочати з 1997 р.

Досить важливим напрямом у діяльності ЦДАЖР УРСР є робота з відомчими архівами по комплектуванню особистими архівами видатних діячів різних галузей народного господарства. Деякі архіви міністерств і відомств, НДІ передали особові фонди видатних державних діячів, діячів науки. Так, від МЗС УРСР надійшли документи визначного партійного і державного діяча Д. З. Мануїльського; Все-союзний НДІ цукрового буряку передав ЦДАЖР УРСР фонди вченого-ботаніка й генетика Г. А. Левитського, фізіолога, колишнього директора інституту І. Ф. Бузанова, ініціаторів передових методів праці у сільському господарстві О. К. Коломієць, М. В. Гнатенко; НДІ кардіології — відомого патофізіолога, заслуженого діяча науки УРСР М. Д. Стражеска, НДІ загальної та комунальної гігієни — видного вченого-гігієніста А. Н. Марзєєва, ім'я якого присвоєно інституту. На сьогоднішній день ЦДАЖР УРСР ставить завдання більш широкого залучення міністерств і відомств до встановлення імен видних діячів галузей та розшуку їх особових фондів. У 1989 р. планується цей напрям роботи обговорити на засіданні ЕПК і Ради відомчих архівів і потім поставити конкретні завдання на нараді з представниками ЦЕК міністерств і відомств УРСР. Можливість успіху цього напрямку залежить від ділових контактів з громадськими організаціями міністерств і відомств, умілого використання галузевої періодики.

ЦДАЖР УРСР постійно веде роботу по відбору й прийому на держзберігання документів особового походження учасників Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр., але в цій роботі є чимало невикористаних резервів. У Києві знаходиться Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр., який, маючи великі матеріальні і штатні ресурси, також проводить роботу щодо поповнення своїх фондів документами учасників війни. У даному випадку доцільно було б об'єднати зусилля архівістів та музеєзнавців. Ця робота могла би бути більш успішною з боку держархівів м. Києва, якби при Головархіві УРСР було б створено Міжвідомчу комісію координації діяльності по збиранню документів Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. з представників заінтересованих міністерств і відомств, наукових і громадських організацій.

Серйозну увагу ЦДАЖР УРСР приділяє поліпшенню організації роботи відомчих архівів міністерств і відомств УРСР. На базі розробленого у 1987 р. Положення про визначення зразкового відомчого архіву комісія у складі членів Дирекції, ЕПК і Ради відомчих архівів ЦДАЖР УРСР у 1988 р. здійснила перевірки стану ряду архівів міністерств і відомств; звання «Зразковий відомчий архів» присвоєно у 1988 р. архівам Верховного Суду УРСР (зав. архівом Н. Б. Фатєєва) та Українського управління цивільної авіації (зав. архівом А. І. Смоліхіна). Грамоти про присвоєння цього почесного звання завідуючим відомчими архівами вручалися керівниками цих установ на зборах колективів. Здійснюючи цю роботу, ЦДАЖР УРСР переконався, що вона дуже корисна, тому що дозволяє оцінювати у комплексі стан архівосховищ, роботу ЦЕК, завідуючого відомчим архівом. Архіви, яким присвоєно звання «зразковий», стали працювати ще краще, намагаючись втримати його, впроваджують усі пропозиції й рекомендації держархіву.

Останнім часом ЦДАЖР УРСР все більше націлює відомчі архіви на розширення використання документів у культурно-пропагандистських цілях. Так, в Українському державному банку Держбанку СРСР створено «Музей історії банку». До 70-річчя організації радянської архівної справи у Міністерстві охорони здоров'я УРСР підготовлено вистав-

ку документів з фондів установ галузі, яка викликала великий інтерес у співробітників цього міністерства та відвідувачів з числа завідуючих відомчими архівами міністерств і відомств республіки. Відомчий архів готує виставку документів до 70-річчя утворення Міністерства охорони здоров'я УРСР.

Такий напрям діяльності відомчих архівів сприятиме підвищенню їх авторитету в галузі.

ЦДАЖР УРСР і надалі планує ширше впроваджувати нові форми й методи роботи з архівами міністерств і відомств, які сприятимуть перебудові та удосконаленню архівної справи.

Л. В. КУЗНЕЦОВА,
заст. директора ЦДАЖР УРСР

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ЧИТАЛЬНОГО ЗАЛУ ДЕРЖАРХІВУ м. КИЄВА

Державний архів м. Києва є не тільки сховищем документів, а й цінною джерелознавчою базою для науково-дослідницької роботи з історії дореволюційного і радянського періодів одного з найдавніших міст нашої країни, міста-героя Києва.

Документи, що зберігаються у Державному архіві м. Києва, в основному використовуються через читальний зал, який являє собою структурний підрозділ одного з відділів архіву — відділу інформації, публікації і наукового використання документів.

Робота читального залу перебуває також у тісному зв'язку з відділом зберігання фондів і науково-довідкового апарату, що надає дослідникам документи і необхідний довідковий матеріал: описи, пофондові та тематичні огляди, картотеки фондів радянського і дореволюційного періодів, покажчики про зміст відділів систематичного каталога Держархіву м. Києва, основних документів з історії м. Києва, документів Київського університету дореволюційного періоду, документів міської управи, міської думи, довідник «Історія вулиць м. Києва», систематичний, іменний та географічний каталоги тощо.

Читальний зал працює щодня, крім неділі, — у вівторок і четвер з 14 до 21 год; в понеділок, середу і п'ятницю — з 9 до 16 год.; у суботу — з 9 до 15 год.

Практично у читальному залі створено всі необхідні умови для ефективної роботи. За більше ніж двадцять років у ньому працювало понад 4 тис. радянських і зарубіжних дослідників — вчених, викладачів, краєзнавців, студентів, працівників установ, підприємств і організацій, якими було використано близько 100 тисяч справ, переважно з фондів магістрату, думи, міської управи, Київського університету, політехнічного інституту, гімназії, консерваторії, міськвиконкому, виробничих об'єднань «Більшовик» та «Арсенал», заводів ім. Лепсе та «Ленінська кузня», комбінату штучного волокна, кондитерської фабрики ім. К. Маркса, КТТУ.

На базі документів архіву розроблялися різноманітні теми (зокрема, «Ленінська «Искра», «Студентський рух на Україні», «Студенти Київського університету — соратники В. І. Леніна», «Т. Г. Шевченко і його оточення», «Т. Г. Шевченко і його сучасники», «Резерви збільшення промислової продукції», «Розробка автоматизованої системи планування», «Аналіз використання виробничих фондів», «Побратими арсенальців»), написано ряд дисертацій та монографій (М. О. Сороки — «Поет німого числа», до 75-річчя від дня народження відомого математика академіка АН УРСР М. П. Кравчука, «Концертне життя

довоєнного Києва» К. І. Шамаєвої, що проливає світло на малодосліджені процеси становлення української радянської культури, «На полюсах Шевченківської біографії» Мотійко тощо), численні нариси і статті («Літопис життя і творчості О. Довженка», «Життя і діяльність М. І. Пирогова», «Життя і літературна діяльність Булгакова»), радіо- і телепередачі, каталог «Медичні працівники УРСР».

Особливу увагу дослідників привертають відомості про старожитності. Так, значну кількість документів архіву з фондів міської думи й управи, соборів, церков використали працівники Товариства охорони пам'яток історії та культури УРСР, інституту «Укрпроектреставрація», НДІ архітектури в м. Києві, Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника для Зводу пам'яток історії і культури УРСР, для розробки проектів реставрації старовинних будівель (зокрема, Андріївської та Кирилівської церков, Володимирського собору), фресок, творів відомих художників.

Деякі із згаданих документів зужитковувались і при написанні монографій. В одній з них — «Андріївська церква» О. К. Мироненко — розповідається про відомих зодчих Расстреллі, Мічуріна, час, у який створювались їх прекрасні твори мистецтва. У монографії вміщено креслення церкви, окремих її частин у розрізі.

Чимало дослідників працювали над вивченням розвитку громадської й наукової думки на Україні, в Молдавії, Білорусії, суспільно-політичного руху ХІХ ст., історії фабрик, заводів, вищих учбових закладів Києва (державного університету, політехнічного і медичного інститутів, інститутів народного господарства, цивільної авіації), діяльності педагогічних училищ, середніх та початкових шкіл, історії математики, біології, медицини, хімії, гідрометеорології, ботаніки, фізики, питань економіки, промисловості. Викликають інтерес документи про дружні зв'язки з народами Болгарії, Чехії, Сербії, Македонії, які використали у своїх працях науковий співробітник Болгарської АН Райкова, директор інституту фольклору в м. Скопле (Югославія) Вистовські, доцент МДУ ім. Ломоносова Лаптева та інші. Користуються попитом відомості про відомих вчених (О. О. Богомольця, Є. О. Патона, М. І. Пирогова), письменників (К. Г. Паустовського, М. О. Булгакова, О. П. Довженка), партійних і державних діячів (П. К. Запорожця, В. П. Затонського, А. В. Луначарського).

Широке застосування знайшли документи архіву у справі поповнення експозицій музеїв. Так, тільки для музею історії м. Києва загалом було передано більше ніж 1000 фотокопій документів, необхідних для експозиції, які стосуються населення міста, відкриття в ньому трамвайного руху і фунікулера тощо. Фотокопії документів, пов'язаних з ім'ям С. П. Корольова, можна зустріти у музеї КПП та в квартирі-музеї вченого у Москві; документів ленінської тематики — в Київському філіалі Центрального музею В. І. Леніна й у «Меморіальній квартирі-музеї сім'ї Ульянових».

Частими відвідувачами читального залу є слідопити, які звертаються сюди з проханням допомогти їм у вивченні питань, пов'язаних з історією районів, вулиць, у створенні шкільних музеїв і поповненні їх експозиції.

Працівники читального залу, весь колектив архіву постійно працюють над удосконаленням науково-довідкового апарату, форм і методів використання документів, комплектування ними, забезпечення їх схоронності, приділяючи першочергову увагу створенню мікрокопій особливо цінних документів.

Б. П. КУРІННИЙ,
директор архіву

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ І ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

БІОГРАФІЧНА ХРОНІКА В. І. ЛЕНІНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ РОБОТИ БІЛЬШОВИКІВ СЕРЕД ВІЙСЬК ІНТЕРВЕНТІВ

Вивчення політичної роботи більшовиків серед військ інтервентів спрямоване на більш глибоке осмислення причин перемоги молодой Радянської держави над об'єднаними силами міжнародного імперіалізму та внутрішньої контрреволюції. Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли своє висвітлення в фундаментальних працях з історії громадянської війни¹, а також у ряді спеціальних праць². У кожній з них вивітлюється й роль Леніна у партійному керівництві агітаційно-пропагандистською роботою серед військ імперіалістичних армій. Проте, це не виключає необхідності свіжим поглядом подивитися на проблему, спираючись на ленінську Біографічну хроніку. У статті розглядається період австро-угорської та німецької окупацій 1918 р., а також інтервенції Антанти в 1919 р. Щодо періоду радянсько-польської війни 1920 р., то в цей час, на думку автора, політична робота серед військ противника мала специфічні особливості і потребує окремого дослідження.

П'ятий і шостий томи Біохроніки, які охоплюють період з жовтня 1917 р. до березня 1919 р., містять чимало фактів, що характеризують увагу В. І. Леніна до політичної роботи серед військ інтервентів.

Для розвитку пропаганди серед окупаційних військ на загарбаних Австро-Угорщиною та Німеччиною територіях України велике значення мала нарада, що відбулася в Москві 15 вересня 1918 р. під керівництвом Я. М. Свердлова. На цій нараді було створено Центральне бюро комуністичних організацій окупованих місцевостей. В. І. Ленін прийняв членів Центрального бюро і мав з ними тривалу розмову, зокрема, висловив поради щодо практичної роботи у цьому напрямі, а також звернув увагу на те, що в разі потреби можна переводити деяких партійних та радянських працівників на роботу в Бюро³. Учасники цієї важливої зустрічі доносили висловлені Леніним поради і вказівки до більшовицького підпілля. Так, секретар Центрального бюро Рафаїл Расікас говорив: «Володимир Ілліч зазначив необхідність посилити роботу серед німецьких солдатів. Ми повинні зробити все можливе, щоб були задоволені всі вимоги німецьких солдатів до нашої літератури. Ми мусимо більше давати їм нашої літератури. Для цього слід було б організувати Бюро перекладачів і з його допомогою видати, якщо бракує, потрібну літературу. Такою є думка тов. Леніна. Крім того, він обіцяв на найближчому засіданні Цека партії ці питання порушити і підтримати їх у вирішенні в позитивному для нас смислі»⁴.

Центральне бюро значно активізувало керівництво організаціями, що діяли на окупованій території. Разом з керівництвом Федерації іноземних комуністичних груп РКП(б) воно направило туди сотні активних працівників, розширило підготовку нових кадрів, збільшило постачання коштами і літературою. На початку другої половини жовтня 1918 р. Центральне бюро розподілило між місцевими організаціями понад 4 млн. карбованців і 160 пудів агітаційної літератури (крім літератури, відправленої латиським та естонським організаціям)⁵.

¹ История Коммунистической партии Советского Союза. В 6-ти т. Т. 3, кн. 2. М., 1968; История гражданской войны в СССР. В 5-ти т. М., 1958—1960; Українська РСР в період громадянської війни. 1917—1920 рр. В 3-х т. К., 1969—1970; История Украинской ССР. В 10-ти т. Т. 6. К., 1964.

² В. Г. Коновалов. Иностранная коллегия. Одеса, 1958; В. Г. Коновалов. Герои одесского подполья. М., 1960; В. Ю. Мельниченко. Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні. 1918—1920. К., 1977; Ю. І. Патлажан. Незабутній вияв пролетарської солідарності. Львів, 1973; А. Потемин. Разложение и революционизирование австро-германской оккупационной армии на Украине и в Крыму в 1918 г. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. М., 1968; А. С. Якушевский. Пропагандистская работа большевиков среди войск интервентов в 1918—1920 гг. М., 1974.

³ Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника 1870—1924, т. 6, с. 128.

⁴ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 2, спр. 142, арк. 10.

⁵ М. И. Куличенко. Борьба Коммунистической партии за решение национального вопроса в 1918—1920 годах. Харків, 1963, с. 32.

Значну роль у дальшому розгортанні політичної роботи серед німецьких інтервентів, які перебували на території Радянської країни, відіграла I Всеросійська конференція комуністичних організацій окупованих областей, скликана ЦК РКП(б) (Москва, 19—20 жовтня 1918 р.). В ній взяли участь представники підпільних більшовицьких організацій України, Білорусії, Литви, Естонії, Латвії і комуністів Польщі та Фінляндії. В історії нашої партії це була перша конференція, на порядку денному якої стояло питання про пропаганду серед військ інтервентів. Ленінська Біохроніка містить інформацію про те, що 19 жовтня 1918 р. почесним головою на конференції обрали В. І. Леніна⁶. Володимир Ілліч двічі розмовляв з її головою С. С. Пестковським і один раз зустрічався із С. С. Пестковським та секретарем Центрального бюро комуністичних організацій окупованих областей Р. С. Расікасом. В ході цих розмов він ознайомився з порядком денним і тими питаннями, які розглядалися на конференції. В. І. Ленін радив глибоко враховувати конкретно-історичну обстановку і діяти у відповідності до неї, зазначав, що найдоцільнішою формою політичної влади є Ради, а в тих місцевостях, де пролетаріат слабкіший, треба використовувати й інші форми влади⁷.

Саме ленінська Біохроніка вперше вводить до наукового обігу відомості про бажання Володимира Ілліча виступити на цій конференції⁸. Однак незабаром Ленін говорить С. С. Пестковському про те, що навряд чи зможе здійснити свій намір. Це пояснюється, мабуть, підготовкою В. І. Леніна до доповіді на Об'єднаному засіданні ВЦВК, Мосради, фабзавкомів та профспілок, що відбулося 22 жовтня 1918 р.⁹, у якому, і це особливо хотілося б підкреслити, брали участь і делегати конференції.

У доповіді про міжнародне становище Радянської Росії Володимир Ілліч окремим спинився на тактиці комуністів України. Мова йшла про розгортання пропаганди серед німецьких солдатів у зв'язку з назріванням революції в Німеччині. Ленін зазначав, що «свідомі українські комуністи говорять: ми повинні віддати все для перемоги міжнародної революції, але ми повинні усвідомлювати, що нам належить майбутнє і що ми повинні йти нога в ногу з німецькою революцією»¹⁰. Важливі ленінські думки, висловлені з приводу тактики комуністів України, мали пряме відношення і до діяльності партійних організацій усіх окупованих німцями областей.

З доповідей з місць на конференції з'ясувалось, що агітація серед військ розгорнута зовсім недостатньо. Так, представник СД Латвії А. Берге відзначив, що «робота серед австрійських та німецьких військ ведеться дуже слабо... Німецькі солдати дивляться на місцеве населення, як на чужих, як на ворогів». Представник Крайового комітету комуністичних організацій Білорусії та Литви А. М. Криницький вказував на труднощі роботи серед військ через відсутність кваліфікованих агітаторів¹¹.

Про роботу серед окупаційних військ на Україні розповідали Е. Й. Квірінг та Я. А. Яковлев (Епштейн). Зокрема, Е. Й. Квірінг звернув увагу на таке: «Зв'язків мало є в німецьких військах. Є в них комуністичні організації, та з огляду на конспіративність вони неохоче зв'язуються. В цьому відношенні становище поліпшується внаслідок розкладу, що відбувається серед окупаційних військ»¹².

Я. А. Яковлев (Епштейн) поінформував конференцію про ті незгоди, які виникли на II з'їзді КП(б)У в питанні про роботу серед німецьких та австро-угорських військ. «Ліві» вимагали розгортання партизанського руху. Проте більшість делегатів з'їзду засудила цю лінію і висловилися за розширення зв'язків з революційними німецькими солдатами. «Намагаємося створити умови спільної роботи в революційній боротьбі разом з німецькими військами», — говорив Я. А. Яковлев (Епштейн). — Проводимо початок братання між повсталим населенням і німецькими загонами»¹³.

На конференції ряд виступаючих говорили про гостру потребу у літературі німецькою, угорською та іншими мовами. «Найгірше становище в розумінні видання літератури для німецьких солдатів, — підкреслював С. С. Пестковський. — Звертаюся до осіб, які відають цією справою, але нічого поки що не досягли»¹⁴. Можна припустити, що саме С. С. Пестковський, інформуючи Леніна про хід роботи конференції, і повідомив про нестачу агітаційної літератури, а також звернувся з проханням про допомогу. Після того, як свідчить Біохроніка, Володимир Ілліч пе-

⁶ В. І. Ленін. Биографическая хроника, т. 6, с. 171.

⁷ Там же, с. 171—172.

⁸ Там же, с. 171.

⁹ Це був перший виступ В. І. Леніна по видужанню після поранення (В. І. Ленін. Биографическая хроника, т. 6, с. 173—174, 176).

¹⁰ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 37, с. 115.

¹¹ ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 57, оп. 2, спр. 142, арк. 19.

¹² Там же, арк. 16.

¹³ Там же, арк. 20.

¹⁴ Там же, арк. 11.

редав учасникам конференції обіцянку зробити все для того, щоб окуповані місцевості постачалися літературою в достатній мірі¹⁵.

Значний вклад у реалізацію цієї лєнінської обіцянки внесло Центральне бюро, із звітів якого видно, що за час з 23 жовтня 1918 р. по 1 січня 1919 р. було одержано від німецької групи 4540 різних брошур і 80 тис. відозв, газет і журналів німецькою мовою і надіслано, головним чином, до окупованих районів Білорусії та Прибалтики, а також до Сімферополя, для наступного розповсюдження серед німецьких солдатів 2457 брошур, 2261 примірників газет і 33560 відозв¹⁶.

В. І. Ленін уважно ставився до всіх напрямів діяльності зарубіжних інтернаціоналістів. З трибуни VIII з'їзду партії пролунали відомі лєнінські слова про те, що робота іноземних комуністичних груп «становила одну з найважливіших сторінок у діяльності Російської комуністичної партії...»¹⁷.

Неоціненне значення для ідейно-теоретичного зростання керівних діячів інтернаціоналістського руху мали особисті контакти В. І. Леніна з ними. Мабуть, найяскравіше простежується це на прикладі з французькою інтернаціоналісткою Жанною Лябурб, про що містяться цікаві відомості у Біохроніці. Напередодні особистої зустрічі В. І. Ленін бесідує про Ж. Лябурб з Г. В. Чичеріним¹⁸. Володимир Ілліч вважав за потрібне ознайомити наркома закордонних справ Радянської Республіки з палким бажанням французьких інтернаціоналістів внести свій вклад у справу захисту завоювань Жовтня. Зустріч відбулася 19 серпня 1918 р. Ленінська Біохроніка про це повідомляє: «Ленін бесідує з французькою інтернаціоналісткою Ж. Лябурб про створення організації англійських і французьких інтернаціоналістів та завдання їхньої діяльності на території Радянської Росії, направляє її до наркома закордонних справ Г. В. Чичеріна з запискою, в якій просить прийняти Лябурб і поговорити з нею докладно»¹⁹.

Зустріч з Леніним стала переломним етапом у житті Жанни Лябурб, мала вирішальне значення для дальшої долі революционерки. Її робота серед французьких військ дістала високу лєнінську оцінку. «Французькі матроси (Labouge)»²⁰ — так сформулював Володимир Ілліч один з пунктів плану своєї доповіді на VII Всеросійському з'їзді Рад. З іменем Жанни Лябурб пов'язував В. І. Ленін успіхи розкладу окупаційних військ, прояви пролетарської солідарності серед французьких солдатів і матросів.

Серед військовополонених-інтернаціоналістів, які були направлені особисто В. І. Леніним для агітації у війська окупантів, був і німецький комуніст Якоб Еккерт. Він зустрівся з Леніним 22 квітня 1918 р. На зустрічі були присутні також військовополонені-інтернаціоналісти Й. Діамант і К. Кон. Володимир Ілліч видав Я. Еккерт мандат, в якому пропонувалося всім партійним і радянським організаціям подавати йому підтримку і допомогу²¹. Восени 1918 р. Я. Еккерт успішно працював серед німецьких солдатів у Києві. Він розповсюджував листівки і відозви, розповідав про справжні цілі німецьких імперіалістів на Україні. Проте, на початку 1919 р. під час проведення чергових нелегальних зборів в одній з німецьких казарм Я. Еккерта заарештували²². Вирвавшись на волю, він звертається до Леніна з проханням видати йому новий мандат, оскільки старий він знищив під час арешту. 21 лютого 1919 р. Володимир Ілліч одержав лист від Я. Еккерта і надіслав йому за своїм підписом нове посвідчення²³.

Були й інші зустрічі, де В. І. Ленін вирішував найрізноманітніші питання, пов'язані з політичною роботою серед інтервентів.

У листопаді 1918 р. відбулася зустріч Володимира Ілліча з інтернаціоналістами — американським та англійським журналістами Р. Майнором і Ф. Прайсом, а також головою виконкому Англо-американської групи РКП(б) (з 28 листопада 1918 р.) Й. Файнбергом²⁴. «Якось тов. Ленін запросив нас трьох²⁵ до себе в Кремль, — згадував Йосиф (Джон) Файнберг, — щоб обговорити справу, якою ми займалися. Мабуть, він надавав великого значення цій справі... Тов. Ленін всіляко прагнув пояснити нам до найменших деталей, як треба друкувати, запаковувати й відсилати літературу, щоб вона могла пройти крізь найміцніші загородження. Він, як видно,

¹⁵ В. І. Ленін. Біографіческая хроника, т. 6, с. 173.

¹⁶ Ноябрьская революция в Германии. Сборник статей и материалов. М., 1960, с. 300.

¹⁷ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 38, с. 145.

¹⁸ В. І. Ленін. Біографіческая хроника, т. 6, с. 69.

¹⁹ В. І. Ленін. Біографіческая хроника, т. 6, с. 70.

²⁰ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 39, с. 438.

²¹ В. І. Ленін. Біографіческая хроника, т. 5, с. 397.

²² Л. І. Жаров. Правда Октября. М., 1967, с. 78—79.

²³ В. І. Ленін. Біографіческая хроника, т. 6, с. 543.

²⁴ Там же, с. 265.

²⁵ Маються на увазі Й. Файнберг, Р. Майнор і Ф. Прайс.

горів бажанням передати нам, вихованим в умовах виключно легальної роботи, свій багатющий революційний досвід підпільної роботи»²⁶.

Про великий інтерес В. І. Леніна до діяльності Відділу міжнародної революційної пропаганди свідчить зустріч з американськими журналістами Д. Рідом та А. Вільямсом, що відбулася 18 січня 1918 р. В ході розмови Володимир Ілліч розпитував їх про роботу відділу²⁷. Про цю зустріч А. Вільямс згадував: «Скориставшись нагодою, ми з Джоном Рідом швидко спустилися з галерки в зал, щоб спитати у Леніна, що він думає про хід засідання Установчих зборів. Він щось байдужим тоном відповів. А потім поцікавився ходом роботи в бюро пропаганди. Обличчя його просяяло, коли ми сказали, що матеріал друкується тоннами і переправляється через лінію фронту в німецьку армію»²⁸.

До участі в агітаційній роботі серед військ противника широко залучалися солдати інтернаціоналістських військ, які перейшли на бік Червоної Армії або яких взяли у полон. Смілива ідея народилася у командування 6-ої армії — відпускати полонених у розпорядження противника, аби вони поширювали правду про Радянську Росію. В. І. Ленін гаряче підтримував цю ініціативу і дав ряд вказівок, як найкраще організувати цю важливу справу. Як свідчить Біохроніка, 22 листопада 1918 р. Ленін повідомляє завідувачу англійською секцією Відділу радянської пропаганди ВЦВК Б. Й. Рейнштейну про те, що, за одержаними ним телеграфними відомостями, до Вологди доставлено 40 англійських поранених військовополонених; рекомендує надіслати туди агітатора для роботи серед них²⁹.

Наступного дня Володимир Ілліч посилав до Вологди таку телеграму командуючому 6-ю армією Північного фронту В. М. Гітціс: «Цілком поділяю Ваш план відпускати полонених, але тільки тих, хто справді добре розпропагований. Телеграфуйте мені негайно, коли треба, то шифром, скільки у вас полонених, якої національності і скільки з них розпропаговано»³⁰.

У Біохроніці ми знаходимо приклади пильної уваги В. І. Леніна до підпільних більшовицьких видань. Ледве встигли в окупованій Одесі вийти перші два номери газети «Коммунист», як Володимир Ілліч виявляє до них інтерес³¹. 31 січня 1919 р. він надсилає голові Тимчасового Робітничо-Селянського уряду України Х. Г. Раковському телеграму такого змісту: «Кажуть, у Харкові є кримські й одеські газети, серед них французька одеська. Дуже прошу розпорядитися негайно збирати комплекти і посилати їх сюди регулярно»³².

Було вжито заходів до виконання ленінського розпорядження. Проте відразу цього зробити не вдалося. 5 лютого 1919 р. з Харкова надійшла відповідь: «за винятком пари газет з Одеси й Сімферополя, на які ми випадково натрапили, в усьому місті інших газет з окупованих частин немає»³³. Напевно, це пояснюється тим, що керівники одеського підпілля прагнули передати до Харкова тільки інформацію першорядної важливості, розвідані й не дбали про те, аби спеціально зазначити свою роботу шляхом надсилання підпільної літератури.

У серпні 1918 р. В. І. Ленін наголошував на необхідності якнайшвидшого видання літератури німецькою, французькою, італійською та англійською мовами³⁴. А коли наприкінці 1918 р. він одержав звістку, що місцеві більшовицькі організації Одеси, Миколаєва та інших південних міст України просять ЦК РКП(б) і ЦК КП(б)У прислати агітаційну літературу, записав так: «Згоден. Треба більше й більше таких листків (з перекладами на французьку, італійську та українську мови) негайно послати і на південь, на Україну, назустріч англійцям»³⁵.

28 грудня 1918 р. В. І. Ленін знайомиться з телеграмою з Курська, в якій повідомлялось про прибуття англійських і французьких крейсерів та міноносців до Одеси й Миколаєва, про революційні настрої солдатів і матросів військ Антанти, з проханням надіслати агітаційну літературу англійською та французькою мовами: він підкреслює (двома рисками) фразу: «Необхідна література англійською та французькою мовами...» і додає: «і арабською»³⁶.

Знаменним є факт ознайомлення В. І. Леніна з першим номером газети «III Інтернаціонал» — органом французької комуністичної групи РКП(б) у Москві, який вийшов 20 жовтня 1919 р.³⁷ Згодом, виступаючи на VI Всеросійському Надзвичай-

²⁶ Спогади про Володимира Ілліча Леніна. Т. 5, К., 1972, с. 228.

²⁷ В. І. Ленін. Біографическая хроника, т. 5, с. 180.

²⁸ Спогади про Володимира Ілліча Леніна. Т. 5, К., 1972, с. 144.

²⁹ В. І. Ленін. Біографическая хроника, т. 6, с. 242.

³⁰ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 50, с. 210—211.

³¹ В. І. Ленін. Біографическая хроника, т. 6, с. 483—484.

³² В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 50, с. 249.

³³ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 278, арк. 14.

³⁴ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 50, с. 135; Біографическая хроника, т. 6, с. 20.

³⁵ В. І. Ленін. Повне збір. творів, т. 50, с. 232.

³⁶ В. І. Ленін. Біографическая хроника, т. 6, с. 364.

³⁷ Там же, с. 174.

ному з'їзді Рад, Володимир Ілліч підкреслює велике політичне значення публікації матеріалів газети для викриття підступних намірів імперіалістів.

Ще декілька фактів з Біохроніки: в грудні 1918 р. Ленін просить наркома освіти А. В. Луначарського надсилати йому періодичні видання, призначені для розповсюдження серед солдатів Антанти. 28 грудня завідуючий Видавничим відділом Петроградського окружного комісаріату у військових справах направляє Ленінові інтернаціональну газету «Коммуна», яка призначалась для розповсюдження серед військ Антанти на півночі, а також копію доповіді про видання газети і повідомляє, що надалі «Коммуну» будуть надсилати на ім'я Леніна щотижня³⁸. Не залишилась поза увагою Володимира Ілліча й газета «Колл», призначена для розповсюдження серед військ Англії та США, про ідейну спрямованість якої Ленін бесідує в листопаді 1918 р.³⁹

Усі ці факти переконливо свідчать про те, якого величезного значення Володимир Ілліч надавав пропаганді. Він особисто переглянув і підписав 8 листівок до англійських та американських солдатів⁴⁰. Й. Файнберг, який керував виданням листівок англійською мовою, згадував: «Тов. Ленін читав кожний з цих листків і пропонував зміни, якщо вважав їх за доцільні»⁴¹.

Відозви за підписом В. І. Леніна сприймалися солдатами-інтервентами як офіційне звернення Радянського уряду. Такі листки користувалися особливо великим довірою, що сприяло підвищенню ефективності агітаційно-пропагандистської роботи більшовиків.

На нашу думку, ленінська Біохроніка ще не вичерпала себе. Її багатий фактичний матеріал дає можливість багато в чому по-новому подивитись на роль В. І. Леніна в організації та проведенні політичної роботи серед військ інтервентів. Мова йде про те, щоб не просто підсумувати численні факти ленінської участі в цій роботі. Завданням дослідників повинно бути вичленення тих питань, які Володимир Ілліч вважав пріоритетними. З урахуванням такого підходу можна зробити висновок, спираючись на матеріали Біографічної хроніки В. І. Леніна, що головними для нього були питання організації політичної роботи серед військ інтервентів, її зміст, а також добору і розстановки кваліфікованих кадрів пропагандистів і агітаторів.

О. С. АНТОНЮК

³⁸ Там же, с. 356—357.

³⁹ Там же, с. 265.

⁴⁰ «Зачем вы пришли в Мурманск?», «Понимаешь ли ты, что ты делаешь?», «Быть предателем — позор!», «Все они лгут!» (В. И. Ленин. Биографическая хроника, т. 5, с. 578); «Скажите! Кто вы?», «Революция в Германии», «Зачем вы пришли на Украину?», «Ты — член тред-юниона?» (В. И. Ленин. Биографическая хроника, т. 6, с. 195, 215, 262, 379).

⁴¹ Спогади про Володимира Ілліча Леніна, т. 5, К., 1972, с. 228.

З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПАРТІЙНОГО НАВЧАННЯ НА УКРАЇНІ (1918—1920 рр.)

Історія створення і діяльності партійних навчальних закладів на Україні в період іноземної військової інтервенції і громадянської війни ще не знайшла належного висвітлення в документальних публікаціях. У той же час у фондах партійних і державних архівів зберігається значний масив документів, які дають можливість проаналізувати діяльність партійних організацій республіки по політичній освіті комуністів і безпартійних активістів на різних історичних етапах, у тому числі і в 1918—1920 рр.

Значна кількість документів з цього питання міститься у фондах Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС (ф. 1), а також ЦДАЖР УРСР, перш за все у фондах ВУЦВК (ф. 1), РНК УРСР (ф. 2), Наркомату освіти УРСР (ф. 166) та ін. Документальні джерела з цього питання зберігаються в більшості партійних архівів обкомів Компартії України, в ряді державних архівів областей. Ці маловідомі для широкого кола дослідників архівні джерела дають можливість відтворити історію організації і діяльності партійних навчальних закладів на Україні в роки громадянської війни.

Початок планомірної роботи по розвитку партосвіти поклав VIII з'їзд РКП(б) (березень 1919 р.), який закріпив у своїх рішеннях положення про те, що головною організаційною формою навчання комуністів є партійна школа, а також накреслив ряд заходів щодо прискореного будівництва партійних навчальних закладів як у центрі, так і на місцях¹. У липні 1919 р. Організаційне бюро ЦК КП(б)У направило

¹ Див.: Резолюція VIII съезда РКП(б). — КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. (Далі : КПСС в резолюциях и решениях...). М., 1983, т. 2, с. 106.

циркулярний лист на місця, у якому йшлося про одне з головних завдань партійного будівництва — створення постійних партійних шкіл при всіх губернських комітетах партії².

Керуючись рішеннями центральних органів, більшовицькі організації республіки розпочали роботу по створенню партійних навчальних закладів. У результаті проведеної роботи було закладено основу мережі партійної освіти, яка включала в себе три ланки: початкову, середню і вищу.

Початкову політичну освіту комуністи одержували в основному в школах політграмоти, вперше створених в 1918 р. у діючій армії. На VIII Всеросійській конференції РКП(б) (грудень 1919 р.) були прийняті «Тези про використання нових членів партії», в яких підкреслювалася необхідність повсюдної організації шкіл, гуртків і курсів політграмоти³.

Найбільш розвинуті мережі шкіл політграмоти були створені в Донецькій, Катеринославській, Київській і Харківській губерніях. Зміст програм, форми і методи навчання в цих областях були схожими, тому в даній статті пропонується розгляд діяльності партшкіл Донецької губернії.

На початку 1920 р. Донецький губком КП(б)У направив на місця циркуляр, у якому запропонував партійним комітетам керуватися у своїй практичній роботі з комуністами «Тезами про використання нових членів партії» (ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 216, арк. 70—70 зв.). 14 березня відбулося відкриття школи політграмоти, організованої Бахмутським райкомом партії для навчання комуністів, які мали партійний стаж менш ніж 6 місяців (Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 51, арк. 44). Протягом року аналогічні партшколи були створені також при Олександрополю-Грушевському, Боковому, Хрустальському, Кам'янському, Костянтинівському, Старобільському, Таганрозькому і Юзівському комітетах КП(б)У, а також у трьох районах Луганська (ПА ІІП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 221, арк. 26; Партархів Ворошиловградського обкому Компартії України, ф. 30, оп. 1, спр. 53, арк. 3—4 зв.; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 289, арк. 13—14)⁴.

Типовою для того часу була школа політграмоти, відкрита Кам'янським райкомом партії 14 серпня 1920 р. До її програми, затвердженої на засіданні бюро парткому 26 липня, було включено вивчення історії, Програми і Уставу РКП(б), Конституції УСРР, питань радянського будівництва, а також економічної географії, історії культури, природознавства. Слухачі школи для одержання практичних навичок брали участь у роботі партійних і безпартійних конференцій району, готували по них доповіді та ін. На II районному з'їзді Рад слухачі відпрацьовували техніку ведення зборів та виступів з доповідями. Кам'янська школа політграмоти у середині жовтня випустила більш, ніж 20 підготовлених до партійної і радянської діяльності комуністів (Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 26, арк. 6; спр. 159, арк. 22, 30, 39 зв., 45, 46).

Після закінчення шкіл політграмоти члени РКП(б) і безпартійні активісти могли продовжити навчання в середній ланці партосвіти в повітових (районних), губернських партійних і радянсько-партійних школах, початок яким поклали короткотермінові агітаційно-інструкторські курси, що були створені при комітетах РСДРП(б) наприкінці 1917 р. Однак, незначні строки навчання, відсутність програм і постійних лекторів знижували ефективність роботи по підготовці і вихованню партійних і радянських кадрів, тому ряд парткомів, спочатку в РСФРР, а пізніше і на Україні розпочали роботу по створенню партійних шкіл, розрахованих на більш тривалий строк навчання (від 1 до 3 місяців), залученню до них кращих викладацьких кадрів, розробленню навчальних планів і програм.

На території республіки робота по створенню мережі партійних навчальних закладів середньої ланки розпочалася у 1919 р.; у червні цього року діяли 7 губернських і 42 повітових партшкіл⁵, ще 16 партійних шкіл знаходилися у Києві, Одесі, Харкові та інших містах⁶. У зв'язку з приходом денікінців діяльність партшкіл припинилася, але вже наприкінці 1919 р. вони почали відновлювати свою роботу у звільнених від ворога містах і повітах України. Всього на завершальному етапі громадянської війни тут функціонували 10 губернських, 43 повітових і 20 районних партійних і радянсько-партійних шкіл⁷.

Уявлення про роботу районних партшкіл можна одержати на прикладі навчальних закладів Києва, які у червні 1919 р. діяли при всіх райкомах КП(б)У міста

² Бюлетень Секретариата ЦК КП(б) України. К., 1919, № 6.

³ Див.: КПСС в резолюціях і рішеннях..., т. 2, с. 210.

⁴ «Бахмутская правда», 4 квітня 1920 р.; «Всероссийская кочегарка», 7, 12, 16, 19 вересня 1920 р.

⁵ Див.: В. П. Хижняк. Організаційно-політичне зміцнення КП(б)У на основі рішень VIII з'їзду РКП(б). — Деякі питання з історії Комуністичної партії України. К., 1958, с. 66.

⁶ Підрахунки автора.

⁷ Підрахунки автора.

(ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 35, арк. 167). Їх програма, розроблена агітаційно-пропагандистським відділом Київського міськкому партії, складалася з трьох циклів й охоплювала 19 тем. До першого ввійшли лекції з історії капіталізму, основ політичної економії та історичного матеріалізму. Другий цикл був історичним: тут вивчалася історія революційного руху на Заході і в Росії, у тому числі й на Україні, а також історія трьох Інтернаціоналів. До останнього, третього, циклу входили теми, що розкривали різні сторони діяльності Радянської держави та характеризували історію і Програму РКП(б), а також інші політичні партії (ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 1, спр. 795, арк. 19—20). До групи лекторів були залучені такі видатні діячі партії і уряду, як А. С. Бубнов, Г. І. Петровський, М. І. Подвойський, М. О. Скрипник, О. Г. Шліхтер та ін.⁹

Губернський, міський і районний парткоми м. Києва тримали під своїм контролем роботу партшкіл, приділяли значну увагу кожному випадку зриву лекцій з вини лекторів. Наприклад, 23 травня бюро губкому партії доручило контрольній комісії вияснити причину неявки на лекції деяких викладачів, у разі незадовільних пояснень передати їх справи до партійного суду (Партархів Київського обкому Компартії України, ф. 5229, оп. 1, спр. 4, арк. 15).

Слухачами районних партшкіл, як правило, були молоді комуністи, співчуваючі і кандидати, а також безпартійні трудящі, які виявили бажання навчатися. У той же час до партійних навчальних закладів, що створювалися при повітових комітетах КП(б)У приймали певну кількість слухачів, а навчання велося з відривом від їх основної роботи. Тут ретельніше витримувалися строки навчання (1—2 місяці), краще продумувалися програми. Однак, у діяльності різних повітових шкіл було багато спільного, що підтверджує робота взятої для прикладу школи Криворізького повіткому КП(б)У Катеринославської губернії, яку було відкрито 31 березня 1920 р. (ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 159, арк. 131). «Радянська робітничо-селянська школа» розрахована на 100 чол. мала свій статут, у якому були визначені цілі, структура управління, права та обов'язки слухачів. Керівництво здійснювала спеціально створена рада, яка складалася з трьох чоловік. Слухачами школи були комуністи повіту, яких направляли на курси організації.

Програма складалася з 50 тем, де розглядалися питання загальноосвітнього і політичного характеру. У зв'язку з тим, що головним завданням партшколи була підготовка кадрів для роботи на селі, 8 тем було присвячено саме цьому питанню. Заняття проходили щоденно, крім того слухачі вивчали військову справу, а також знайомилися з роботою радянських установ, виступали на мітингах і зборах. Перший випуск слухачів відбувся 15 травня, їх було направлено на партійну і радянську роботу до повіту (там же, спр. 195, арк. 182, 211, 212, спр. 228, арк. 106 зв., 113, 118; спр. 236, арк. 101—104 зв.).

Комуністи, які закінчили районну чи повітову партшколу, могли продовжити навчання в партійних навчальних закладах губернії.

Типовим представником партійних навчальних закладів середньої ланки в названий період була партійна школа, що функціонувала при Катеринославському губкомі КП(б)У. Протягом двох місяців майже 100 слухачів школи прослухали лекції з теорії марксизму, історії РКП(б) і революційного руху в Росії. Заняття проводилися в напруженій обстановці і були перервані у зв'язку з ліквідацією за-колоту Григор'єва. Після випуску, який відбувся у червні 1919 р., діяльність школи припинилася до 1920 р. (ПА ІІІ при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 4, арк. 20 зв., 22; спр. 24, арк. 128; спр. 51, арк. 7).

21 березня 1920 р. відбулося урочисте відкриття «Курсів радянського будівництва імені катеринославських робітників, які загинули від рук ворогів робітничого класу». За час навчання (2 місяці) було проведено 55 лекцій, 20 практичних занять, 6 бесід і 5 мітингів.

Цікаву інформацію містять документи партархіву про контингент слухачів цієї школи. Так, з 142 чол., які розпочали навчання, закінчили 125, серед них 67 членів і 31 кандидат у члени партії, 72 слухачі були з робітників і селян, решта — службовці і червоноармійці. Слухачами школи були представники 10 національностей молодшої Країни Рад. Їх спільне навчання сприяло правильному розумінню національної політики партії, переборюванню шовіністичних та націоналістичних настроїв. Після випуску, який відбувся 17 травня, більшість слухачів було направлено на політроботу до армії, а також до партійних і радянських установ Катеринослава і до повітів губернії (там же, спр. 195, арк. 215; спр. 227, арк. 33 зв., 85; спр. 229, арк. 134).

При другому наборі у 1920 р. (22 травня — 28 липня) кількість слухачів збільшилася до 198 чол., 70% яких були комуністами і кандидатами в члени партії. На початку вересня розпочалося навчання третього набору, навчання було продовжено до трьох місяців, а кількість слухачів зросла до 300 чол. Всього за період 1919—1920 рр. Катеринославська губерньська партшкола підготувала майже 1000 працівників

⁹ «Комуніст», К., 8 травня 1919 р.

(там же, спр. 227, арк. 101 зв., 106; спр. 228, арк. 86; спр. 229, арк. 135, 136—136 зв.).

Початок якісно новому етапу в діяльності партійних навчальних закладів середньої ланки поклав циркулярний лист ЦК РКП(б) і Наркомосвіти РСФРР «Про партійно-радянські школи», який був опублікований в газеті «Правда» 7 серпня 1920 р. Згідно з цим документом на Наркомосвіті покладалося завдання створення всеросійської мережі комуністичних партійних радянських шкіл. У цьому ж місяці ЦК КП(б)У постановив виконати циркуляр про організацію мережі РППШ у республіці і спеціальним листом довів цей документ до відома усіх губкомів України (там же, спр. 196, арк. 63; Партархів Донецького обкому Компартії України, ф. 1, оп. 1, спр. 179, арк. 174; Держархів Харківської області, ф. Р—820, оп. 1, спр. 12, арк. 67). Наприкінці 1920 р. радпартшколи діяли при 8 з 12 губкомах КП(б)У; за нашими підрахунками функціонувало також 16 повітових (районних) РППШ.

Документи свідчать, що в період воєнної інтервенції і громадянської війни на Україні була створена розгалужена мережа партійних навчальних закладів початкової і середньої ланок, які мали велике значення для ідейно-політичного виховання комуністів і підготовки партійних радянських кадрів.

Вищий ступінь у мережі партійної освіти України займала Центральна партшкола при ЦК КП(б)У*, яка розпочала свою роботу 17 травня 1919 р. у Києві¹⁰. Для безпосереднього керівництва роботою школи ЦК Компартії України створив відділ партійних шкіл, який розробив Положення про вищу школу пропаганди та її програму (ЦДАЖР УРСР, ф. 166, оп. 1, спр. 795, арк. 3). До програми входило не лише вивчення марксистської філософії, політекономії, теорії і практики класової боротьби, але й спецкурс з методичної лекційної пропаганди (ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 37, арк. 13). Спочатку слухачами школи стали 48 чол., а у червні 1919 р. їх кількість збільшилася до 61. До лекторської роботи були залучені такі видатні діячі Комуністичної партії і Українського радянського уряду, як А. С. Бубнов, С. І. Гопнер, В. П. Затонський, Г. І. Петровський, Х. Г. Раковський та ін. У зв'язку з погіршенням умов на фронті Політбюро ЦК КП(б)У 19 червня 1919 р. прийняло рішення про мобілізацію слухачів ЦППШ (там же, арк. 2—2 зв., 4—5; спр. 88, арк. 1, 3, 40; ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 1, спр. 12, арк. 4; ф. 166, оп. 1, спр. 763, арк. 59).

Робота Центральної партійної школи при ЦК КП(б)У, як і інших партійних навчальних закладів, поновилося після звільнення території республіки від білогвардійців. Перший курс ЦППШ було відкрито 28 лютого 1920 р. у м. Харкові, заняття продовжувалися до травня, школу закінчили 285 чол. На урочистих зборах школи перед присутніми виступили А. В. Луначарський і Г. І. Петровський, які наголосили, що головним завданням слухачів є пропаганда комуністичних ідей і поглиблення одержаних у школі знань¹¹.

Заняття у другому наборі (4 місяці) продовжувалися з червня по вересень. Для слухачів цього курсу було введено спеціалізовані секції (профрух, охорона праці та ін.), а також створено особливу педагогічну групу, що складалася з 11 чол., яких готували для роботи керівниками і лекторами губернських і повітових партшкіл. Зазнала змін і навчальна програма, яку розробила спеціально створена колегія. У процесі вивчення програми слухачі знайомилися із загальнотеоретичними предметами (історія робітничого руху на Заході і в Росії, політекономія, науковий соціалізм та ін.), окремими елементами радянського будівництва, виходячи з положень Програми РКП(б), циклом дисциплін з організації праці та ін. Після цього слухачі продовжували навчання в 7 секціях (партійної роботи, економічного будівництва, народної освіти та ін.) і на 3 відділеннях (профруху, транспортному та охорони праці). Крім того, для малописьменних передбачалося вивчення російської мови, арифметики і географії (ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 336, арк. 9, 27, 61—62, 78)¹².

Для слухачів Центральної партійної школи щоденно проводилося близько 10 годин обов'язкових занять, що вимагало від них певного рівня підготовки. Про високу революційну свідомість слухачів ЦППШ свідчать ряд фактів, наприклад, двічі, в моменти загострення становища (наступ поляків і Врангеля) на загальних зборах ЦППШ було прийнято рішення про відправлення слухачів школи на фронт. У резолюції зборів, які відбулися 24 серпня 1920 р., зазначалося, що курсанти вважають за неможливе продовжувати спокійну підготовку в школі і просять ЦК терміново направити їх до діючої армії (ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 1, оп. 20, спр. 336, арк. 24). Лише після прийняття спеціальних рішень ЦК КП(б)У вони продовжили навчання.

* До 1920 р. вона називалася Вищою партійною школою.

¹⁰ «Известия ЦК РКП(б)», 1919, № 3.

¹¹ «Комуніст» (Харків), 29 лютого, 8 травня 1920 р.; «Известия ВУЦИК» (Харків), 7 травня 1920 р.

¹² Звіт ЦК КП(б)У з 1 квітня по 1 листопада до V Всеукраїнської партійної конференції. Харків, 1920, с. 26—27; «Комуніст» (Харків), 15 серпня 1920 р.

Слухачі ЦПШ брали активну участь у «тижнях пораненого червоноармійця» і «боротьби з Врангелем», виконували бойові завдання НК і РСІ, проходили пропагандистську практику в лазаретах, клубах та ін. Під час гострої продовольчої кризи в Харкові слухачі школи прийняли рішення про зменшення норми видачі їм хліба¹³.

З 1 листопада почав роботу третій набір. З метою полегшення засвоєння матеріалу, особливо для слухачів, направлених із села, лекції читалися російською і українською мовами, а навчальна частина школи проводила стенографування лекцій для підготовки в майбутньому ряду підручників¹⁴. Кількість слухачів збільшилася до 250 (на партійному відділі) і 1000 (у спеціалізованих секціях). Всього за 1919—1920 рр. ЦПШ при ЦК КП(б)У підготувала більш як 1000 працівників для губерній і повітів республіки. Її діяльність одержала високу оцінку на V Всеукраїнській партійній конференції¹⁵.

Документи і матеріали названих архівів свідчать, що наприкінці громадянської війни на Україні були закладені міцні основи мережі партійної освіти, що дозволяло на практиці здійснювати лєнінський принцип послідовності і наступності у вивченні марксизму. Партійні навчальні заклади успішно вирішили основні завдання: їх діяльність сприяла зростанню ідейно-теоретичного рівня комуністів і безпартійних активістів, ЦПШ при ЦК КП(б)У, губернські та повітові партшколи підготували десятки тисяч партійних і радянських працівників.

Використання джерел, які зберігаються у фондах партійних і державних архівів УРСР, дозволяє простежити процес становлення і розвитку навчальних закладів партосвіти, проаналізувати форми і методи роботи, що характерні для 1918—1919 рр., з позицій сьогодення. Крім того, введення їх до наукового обігу суттєво збагатить джерельну базу вивчення історії агітаційно-пропагандистської діяльності Компартії України в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни.

В. І. КИЯНКО

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО БУДІВНИЦТВО ВОДЯНИХ МЛИНІВ НА УКРАЇНІ В XVI — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII ст.

У XVI — першій половині XVII ст. на Україні значного поширення набули водяні млини, енергія яких використовувалася для механізації виробничих процесів, зокрема у борошномельному, залізоплавильному, сукноробному виробництві. Цікаві відомості про них містяться у фондах ЦДІА УРСР у м. Києві і становлять цінне джерело для дослідження історії розвитку тогочасного господарства на Україні. З документів архіву можна дізнатися, зокрема, про час і місце будівництва млинів, соціальний склад їх власників. Як свідчать джерела, у Володимирському повіті, наприклад, у 1566 р. кілька борошномельних млинів на р. Горинь належали шляхтичам Ф. Іванову та С. Транському, в 1571 р. на р. Случі — шляхтичу І. Любашівському. Біля Володимира чотири млини мав міщанин Г. Кунахович (1569 р.), один — залізоплавильний — шляхтич Я. Крупицький (1580 р.). Млин у селі Восковичі належав шляхтичу В. Загоровському (ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 75, 114).

У документах можна знайти відомості про те, що в Луцькому повіті власниками водяних млинів на цей час були шляхтичі В. Несвицький і К. Сопницький (1558 р.), І. Угриновський (1563 р.), С. Підглинський (1570 р.), Ф. Котинський (1580 р.), І. Порванецький (1601 р.), В. Гулевич (1609 р.), магнат І. Кірдей (1569 р.), князь Ю. Корецький (1583 р.), підкоморник О. Семашко (1570 р.) та інші (ф. 25, оп. 1, спр. 1, арк. 238; спр. 5, арк. 175; спр. 12, арк. 120, спр. 27, арк. 2; ф. 24, оп. 1, спр. 1, арк. 50, 156, 194—197; спр. 4, арк. 118; спр. 5, арк. 175; спр. 8, арк. 352—360; спр. 22, арк. 23).

Водяні млини діяли і в багатьох населених пунктах Житомирського повіту, зокрема в селах Коритища (1563 р.), Троянівське (1586 р.), Нешуровське (1568 р.), Сокольче, Перегонове, Макарівці, Старій Рихтинці (1605 р.), Високе, Половне, Хомина Воля (1611 р.), на землях шляхтичів О. Дубницького, І. Сокура, О. Тишковського, П. Козинського, М. Дахновича, А. Богданової, М. Вербицького, М. Сушанського,

¹³ Там же, с. 27.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Див.: V Всеукраїнская конференция КП(б)У: организационный отчет ЦК.— «Коммунист», Харків, 28 листопада 1920 р.; В. В. Мусиенко. На защите завоеваний Великого Октября: Компартия Украины во главе борьбы трудящихся за установление Советской власти и защиту ее завоеваний (окт. 1917—1920 гг.). К., 1986, с. 133.

Я. Чонговського, М. Зеленого, Я. Пересецького, В. Соколовського, Е. Малишевського, Я. Воронича, Г. Певлича, О. Єлізара. Трьома пунктами борошномельного виробництва володіли шляхтич Д. Косночой, чотирма (1636 р.) — шляхтич Л. Модлишевський. У 1650 р. борошномельні млини мали шляхтичі Я. Стам, М. Батош, Я. Мосаїнський, А. Пісіс, С. Кацловський, І. Ролецький (ф. 11, оп. 1, спр. 1, арк. 8, 128, 304, 320; спр. 2, арк. 327; спр. 3, арк. 61, 62, 70, 88, 132, 140, 195, 201; спр. 4, арк. 27, 29, 49, 66, 69, 195, 196, 234, 433; спр. 5, арк. 19, 20, 151, 267, 338, 339, 353; спр. 6, арк. 116, 131, 192, 194, 327, 373, 382; спр. 7, арк. 47, 261, 745, 1357; спр. 12, арк. 327; спр. 13, арк. 153, 302, 303, 566).

Відомі також водяні млини купців і міщан (ф. 11, оп. 1, спр. 11, арк. 199; спр. 13, арк. 869), а також випадки, коли володіли млинами на паях. Так, у 1579 р. шляхтичу Л. Воротинському (Володимирський повіт) належали дві, а шляхтичу В. Гаєвському — третя частина борошномельного млина. Останньому вона приносила в рік 20 коп литовських грошей*. У цьому ж повіті в 1582 р. борошномельним млином порівну володіли шляхтич О. Янко і селянин шляхтича С. Хмелевського Т. Таратутів (ф. 28, оп. 1, спр. 1, арк. 54; спр. 12, арк. 111, 222; спр. 14, арк. 21; спр. 15, арк. 131).

Джерела свідчать, що млин із греблею коштував значні суми грошей. Так, у 1580 р. водяний борошномельний млин шляхтича Ф. Котинського оцінювався в 32, а сукноробний — у 28 коп литовських грошей. Щоправда, кожен з них давав і непоганий прибуток: перший 6, а другий — 4 коп грошей за тиждень роботи (ф. 25, оп. 1, спр. 22, арк. 23—24). Ще вищою була вартість залізоплавильних закладів (рудень) — вона коливалася в межах двох тисяч золотих. Саме таку суму витратив у 1630 р. на будівництво рудні чашник київського замку Д. Стрибиль, у стільки ж обійшлося шляхтичу Я. Лемашу зруйнування його рудні в с. Єлізарівці (1605 р.), вчинене шляхтичем О. Лазаром (ф. 11, оп. 1, спр. 4, арк. 27; спр. 8, арк. 440—444).

Найбільше рудень будували в Житомирському повіті, де для цього були всі необхідні умови — великі масиви лісів, багаті поклади болотних, озерних і лугових руд та значна кількість річок і ставів. Відтак, протягом XVI — першої половини XVII ст. у Житомирському повіті працювало не менше сорока рудень (ф. 11, оп. 1, спр. 3, арк. 141, 320; спр. 7, арк. 261, 745, 1094; спр. 8, арк. 290, 440, 441, 536, 537, 730, 731, 741—744; спр. 11, арк. 137, 153, 199; спр. 13, арк. 153, 302, 303, 420, 566).

Рудня складалася, як правило, з двох частин: власне рудні, або димарні, та кузні (гамарні). Руду доставляли до рудень тягловою силою волів і коней та подавали в горна за допомогою кошелів (ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 741, 536; спр. 13, арк. 153, 302; спр. 16, арк. 137, 153). В першій половині XVII ст. замість одного водяного колеса почали використовувати по два—три. Одним з них приводився в рух молот, який кував залізо, іншим — міхи. У цей же період широкого поширення набули рудні на два горни.

Будівництво водяних млинів різного призначення здійснювали наймані власниками земель спеціалісти — греблебудівники, рудники, які переважно і брали побудований ними заклад на оренду. За це вони на якийсь час звільнялися від орендної плати. Термін оренди був різним: найчастіше — від одного до трьох років. Після закінчення строку оренди її звичайно продовжували, внаслідок чого млини могли перебувати в одних і тих же орендарів протягом багатьох років (ф. 11, оп. 1, спр. 5, арк. 49; спр. 8, арк. 741—744; ф. 28, оп. 1, спр. 13, арк. 4).

У документах розповідається, що орендна плата (рата) мала дві форми — грошову і натуральну. Розмір її залежав від прибутків з самого млина, а також з інших прибуткових промислів, що орендувалися разом. Так, у Луцькому повіті (1563 р.) шляхтич М. Знездєвський щорічно платив за борошномельний млин з броварнею і дібровами 300 коп литовських грошей (ф. 25, оп. 1, спр. 5, арк. 175). У Володимирському (1566 р.) і Житомирському (1605 р.) повіті оренда борошномельного млина дорівнювала 40 копам литовських грошей. Рудня в с. Андріївці (1630 р.) орендувалася за 250 золотих на рік (ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 741).

Мельники і працівники млинів — наймані і кріпосні — жили у розташованих поблизу слобідках, дістаючи за свій труд грошову плату (ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 730, 731, 741—744; ф. 28, оп. 1, спр. 13, арк. 287; спр. 16, арк. 215). До того ж, власник закладу їх харчував. Так, на рудні шляхтича К. Макаровича в с. Андріївці (Житомирський повіт) 1630 р. для робітників у коморах було заготовлено 11 мірок жита, придбаного за 20 золотих, 10 мірок пшениці, 2 мірки пшона, мірка солоду, 5 бочок пива, а також дрова на суму 340 золотих (ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 730—731). Серед наймитів, крім уродженців довколишніх міст і сіл, були й прибулі з інших місцевостей. Так, у 1650 р. на рудні шляхтича І. Третьяка працювали наймити, які прийшли сюди з підприємств Польщі (ф. 11, оп. 1, спр. 13, арк. 302). Млинові слобідки, які склалися спершу з кількох будинків, з часом росли і перетворювалися у селища.

* Литовська копа дорівнювала 60 грошам або 600 литовським денаріям, 75 польським грошам. Про реальну вартість коп свідчать такі дані: на Житомирщині в 1585 р. 5 бочок м'яса яловичини коштували 5 коп, у 1590 р. кожух — 3 коп, а ярмовий від — 10 коп литовських грошей.

Характерним явищем для тих часів були розбійницькі напади на млини. Так, у 1578 р. шляхтич І. Свиршковський пограбував Тростенський млин шляхтича Крупського, київський чашник Стрибіл у 1630 р. — рудню шляхтича В. Тиши. Під час наїзду на Новогребельну рудню шляхтича М. Краєвського (1630 р.) грабіжники побили рудника, розігнали працівників і забрали 200 злотих, призначених для оплати роботи наймитів, 5 мірок житньої муки, вартістю 50 злотих, півтори мірки пшона, на 22,5 злотих, 15 тисяч грудок солі на 10 злотих та ін. (ф. 28, оп. 1, спр. 11, арк. 24; ф. 11, оп. 1, спр. 8, арк. 536, 730, 731, 741—744).

Нападали і на тих, хто перевозив готову продукцію. В архіві збереглася скарга, подана шляхтичем Ф. Хвальчевським на шляхтича О. Семашка, що захопив віз з житньою мукою, яку везли до Луцька на продаж (ф. 25, оп. 1, спр. 7, арк. 309).

Документи фонду Луцького гродського суду містять цікаві дані про торгівлю мукою. З них дізнаємося, наприклад, що писар луцької мирської поборової комори Д. Марчевич у 1564 р. забороняв місцевим і приїжджим пекарям та купцям купувати на ринку Луцька житню і пшеничну муку, тому що її скуповували місцеві торговці з метою відправлення за кордон (ф. 25, оп. 1, спр. 22, арк. 23—24).

Документи ЦДІА УРСР у м. Києві про водяні млини трьох повітів (Луцького, Володимирського і Житомирського) XVI — першої половини XVII ст. мають зацікавити дослідників, насамперед, істориків та економістів, які вивчають вітчизняну історію доби середньовіччя. Наведені в огляді джерела допоможуть їм розширити і поглибити пошук необхідних джерел для дослідження розвитку господарства України. Названі джерела становлять інтерес ще й тому, що документів за XVI—XVII ст. в архівах збереглося обмаль і кожен з них є історичною пам'яткою тієї далекої епохи.

М. М. СТРИШЕНЕЦЬ,
кандидат історичних наук

ФОТОІНФОРМАЦІЯ

Під час зустрічі керівних працівників Головархіву УРСР та центральних державних архівів республіки з представниками засобів масової інформації. 20 січня 1989 р.

АРХІВНА СПРАВА ЗА РУБЕЖЕМ

ЦІННЕ ДЖЕРЕЛО ПРО СУЧАСНИЙ СТАН АРХІВНОЇ СПРАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Кілька років тому вийшла з друку книга професора Римського університету Е. Лодоліні «Архівознавство. Принципи і проблеми»*. Цінність названої праці полягає насамперед у тому, що вона містить багатий фактичний матеріал з історії архівів країн Європи, Африки, Азії, ряду інших держав, є своєрідним дослідженням-посібником, адресованим не тільки до архівістів, а й розрахованим на широкого читача, передусім істориків, юристів, службовців адміністративних органів, усіх, кому доводиться мати справу з архівами, діловодством, документами загалом.

Книга, про яку йдеться, є підсумком багаторічних спостережень і роздумів Е. Лодоліні, автора близько 130 книг та інших монографічних розробок, опублікованих у ряді країн Західної Європи і Латинської Америки, з питань архівного будівництва. Як узагальнююча праця, це — друга публікація в італійській історіографії, де архівознавство є її традиційною дисципліною. Перше систематизоване дослідження в ній з'явилося майже 60 років тому і належить відомому архівознавцю Е. Казанові. Е. Лодоліні віддає належне своєму попереднику, як і багатьом іншим вченим, в одних випадках він розвиває їх думки, в інших — сперечається з ними, звертається до деяких нових проблем, що виникають у сучасних умовах. Автор залучає численні матеріали з історії різних епох і країн, а також аналізує практичний досвід, набутий особисто за довгий час роботи в системі архівів — протягом десяти років він очолював одне з найбільших сховищ історичних документів — Римський державний архів, де серед інших матеріалів зосереджено чимало цінних джерел з історії Росії та України. За планами ЮНЕСКО та ряду інших міжнародних організацій італійський професор провадив дослідження, пов'язані з архівним будівництвом у країнах, що розвиваються.

Праця побудована на великій джерельній базі — законодавчих актах різних країн, спеціальних публікаціях, архівних документах. Автор прагне осмислити архівознавчу думку різних країн, у тому числі СРСР. Щоправда, джерела його аналізу радянського архівного будівництва значно обмежені порівняно з матеріалами про архіви деяких країн Західної Європи.

Книга складається з 17 розділів, які, в свою чергу, поділено на параграфи і підпараграфи відповідно до висвітлення конкретних тем. Її структурі надають своєрідності додатки до кількох розділів, де розглядаються питання, які дискутуються в архівознавстві Італії, інших країнах, а також під час міжнародних зустрічей. Це, однак, не заважає авторові висловлювати власну точку зору, часом спірну, але цікаву тим, що вона спонукає до більш глибоких досліджень проблем. Зазначимо, що ряд тем дискусій, про які йдеться в книзі, зумовлено специфічними умовами формування і функціонування архівів окремих країн, зокрема Італії. Це неминує обмежує авторські спроби надати універсальний характер деяким оцінкам, зокрема щодо правомірності створення спеціалізованих архівів.

Увага читача привертається до ряду важливих питань. Це, наприклад, формування архіву на стадії діяльності установи, що «продукує» документи, у ході та після передачі їх на державне зберігання; про сутність терміну «архів» тощо. Докладно йдеться про методи реєстрації документів від давніх часів до наших днів, засоби пошуку матеріалів у архіві — путівники, описи тощо. Висвітлюються аспекти відбору документів на зберігання, доступності користування ними, спільності і різниці між архівами, бібліотеками і музеями, професійної підготовки співробітників архівних установ та ін. Поряд з тим названо і коло питань, які не розглядаються і відносяться автором до «архівоекономіки» й «архівної технології». Під такими термінами маються на увазі фізичне збереження документів, будівництво приміщень для них, реставрування, мікрофільмування тощо.

Про зміст деяких фахових дискусій на Заході свідчить розгляд поняття «архів». Західні спеціалісти сперечаються про те, чи можна вважати архівами приватні зібрання документів, включати до державних архівів рукописи наукових доповідей, художніх творів та ін. Автор також розповідає про труднощі, які виникають, коли при формуванні архівів ігнорують історію фондоутворювачів, порушують цілісність фондів, виключаючи з них документи для створення якихось спеціальних зібрань та для інших цілей. «Типовою» в цьому відношенні йменується поява колекції рукописів на пергаменті, створеної наприкінці XVIII ст. за наказом феодального правителя Тоскани Пієтро Леопольдо. Всі вони (майже 150 тис. одиниць) вилучалися з документальних

* Lodolini, Elio. *Archivistica. Principi e problemi*. Milano, 1984, 296 p.

фондів установ, чим було порушено органічну єдність і взаємозв'язок документації, яка складалася історично.

Підкреслюючи важливість професійних знань, автор знайомить з підготовкою архівістів у історичному аспекті найбільш докладно на прикладі Італії, де з'явилася перша в Західній Європі спеціальна школа по підготовці архівістів (1811 р., Неаполь). Нині в країні діють 17 шкіл на базі державних архівів. Але архівознавчу освіту дають також деякі університети. Серед них — Римський, де діє «Спеціальна школа архівістів і бібліотекарів», у якій викладає автор рецензованої книги. У той же час архівознавчі дисципліни вивчаються на університетських факультетах літератури і педагогіки. З огляду на те, що архівістам потрібні знання в галузі права і економіки, Е. Лодоліні висловлює думку про доцільність введення курсів архівознавства на факультетах політичних наук, де саме представлені ці предмети.

Праця дає уявлення про особливості розвитку архівної мережі в окремих країнах. Найчастіше автор звертається до характеристики італійських установ. Водночас у книзі йдеться про історію формування і функціонування архівів Франції, Іспанії, Великобританії, Греції, Ірландії, США, країн Африки, Азії, а також НДР, Болгарії, Польщі, Угорщини, КНР та інших соціалістичних держав. Неодноразово дослідник оперує відомостями про архіви в СРСР. У книзі підкреслюється, зокрема, значення для діяльності архівних установ СРСР принципу, за яким «визначений ленінським декретом від 1 червня 1918 р. єдиний національний фонд включає всі центральні і периферійні архіви» (с. 252). Характеризуючи організаційну структуру, автор подає перелік усіх центральних архівів нашої країни. «Крім того, — зазначає він, — кожна з радянських соціалістичних республік (Росія, Україна, Білорусія, Грузія, Узбекистан і т. д.) мають власні головні архівні управління» (с. 257).

Одна з характерних рис дослідження — висвітлення співробітництва архівістів різних країн (цьому присвячено заключний розділ книги). Фактичний матеріал, що наводиться, розкриває історичну панораму міжнародних архівних зв'язків. Лодоліні згадує про один з перших кроків у цьому напрямі — Міжнародний статистичний конгрес 1867 р. у Флоренції, де обговорювалися проблеми архівознавства. В праці слушно наголошується роль заснованого в Парижі 1895 р. журналу «Міжнародний огляд архівів, бібліотек і музеїв», у редагуванні якого брав участь італійський історик мистецтва А. Вентурі. У першому номері цього видання науковці різних країн змогли ознайомитися із статтею про італійські архіви, яку написав згадуваний вище Е. Казанова, активний прихильник і організатор міжнародних архівних зв'язків, фундатор журналу «Італійські архіви». Простежуючи участь італійських дослідників у налагодженні міжнародного співробітництва, автор відзначає також, що біля джерел цієї справи поряд з іншими стояли представники Росії, вказує на їх участь у паризькому міжнародному архівному журналі наприкінці XIX ст.

У книзі висвітлюється новий етап в обміні досвідом, який розпочався після другої світової війни. Йдеться передусім про утворення під егідою ЮНЕСКО Міжнародної ради архівів, проведення спеціальних конгресів. У цьому, наголошує автор, виявилось «давнє прагнення архівістів» до створення своєї міжнародної організації. Лодоліні підкреслює її активність у діяльності різних комітетів, комісій, регіональних секцій, окремо спинається на такий формі контактів, як «міжнародний круглий стіл», згадує його 16-у конференцію, яка відбувалася в Києві у 1975 р. Італійський дослідник позитивно оцінює діяльність конгресів і «круглого столу», де «обговорюються всі практичні й теоретичні проблеми» (с. 282).

У цілому книга Е. Лодоліні є корисною працею для розуміння питань, що хвилюють архівознавців, для справи популяризації архівів як скарбниці історичної пам'яті окремих народів і всього людства, дальшого розвитку міжнародного співробітництва в цій галузі.

М. М. ВАРВАРЦЕВ,
доктор історичних наук

ВИСВІТЛЕННЯ ПИТАНЬ РОБОТИ З ДОКУМЕНТАМИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ В БОЛГАРСЬКОМУ АРХІВОЗНАВЧОМУ ВИДАННІ

Академія наук Болгарії спільно з Головним архівним управлінням при Раді Міністрів НРБ підготували і видали матеріали наукової конференції істориків та архівістів соціалістичних країн*, що відбулася у вересні 1985 р. у Софії за участю

* Личните документи като исторически извор. София. Издателство на Българската Академия на науките. 1987, 384 стор.

представників НДР, НРБ, СРСР, ЧССР та УНР. У передмові до збірника редакційна колегія у складі К. Георгієва, С. Петрової та С. Радева зазначила, що його метою є далі вдосконалення методологічного інструментарію історичної науки шляхом введення до наукового обігу поряд з офіційною документацією установ та організацій і документів особового походження. Завдяки новітнім методам наукової критики і аналізу вони суттєво розширюють евристичні пошуки інформації про історичне минуле. Цю думку підтверджують вміщені в збірнику 34 підсумкових матеріали наукових досліджень у галузі сучасного джерелознавства й архівістики.

Відкриває збірник фундаментальна стаття К. Георгієва «Особові документи в історико-пізнавальному процесі». В ній з позицій теоретичного джерелознавства піддаються детальному розгляду теоретичні основи і принципи історичного дослідження, аналізуються загальні особливості документів установ і матеріалів особового походження, їх взаємозв'язки, а також специфіка окремих категорій і видів, аргументовано доводиться, що документи особового походження є рефлексом суспільного буття та свідомості, в силу чого відтворюють соціально-психологічну характеристику епохи, дають дослідникові уявлення про громадські, моральні, естетичні та інші погляди певної епохи, розкривають моральні стимули суспільних подій і явищ, дій окремих осіб. Нарешті, вони часто ліквідують «інформаційний вакуум» у дослідницькій праці історика. Автор робить висновок про необхідність використання в історичних дослідженнях усього комплексу документів — офіційного і особового походження. К. Георгієв приділив значну увагу теоретичному аналізу мемуарів, щоденників та епістолярії, які належать до найцінніших категорій документів особового походження.

У статті І. Сиротинської (ЦДАЛМ СРСР) розглядаються джерелознавчі та архівознавчі проблеми документів особового походження як історичного джерела. Підкреслюється, зокрема, що закономірності їх створення суттєво впливають на зміст і методи критичного підходу до їх використання в історичних дослідженнях. Автор ділиться своїми спостереженнями над процесами еволюції таких матеріалів, що відбуваються завдяки розширенню технічних засобів фіксування і передачі творчої та побутової інформації (кінематограф, фотографія, телебачення, телефон, телеграф і т. п.).

Інформаційні аспекти аналізу і використання історичних джерел у наукових дослідженнях стали предметом статті Ж. Стоянова «Відсутність інформації як джерело інформації». Найважливішою проблемою сучасного джерелознавства є, на думку автора, посилення інформативності історичних джерел, що здійснюється в двох напрямках: за рахунок введення до наукового обігу нових джерел інформації, що ще може бути нескінченним, або шляхом одержання нової інформації з уже використовуваних джерел. Автор розглядає аксіологічні, семантичні і синтаксичні аспекти використання зафіксованої в документах інформації в писемних джерелах — емпіричний, науково-теоретичний і художній, визначає способи подачі інформації — описанням, виміром і зображальними засобами, аналізує та співставляє фіксовану і нефіксовану соціальну інформацію, визначає принципи, засоби і методи одержання додаткової або нової інформації з досліджуваних джерел.

Масовим історичним джерелам присвячені дві наступні публікації. В статті А. Патеринського піддано аналізу та узагальнені основні можливості й тенденції в дослідженні масових джерел у складі документів особового походження — листів, заяв, скарг громадян, а також тих, що узагальнено називаються документами з особового складу. Заслугує на увагу авторське трактування цього поняття: «масові джерела відображають одиничні факти або явища, які взяті самі по собі, представляють обмежений інтерес, але розглядавані у своїй сукупності дозволяють пояснювати суттєві історичні феномени або закономірності» (с. 98). Часто вони не знаходять свого відображення в інших писемних джерелах. Автор приходить до висновку, що використання масових джерел можливе лише шляхом застосування в сфері історичного пізнання математико-статистичних методів їх обробки. У статті ставляться питання про уніфікацію визначення поняття масових історичних джерел, методи їх повидової та тематичної класифікації, методологію джерелознавчого дослідження.

В. Вилчев зробив спробу окреслити коло явищ і фактів, що знаходять відображення лише виключно в документах особового походження, і переконливо показав це на конкретних прикладах письменницьких архівів І. Вазова, К. Величкова, Х. Христова, Ц. Церковського.

Інший автор — А. Запрянова-Тодорова зупиняється на розборі епістолярних джерел — листів, що є однією з суспільних форм відображення дійсності в свідомості індивіда. В силу цього вони фіксують його відношення до історичної дійсності, класів, партії і держави, відображають соціальні інтереси, життєві потреби, почуття й емоції. Крім того, в листах знаходиться безпосередню фіксацію мовна лексика, фонетика і синтаксис, морфологічні особливості творення граматичних форм. Нарешті, графологічна експертиза дозволяє судити про психологічний стан особи в момент написання листа. Всі ці фактори роблять епістолярні матеріали незамінним джерелом в історичному дослідженні.

Питання реконструкції частково втрачених архівних фондів творчих спілок Болгарії по окремих історичних періодах за рахунок фондів особового походження

стало предметом розгляду К. Анчової. Вона наголошує, що документи особового походження розкривають внутрішні чинники людської поведінки, численні переживання, ідеї, думки, сумніви, мотиви прийнятих рішень, дозволяють рельєфно уявити історичне минуле народу та його окремих діячів.

Повідомлення І. Калчева та С. Радева присвячені інтерв'ю як історичному джерелу. Відзначаючи його високу ступінь документальності, одержання невідомої раніше або додаткової інформації, автори в той же час зазначають, що на остаточному тексті інтерв'ю можуть позначитися особисті уподобання журналіста, редактора, сумлінність видавця та деякі інші фактори. Таким чином, при використанні інтерв'ю належить проводити дослідження достовірності джерела.

Новому, дещо незвичному аспектові свідомого створення історичних джерел присвячено повідомлення К. Яневої. Таким джерелом стають анкети, що їх укладають спеціалісти для опитування найвидатніших діячів літератури і культури. До анкети, що є індивідуальною для кожного з них, входять запитання, що стосуються рідних йому місць, роду, сім'ї, формуванню світогляду, літературних впливів, творчого становлення, тих чи інших творів, громадсько-політичного і літературного середовища, творчих контактів, особливостей творчого процесу тощо. Умовою такого анкетування є те, що анкетований заздалегідь ознайомлюється з питаннями, готується до подання відповідей, які обов'язково повинні бути відвертими і точними в твердженнях.

Запис бесіди здійснюється, як правило, на магнітофонну стрічку протягом 1—2 і більше років. У разі потреби до розмови залучаються родичі, друзі, колеги. Таким чином створюється своєрідний літературний портрет митця, солідна джерельна база, яка до того ж доповнюється публікаціями найважливіших оригінальних документів.

Починаючи з 1974 р., Інститут літератури Болгарської Академії наук вже видав понад 20 книг з такими записами. Їх цінність неперевершена, а ряд відомостей стали просто унікальними, оскільки не знаходять відображення в будь-яких інших документах. Вказана робота завоювала загальне визнання і успішно продовжується спеціально створеною групою наукових працівників названого інституту.

Проблеми науково-технічної документації та її джерелознавчого аналізу в особових фондах діячів науки і техніки вперше в архівознавчій літературі піддані розгляду в повідомленнях Н. Овчарової та В. Тодорової. Автори наголошують на тому, що така документація суттєво доповнює наявні у фондах установ і організацій офіційні матеріали — адміністративну, проектну, конструкторську і технологічну документацію, науково-дослідні розробки, раціоналізаторські пропозиції і т. п., часто є незамінним джерелом для прослідкування етапів виникнення, розвитку і становлення передової технічної ідеї. В повідомленні піднімаються питання, пов'язані з методикою використання таких джерел.

Повідомлення С. Барутчийського (НРБ) та представників інших соціалістичних країн — Е. Хартіцко (НДР), Є. Пап (УНР), І. Ружички і З. Калоускової (ЧССР) — присвячені оглядам особових і сімейних фондів, що зберігаються в національних сховищах, а також деяким питанням методики їх наукового опрацювання і використання.

Решта матеріалів збірника присвячена конкретним питанням джерелознавства історії Болгарії, огляду наявних джерел до її історії в зарубіжних сховищах.

Завершується збірник публікацією бібліографії «Особові архівні фонди в болгарських архівах» (укладач — М. Пішева) загальним обсягом у 194 назви. Вона складається з таких розділів: методика комплектування і науково-технічної обробки особових фондів, видання описів, огляди архівних фондів та інформації про нові надходження, публікації про документи особового походження в періодичній пресі. Бібліографія охоплює весь повоєнний період Болгарії і є найбільш повною з усіх наявних донині такого роду бібліографій.

Матеріали, розміщені в рецензованому збірнику, охоплюють практично всі хронологічні періоди писемної історії Болгарії, широке тематичне коло питань роботи з документами особового походження як історичного джерела. Є в ньому, однак, і певні недоліки. В першу чергу це стосується тематики публікацій, яка подекуди повторюється або навіть співпадає. Матеріали відрізняються за науковим рівнем. У збірнику не вміщено, на жаль, узагальнюючих статей історіографічного характеру, що підсумували б роботу болгарських істориків і архівістів з цієї проблеми. Вже згадувана бібліографія основана лише на болгарських друкованих джерелах і не охоплює такої ж літератури зарубіжних, у т. ч. соціалістичних, країн.

У той же час рецензований збірник, безумовно, є етапним у розвитку болгарської історичної науки, він сприятиме дальшому розвитку загального теоретичного джерелознавства і архівістики. Його можна розглядати як взірць систематичного співробітництва архівістів соціалістичних країн. Бажано, щоб архівісти України, які мають значний досвід у роботі з документами особового походження, також брали участь у таких конференціях.

З. О. СЕНДИК,
заст. директора ЦДАМЛМ УРСР
по архіву

Э. И. КВИРИНГ. ИЗБРАННЫЕ РЕЧИ И СТАТЬИ.

К., Політвидав України, 1988, 486 с. *

Важливу рису перебудови в історичній науці становить посилення уваги вчених до діяльності конкретних осіб. На жаль, за минулі десятиріччя ми надто «засоціологізували», а тому значно збіднили історичний процес. Справедливе твердження «народ — творець історії» перекинувалося в тому розумінні, що забувалися окремі особи, з яких якраз і складалися народні маси. Фрази про керівну роль партії в соціалістичному будівництві залишалися лише фразами, тому що діяльність конкретних комуністів, як рядових, так і керівників, достатньою мірою не аналізувалася.

Рецензована праця свідчить про перехід істориків нашої республіки до ґрунтовного вивчення біографічних даних, теоретичного доробку та практичної діяльності керівних діячів Компартії України. Ця, перша книга присвячена творчій спадщині активного борця за встановлення і зміцнення Радянської влади на Україні, видатного представника ленінської гвардії Е. Й. Квірінга.

Уродженець Саратовської губернії, за національністю німець, Е. Й. Квірінг у 1912 р. вступив до лав Комуністичної партії, пройшов школу революційної боротьби у Петербурзькій та Катеринославській організаціях РСДРП. Він був одним із засновників Компартії України, після громадянської війни очолив Донецький губком КП(б)У, а з 1923 по 1925 рр. стояв на чолі республіканської партійної організації. Протягом останніх років життя, аж до передчасної загибелі у розпал сталінських репресій Е. Й. Квірінг працював у Москві, на посадах заступника голови ВРНГ СРСР і заступника голови Держплану СРСР. Поряд з організаційно-господарською діяльністю Е. Й. Квірінг займався й науковою роботою, керував Економічним інститутом червоної професури, а з 1932 р. — Інститутом економіки Комакадемії.

У книзі наводиться бібліографія опублікованих протягом 1917—1937 рр. праць Е. Й. Квірінга — 414 промов, статей, доповідей, брошур і монографій, яка містить цінну інформацію, необхідну при вивченні

біографії Квірінга, але, на жаль, вона дуже неповна. Так, поза увагою укладачів залишилися співробітництво Е. Й. Квірінга у більшовицьких газетах «Правда» і «Звезда» протягом 1912—1917 рр. Крім того, практично не вивчено його неопубліковані праці, а також не встановлено авторство деяких газетних статей без підпису. Отже, вивчення цих питань чекає на дослідників.

До книги, обсяг якої не перевищив 26 др. арк., увійшли повністю або в уривках 77 праць, у тому числі 44 газетних та 25 журнальних статей, 5 промов, з яких одна неопублікована, а також три уривки з книг і брошур. Разом узяті, вони дають певне уявлення про революційну, партійну, державну і наукову діяльність Е. Й. Квірінга.

У виданні вміщено також покажчик подій життя і діяльності Е. Й. Квірінга, створений за різними джерелами, у тому числі й архівними, який містить значну кількість фактів про життєвий шлях видатного партійного діяча. На жаль, упорядники не використали достатньо мірою автобіографії Квірінга, видрукованої у словнику «Гранат». Цей невеликий за обсягом, але важливий документ доцільно було б помістити до книги.

На жаль, примітки до тексту надто лаконічні, у деяких випадках зустрічаються навіть неточності в тексті. Наприклад, примітка про димівський процес на стор. 441 невірна по суті.

У цілому ж перше в радянській історіографії видання творів Е. Й. Квірінга здійснено на високому рівні. Воно допоможе сучасним дослідникам проаналізувати з наукових позицій історію боротьби за встановлення і утвердження Радянської влади на Україні, складні й суперечливі процеси соціально-економічних перетворень 20—30-х років.

На нашу думку, історикам і видавцям услід за публікацією найважливіших творів керівників Комуністичної партії і Радянської держави доцільно зайнятися підготовкою збірників документів і матеріалів, присвячених окремим персоналіям. В архівах зберігається немало невідомих широкому читачу відомостей про життя і діяльність першобудівників соціалізму, ім'я яких назавжди закарбувалося у вітчизняній історії.

* Упорядники: С. С. Діброва (керівник), В. П. Замковий, В. Е. Квірінг, А. О. Сергієнко.

Редакційна колегія: І. Ф. Курас (голова), Л. А. Нагорна, С. С. Діброва.

С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ,
доктор історичних наук

ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПРИДНЕПРОВЬЯ (1946—1950).

Документы и материалы. К., Политиздат Украины, 1988, 534 с.

В роки перших п'ятирічок за рішенням Комуністичної партії та Радянського уряду у Придніпров'ї (Дніпропетровська та Запорізька області Української РСР) було створено потужну індустрію. В передвоєнні роки Дніпропетровська область в промисловому відношенні була однією з найбільш розвинених областей СРСР. Її питома вага в виробництві найважливіших видів продукції складала майже чверть загальносоюзного обсягу, а по деяких видах (залізна, марганцева руда) й набагато більше¹.

Велика Вітчизняна війна завдала економіці Придніпров'я величезних збитків. В роки німецько-фашистської окупації особливо сильно постраждали енергетична, гірничорудна та металургійна промисловість, тобто ті галузі індустрії, які повинні були зіграти першочергову роль в післявоєнній відбудові народного господарства регіону.

Післявоєнна відбудова промисловості Придніпров'я мала важливе загальносоюзне значення і була визнана класичним прикладом зосередження сил і засобів на вирішальних ділянках всенародного будівництва. Практичний та організаційний досвід, набутий тут, широко використовується й нині на багатьох новобудовах країни, отже вихід у світ збірника документів та матеріалів про відбудову народного господарства Дніпропетровської та Запорізької областей — довгожданна й важлива подія.

У рецензованому збірнику вміщено 271 документ. Частина з них відібрана з фондів Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України, партархівів Дніпропетровського та Запорізького обкомів партії. Їх доповнюють партійні документи, опубліковані у виданнях «КПРС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», а також публікації з газет. Збірник значно виграє, якби укладачі використали й фонди державних архівів Дніпропетровської та Запорізької областей, де зосереджено важливі документальні матеріали. Крім того, поза увагою авторського колективу залишилися матеріали центральних державних архівів (зокрема, ЦДАНГ СРСР, де лише у фондах уповноважених Держплану СРСР по Дніпропетровській та Запорізькій областях за 1946—1950 рр. зосереджено унікальні документи, що ві-

дображають різні аспекти відбудови Придніпров'я). На нашу думку, це дало б змогу авторам збірника уникнути деяких фактичних помилок і неточностей, що мають місце уже у передмові, зокрема, що стосується збитків, що їх німецько-фашистські окупанти завдали Придніпров'ю (за нашими даними збитки складали 43,8 млрд. крб.)²; автори збірника документів у передмові, без будь-яких посилань, називають суму збитків 49 млрд. крб.

Важливу роль у швидкому відродженні Придніпров'я мало відновлення діяльності і зміцнення партійних, радянських та господарських органів. Збірник досить повно і всебічно відображає багатогранну організаційну роботу, проведену Центральним Комітетом ВКП(б) та Центральним Комітетом КП(б)У щодо подання всебічної допомоги у відродженні Придніпров'я. Проте, на наш погляд, авторам слід було б включити до збірника ряд документів, що свідчать про величезні труднощі, з якими зіткнулись трудові колективи Придніпров'я у ході відбудови, а потім показати, як партійні організації очолили роботу по їх подоланню. Це надало б збірнику більшого історизму.

Про всенародне значення відбудови індустрії Придніпров'я свідчить той факт, що у «Законі про п'ятирічний план відбудови та розвитку народного господарства СРСР на 1946—1950 роки», як першочергові об'єкти відбудови названі Дніпрогес ім. В. І. Леніна, «Запоріжсталь», шахти Криворіжжя та Нікополя. Документи збірника дають змогу прослідкувати, що в роки четвертої п'ятирічки основні зусилля трудящих Придніпров'я були зосереджені на відбудові підприємств енергетики, гірничорудної та металургійної промисловості краю. Поряд з цим, і це також знайшло належне відображення в рецензованому збірнику документів, значні зусилля партійних організацій зосереджувались на відбудові сільського господарства Дніпропетровської та Запорізької областей, закладів культури та системи народної освіти.

На жаль, поза увагою упорядників залишилися факти про шефські зв'язки трудящих Свердловської та Омської областей з робітниками Придніпров'я, а також і те, що комсомол країни оголосив Всесоюзними комсомольськими будовами ряд об'єктів, які відроджувалися у краї, що велику допомогу у відбудові шахт Нікополя

¹ Підрахунки автора за даними: Партархів Дніпропетровського обкому Компартії України, ф. 19, оп. 4, спр. 990, арк. 6; М. В. Лапко. Дніпропетровська область. Географічний нарис. К., 1976, с. 75.

² Підрахунки автора за даними: Страна Советов за 50 лет. Сб. статей и материалов. М., 1967, с. 32; БСЭ, М., 1952, т. 16, с. 447.

та Марганця було подано грузинськими гірниками.

Трапляються в збірнику документів іноді й прикрі неточності. Так, вже на першій сторінці передмови йдеться про те, що особливо сильно в роки фашистської окупації постраждав Дніпрогес ім. В. І. Леніна, де «...були підірвані турбіна і генератори...» По-перше, не турбіна, а турбіни (Дніпрогес мав до війни 9 агрегатів), по-друге, генератори були не підірвані, а спалені, по-третє, зробив це, при підході фашистів до міста, сам персонал станції, закоротивши обмотки генераторів і пустивши їх на самоспалення. Сталося це 18

серпня 1941 р. і факти ці загальновідомі³.

Проте, вказані недоліки не зменшують в цілому цінності збірника документів, який внесе певний вклад у наукову розробку питань історії розвитку окремих регіонів Радянської України. Рецензоване видання буде корисним для науковців, викладачів вузів і шкіл, студентів, краєзнавців, пропагандистів.

О. І. ЛАТУН,
кандидат історичних наук

³ Докладніше про це див.: Запорожський індустріальний комплекс. Дніпропетровськ, 1975, с. 39; «Правда», 13 квітня 1962 р.

ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ДИСЦИПЛИНЫ: ИСТОРИОГРАФИЯ И ТЕОРИЯ. К., «Наукова думка», 1988, 278 с.

Основою всіх наших історичних знань, фундаментом історичної науки є історичні джерела і зафіксовані в них факти, події, явища. Тому найефективнішими засобами підвищення професійного рівня історичних праць є вдосконалення дослідницького інструментарію вченого, виявлення і розширення джерельної бази з різних галузей, періодів і проблем історії, створення умов для їх більшої доступності, розробка надійних прийомів їх критичного аналізу. Розв'язанням саме цих і багатьох інших питань, пов'язаних з вивченням історичних джерел, методикою і технікою їх використання, займаються допоміжні історичні дисципліни. Жодну науково-історичну проблему феодальної епохи неможливо вирішити без використання спеціальних прийомів дослідження, які розробляють палеографи, метрологи, нумізмати, сфрагісти та інші «допоміжники». Останнім часом їх методика все більше починає застосовуватися (хоча й не без труднощів) і до вивчення новітньої історії, різних проблем радянського суспільства, включаючи й наше сьогодення.

Допоміжні історичні дисципліни вивчаються на історичних факультетах університетів і педагогічних інститутів, використовуються в навчально-виховному процесі у школі. Але розробка допоміжних історичних дисциплін ще дуже відстає від потреб науки, освіти, громадсько-політичних запитів. Тому монографія, підготовлена провідними фахівцями в галузі допоміжних історичних дисциплін — співробітниками Інституту історії АН УРСР, подасть значну допомогу у розв'язанні цих питань.

У книзі зроблено узагальнюючий історіографічний аналіз, який дозволив авторам прослідкувати закономірності і спадкоємність у розвитку допоміжних історичних дисциплін у дореволюційний і радянський час, дано об'єктивну оцінку доробку вітчизняних учених у цьому напрямку. Крім то-

го, авторський колектив виявив ще не досліджені важливі теми і питання та накреслив перспективи їх вивчення. Розкладаючи складні теоретичні й практичні питання, які виникали в процесі розвитку допоміжних історичних дисциплін, автори монографії нерідко пропонують власне вирішення цих питань. Особливо багато таких положень, цікавих думок і міркувань, припущень, — від концептуально вивірених до гіпотетично несподіваних, проте завжди забарвлених ясно вираженими ознаками творчої індивідуальності авторів, — ми знаходимо у розділах з хронології (С. З. Заремба і В. О. Нерод), метрології (О. Ф. Сидоренко), нумізматики (М. Ф. Котляр), геральдики (В. В. Румянцева), іконографії (А. В. Санцевич, Є. П. Степанович, Л. П. Маркітан). Хоча й не всі з цих положень і думок уявляються безспірними. Так, важко погодитися з твердженням, що допоміжні історичні дисципліни «входять до складу джерелознавства» (с. 5), адже кожна з них має свій предмет і завдання; і саме джерелознавство більшістю дослідників розглядається як одна з допоміжних історичних дисциплін.

На фактичному матеріалі досліджень з допоміжних історичних дисциплін у книзі переконливо показано їх велике науково-прикладне значення в роботі науковців, працівників архівів, музеїв тощо. Автори наводять також чимало показових прикладів того, як нехтування допоміжними історичними дисциплінами шкодить науці, призводить до серйозних помилок, перекручення фактів і висновків. При цьому, у монографії підкреслюється, що разом з розширенням діапазону досліджень роль допоміжних історичних дисциплін буде все більше зростати; значна увага приділяється питанням, у яких ідеться про можливість і шляхи застосування традиційних, а також розробки нових методик у роботі над джерелами, що відбивають історію сучас-

ності. У цьому зв'язку особливий інтерес викликають розділи книги, присвячені підсумкам досліджень з «наймолодших» допоміжних історичних дисциплін та їх підрозділів (радянські історичні хроніки, історична картографія, іконографія, кінофотодокументи), які ще не були предметом узагальнюючих історіографічних оглядів.

У монографії показано успіхи радянських учених у розробці допоміжних історичних дисциплін та використанні досягнутих результатів у дослідницькій практиці, які свідчать про їх перевагу над буржуазно-дворянською наукою. Однак, слід зазначити, що обрана авторським колективом структура монографії не дозволила повною мірою розкрити питання про роль творчої спадщини класиків марксизму-ленінізму, зокрема В. І. Леніна як основоположника радянської історичної науки у становленні і утвердженні єдино наукового розуміння предмету, змісту і завдань допоміжних історичних дисциплін. Окремі цікаві сюжети з цього питання містять розділи, присвячені хронології, історичній географії, історичній картографії, топоніміці, геральдиці і кінофотодокументам. Думається, що це найважливіше теоретичне питання доцільно було б виділити в окремий розділ, вступна частина якого має бути присвячена значенню марксистсько-ленінської методології у вивченні і використанні історичних джерел у цілому, тим більше, що ряд авторів рецензованої монографії (М. Ф. Котляр, А. В. Санцевич, Ф. П. Шевченко) присвятили цьому питанню спеціальні дослідження.

На цілковите схвалення заслуговує аналіз підсумків досліджень з допоміжних історичних дисциплін на Україні (як у дореволюційний, так і в радянський час), які ще не були предметом систематизованих історіографічних розробок. Зокрема, у рецензованому виданні вперше в узагальнюючій літературі дається оцінка вкладу у вивчення допоміжних історичних дисциплін таких прогресивних українських вчених, як І. М. Вагилевич, І. Я. Фальковський, Я. Ф. Головацький, І. М. Данилович, М. О. Максимович, А. О. Скальковський, О. М. Лазаревський, І. Я. Франко, Д. І. Яворницький, О. І. Левицький, П. С. Єфіменко, В. Г. Ляскоронський, Д. І. Багалій, О. М. Андріяшев та ін. Однак, автори монографії не знайшли місця для характеристики досить значного вкладу у розробку допоміжних історичних дисциплін, зокрема палеографії, відомого українського та російського вченого О. М. Бодянского. Також незрозуміло є відсутність у монографії й згадки про видатного вітчизняного історика В. О. Ключевського, якому належить чимало праць з джерелознавства та інших допоміжних історичних дисциплін і який вперше в Росії зробив їх предметом викладання.

У виданні вміщено іменний покажчик, який значно полегшує користування монографією, зокрема при пошуках необхідних прізвищ авторів і праць, хоча він, на

жаль, містить ряд неточностей. Так, на вказаний у ньому с. 35 читач не знайде ніякої згадки про Я. Ф. Головацького (вона є на с. 36), так само, як на с. 65 — про В. Г. Ляскоронського (є на с. 66), на с. 230 — про К. Маркса і Ф. Енгельса (є на с. 231), а на с. 238 і 258 — про О. М. Лазаревського (є на с. 237 і 257) і т. д. І навпаки, на с. 232, скажімо, згадується І. М. Вагилевич, але у покажчику це не зафіксовано. До того ж, у покажчику допущено перекручення прізвищ І. М. Даниловича (с. 272), В. І. Межлаука (с. 275), ініціалів О. М. Андріяшева (с. 271). Хоча ця остання неточність — лише повторення її за текстом (див. с. 56).

Дана монографія є лише першим у нашій країні (в цілому вдалим і значним) кроком у загальному осмисленні великого і різноманітного досвіду, нагромадженого дослідниками у галузі допоміжних історичних дисциплін, та завдань, які їм ще належить вирішувати у справі сучасної революційної перебудови історичної науки. Звичайно, не можна вимагати від авторів порушення в одній книзі усіх проблем розвитку і використання допоміжних історичних дисциплін, але хочеться звернути увагу хоча б на деякі з резервів для подальшої роботи у цьому напрямку.

Слід приділити увагу такій важливій темі історіографічних досліджень як історія науково-академічних і навчально-педагогічних центрів вивчення допоміжних історичних дисциплін і підготовки кваліфікованих кадрів, місце цих дисциплін в системі вищої і середньої історичної освіти. Заслговує висвітлення діяльність провідного центру досліджень у цьому напрямку — Московського історико-архівного інституту, а в нашій республіці — кафедри архівознавства (нині джерелознавства) і спеціальних історичних дисциплін Київського держуніверситету та відділу джерелознавства і допоміжних історичних дисциплін Інституту історії АН УРСР (який саме і підготував рецензовану працю).

Певний науковий і навчально-методичний досвід нагромаджено в процесі викладання допоміжних історичних дисциплін на історичних факультетах університетів і педагогічних інститутів республіки. Він знайшов відображення у ряді різних за характером і формою публікацій, які також чекають на вимогливий історіографічний аналіз. Допоміжні історичні дисципліни, як відомо, посідають важливе місце в системі професійної підготовки не лише майбутніх науковців, працівників архівів та музеїв, а й учителів історії. Оволодівши певним матеріалом з палеографії, метрології, хронології, історичної географії, нумізматики, геральдики, сфрагістики та ін., учитель зможе повніше використати освітній і виховний потенціал уроків з історії, особливо з питань соціально-економічного розвитку, класової боротьби і культури.

Г. В. СТРЕЛЬСЬКИЙ,
кандидат історичних наук

У ЦДАМЛМ УРСР

7 грудня 1988 р. тут відбулося відкриття книжково-документальної виставки, присвяченої 125-річчю з дня народження видатного українського письменника, вченого, культурного діяча Б. Д. Грінченка. На виставці експонуються рукописи, листування, фотодокументи, друковані видання письменника із фондів архіву-музею, а також фотокопії літературних творів, що зберігаються в рукописному відділі Центральної наукової бібліотеки АН УРСР ім. В. Вернадського.

У центрі експозиції — перше видання славнозвісної праці Б. Грінченка «Словник української мови» (1907—1909) з особистої бібліотеки Ю. Яновського. Про наукову діяльність Б. Д. Грінченка розповідають також його етнографічні записи, бібліографічний покажчик «Література українського фольклору. 1770—1900» та ін. Викликають інтерес фотокопії рукописів прозових («Серед темної ночі», «Під тихими вербами») і драматичних («Ясні зорі», «Степовий гість», «За батька») творів письменника. Заяви в справі українського друку (1905 р.), матеріали київського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка свідчать про велику гро-

мадську роботу, яку проводив митець. Епістолярна спадщина представлена листами до батьків, сестер. Викликають інтерес документи дочки письменника Анастасії Дмитрівни та матеріали М. Загірної, дружини Б. Д. Грінченка.

Чільне місце на виставці відводиться прижиттєвим і пореволюційним виданням творів Б. Д. Грінченка, в оформленні яких взяли участь відомі майстри пензля А. Ждаха, В. Кричевський, Ю. Михайлів, А. Середа та ін.

На урочистому вечорі, що відбувся з нагоди відкриття виставки, із словом про Бориса Дмитровича виступили письменники, літературознавці Ф. Сарана, А. Погрібний, В. Шевчук, О. Мишанич, Ф. Погребенник, Л. Гаєвська. На вечорі були присутні гості з ЧССР — О. Кандиба (син Олександра Олеся) і вчений-архівіст Б. Зілинський. Ф. К. Сарана передав на державне зберігання до ЦДАМЛМ УРСР три книжки Б. Грінченка з його автографами. По склад особового фонду митця розповів директор ЦДАМЛМ УРСР М. І. Крячок.

О. Ф. ПАВЛОВА

Архів-музей започаткував нову форму роботи з учнями шкіл м. Києва: з 12 по 17 грудня 1988 р. тут відбулися фольклорно-етнографічні олімпіади школярів Мінського району. На них були запрошені поети, фольклористи, етнографи, які ділилися своїми творчими планами, у цікавій доступній формі, зважаючи на вікові особливості дітей, розкривали чарівний світ поезії, народних звичаїв та епосу.

Про народні звичаї, пісенне багатство українського народу, збереження найзаповітніших скарбів народної думки цікаво розповідали наукові співробітники Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського М. М. Позеняк, М. В. Дмитренко. Із чарівним світом народних побутових речей, зокрема народної вишивки, писанки, народно-пісенними звичаями, пов'язаними з різними порами року, присутніх ознайомили наукові співробітники музею архітектури та побуту УРСР І. І. Несен, П. М. Позяк.

У виконанні школярів Мінського райо-

ну прозвучали українські народні пісні різних жанрів, народні анекдоти, казки, прислів'я, приказки, загадки. Щодня школярі відкривали для себе чистоту народного епосу, таємниці народних звичаїв, звичайних побутових речей.

Перед школярами виступили поети А. Качан, який очолює літоб'єднання при редакції журналу «Барвінок», та лауреат Республіканської комсомольської премії ім. М. Островського П. Осадчук. Творчими планами поділилася Г. Чубач. Вона розповіла також про свою літературно-громадську роботу, зокрема про організацію і проведення «Літературних п'ятниць» у книгарні «Поезія»; зачитали свої вірші представники учнівської молоді.

Школярі, які побували у ЦДАМЛМ УРСР, мали змогу ознайомитись з постійно діючою експозицією архіву-музею «Українська радянська література».

В. М. ШЕПЕЛЮК

У ЦДАМЛМ УРСР проведено вечір-зустріч «Українські композитори і письменники — дітям». На нього були запрошені композитори І. Я. Кириліна, Б. Н. Фільц, Ю. В. Шевченко, дитячий хор українського радіо та телебачення.

Відкрила зустріч головний диригент дитячого хору Т. М. Копилова. Вона розповіла про історію організації хору, який було створено у 1981 р., охарактеризувала його репертуар, висвітлила гастрольні маршрути юних співаків. Т. М. Копилова представила хормейстерів молодшої і середньої групи хору Є. М. Барановську та Г. А. Трофимову. Хор виконав музичні твори запрошених на зустріч композиторів, інших митців.

У січні 1989 р. ЦДАМЛМ УРСР став місцем проведення роботи секції вчителів української мови і літератури Мінського району м. Києва.

З лекцією «Призабуті імена письменників» перед присутніми виступив кандидат філологічних наук, співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР В. О. Мельник. Він говорив передусім про новий підхід до творчості окремих українських радянських письменників, зокрема Г. М. Косинки, Остапа Вишні, Майка Йогансена, М. К. Зерова, утвердження правди в оцінці значення творчості митців слова.

Відповідальний секретар редакції журна-

На секції вчителів української мови і літератури Залізничного району м. Києва, що була проведена нещодавно в ЦДАМЛМ УРСР, перед присутніми виступили українські поети, які ознайомили присутніх із своєю творчістю. Г. М. Гордасевич з Донецька розповіла про свої нові книги: «12 силуетів» та «Письма к другу», творчі плани, прочитала присутнім свої вірші.

Про редагування книги-азбуки «Веселе місто — алфавіт», підготовленої до друку вчителькою київської школи № 102 В. Гринько, та роботу над віршованою азбукою для дітей йшлося у виступі Т. О. Коломієць. Поетеса прочитала також свої вірші.

21 лютого 1989 р. у ЦДАМЛМ УРСР відбувся вечір пам'яті Миколи Шпака — відомого українського радянського поета, організатора партизанського загону в роки Великої Вітчизняної війни, який був закатований в 1942 р. фашистами.

Своєрідним епіграфом до вечора, що проводився з нагоди 80-річчя з дня народження митця, стали прекрасні поетичні рядки самого М. І. Шпака:

«Життя не шкодую,
Що цвітом лиш стало,
Аби у майбутнім
Воно квітнувало».

Композитори І. Я. Кириліна, Ю. В. Шевченко виконали на фортеп'яно свої нові твори. Під акомпанемент І. Я. Кириліної хор проспівав її пісню «Не гасити сонце». Композитори розповіли учасникам зустрічі про свою роботу над піснями, творчі плани.

На зустріч з пісню завітали хорові колективи київських шкіл, хористи міського будинку піонерів, учасники фольклорно-етнографічної олімпіади шкіл Мінського району м. Києва.

Зустріч була записана на плівку працівниками українського радіо; запис пролунав у радіожурналі «Піонер України».

лу «Українська мова і література в школі» І. П. Складанний, який виступив з доповіддю, зупинився на питаннях роботи редакції видання, розповів про плани публікації на 1989—1990 рр., відповів на запитання присутніх.

Виступ директора ЦДАМЛМ УРСР М. І. Крячка та ознайомлення вчителів з експозицією архіву-музею підпорядковувались одній важливій меті — довести вчителям-словесникам необхідність її широкого використання для виховання підростаючого покоління, поширення серед учнівської молоді наукових знань.

А. М. КАЛАБАЛІНА

Окремі сторінки своєї біографії висвітлив на зустрічі з учителями український радянський поет-гуморист П. Ю. Шабатин. Присутні почули у авторському виконанні байки.

У виступі завідуючого редакцією української літератури видавництва «Радянська школа» Ф. С. Кислого йшлося про нові методичні посібники, підручники, хрестоматії з української мови і літератури, що вийдуть з друку у 1989 р. та в наступні роки.

Для вчителів була проведена екскурсія по експозиції «Українська радянська література», вони ознайомились також з меморіальними кабінетами архіву-музею.

Н. О. ЯЦИНА

Вечір відкрив голова Республіканської ювілейної комісії по відзначенню 80-річчя з дня народження М. І. Шпака поет, перекладач, лауреат премії імені П. Г. Тичини «Чуття єдиної родини» Б. П. Степанюк. Зі спогадами про М. І. Шпака виступили поет, доктор філологічних наук, професор С. А. Крижанівський, поет О. М. Новицький, письменник К. К. Гриб. Свої вірші про поета прочитали О. Я. Ющенко та Любов Забашта. Літературознавець Ю. С. Бурляй провів паралелі між поетичним словом М. І. Шпака і В. М. Сосюри. Про роботу над творчою спадщиною поета розповів поет

Ю. М. Кругляр. Спогадами про брата поділився М. І. Шпаківський. Було заслухано також виступи лауреатів премії імені М. Шпака письменників з Житомира О. Є. Опанасюка та В. Б. Грабовського.

На вечорі прозвучали музичні твори на слова М. Шпака. Композитор Л. Й. Височинська і співачка А. Черкасова підготували для присутніх три пісні на слова М. І. Шпака — «Берізка», «Вечір», «Зима». Гостя з Болгарії Сана Абрашева порадувала виконанням болгарської народної пісні, в якій ідеться про партизана Миколу. Вперше прозвучала музична балада жито-

мирського композитора, лауреата премії імені М. Шпака Б. Д. Мельничука на слова М. І. Шпака «Ти так хотіла сина...» у виконанні О. Г. Портянка.

Гості вечора мали змогу ознайомитись з виставкою архівних матеріалів, що розповідають про життя і творчість поета: фотографіями, рукописами віршів, оповіданнями, перекладами, газетними та журнальними публікаціями.

Почесною гостею вечора була дружина поета З. К. Шпак-Горбатенко.

В. М. ШЕПЕЛЮК

В АРХІВНИХ УСТАНОВАХ РЕСПУБЛІКИ

Луцьк. На честь 70-річчя Ленінського комсомолу Держархівом Волинської області проведено ряд заходів, спрямованих на ознайомлення жителів області, насамперед молоді, з найважливішими подіями в історії обласної комсомольської організації, висвітлення її маловідомих сторінок. Так, у приміщенні архіву відбулася зустріч «за круглим столом» комсомольців різних поколінь. Під час її підготовки було зібрано близько 30 цікавих документів, які нині започаткували колекцію спогадів і документів архіву з історії комсомольської організації області. У середній школі № 19 м. Луцька проведено виховну годину, присвячену 70-річчю з дня народження комсомолу, організаторами якої поряд з учнями 10-А класу і вчителями школи стали й архівісти. У школі експонувалась фотодокументальна виставка з історії комсо-

молу Волині, де можна було побачити, зокрема, періодичні видання ЦК КСМЗУ, фотографії делегатів першої обласної комсомольської конференції, що відбулася в Луцьку у вересні 1940 р., багато інших джерел. Працівники архіву спільно з обласним краєзнавчим музеєм підготували також пересувну ювілейну виставку фотодокументів. Маловідомі сторінки історії комсомолу Волині висвітлили працівники держархіву області в 6 статтях, опублікованих у місцевій пресі. Архівні джерела з цієї тематики використовувались і при підготовці плакату «Комсомол Волині: сторінки історії», що здійснювалась держархівом області, Партархівом Волинського обкому Компартії України та Волинським обкомом ЛКСМУ.

М. Г. БАГНЮК

Львів. Працівники Державного архіву Львівської області побували у своїх колег з міста Жешув (ПНР). Гостей привітав директор Державного Жешувського архіву Адам Шеля; один із найстаріших співробітників архіву Беда Тадеуш розповів про історію архіву та склад його документів, визначив найцінніші з них. Архівістів зі Львова поінформували про структуру Державного Жешувського архіву, що є такою ж, як і в обласних архівах УРСР: функціонують відділи відомчих архівів, комплектування і обліку, використання документів, а також лабораторія по реставрації і мікрофільмуванню документів. Потім гості побували в архівосховищах, де встановлено велетенські стелажі висотою 5,6 метри, на яких розміщено до 3000 справ. Нині майже всі справи списку № 1 упорядковуються безпосередньо в установах, і таким чином на полиці архіву потрапляють вже готові підшиті справи. Картонування взагалі не проводиться — воно визнано недоцільним. Документи збе-

рігаються горизонтально. Всі документи описані, обліковані в спеціальних реєстрах. У сховищі встановлено вантажні підйомні ліфти. Архівісти зі Львова дістали й іншу цікаву інформацію: в лабораторії польського архіву лише мікрофільмують документи, весь подальший процес обробки мікроплівки здійснюється у Центральній лабораторії у Варшаві; при Жешувському архіві створено і активно діють 2 кооперативи по обробці документів тощо.

Незабаром працівники Державного Жешувського архіву стануть гостями львів'ян. Вони прибудуть на урочистості, присвячені 50-річчю створення Державного архіву Львівської області.

Дружні зв'язки між архівістами УРСР планується підтримувати й надалі. Передбачається, зокрема, проводити обмін публікаціями, виставками з історії кожної з областей-побратимів, а також обмін спеціалістами з метою ознайомлення з досвідом роботи архівних установ.

В. П. САВЧУК

Чернівці. До 70-річчя Хотинського повстання 1919 року — повстання трудящих Хотинського повіту (Північна Буковина) проти румунських окупантів, за відновлення влади Рад і возз'єднання з Радянською Україною Державний архів Чернівецької області випустив спеціальний номер фотогазети «Мовою документів»; підготовлено також фотовиставки для тих районів області, де безпосередньо відбувалася подія. Всього в комплекті 73 документи. Серед них фотокопії більшовицької листівки із закликом до боротьби з румунськими окупантами; звернення Хотинської дирекції до громадян Бессарабії, в якому приєднання Хотинщини до Румунії оголошувалося незаконним, населення закликалось до боротьби із загарбниками; фотографії П. І. Волошенка-Мардар'єва та Л. В. Токана — членів тимчасового революційного уряду — Хотинської дирекції та будинку в Хотині, де містився штаб повстання; фотографії повстанців, які очолили загони по селах; телеграми про початок і хід повстання тощо.

До фотогазети вміщено також наказ

про стан облоги у Кіцмані, Заставні, Вашківцях, Сторожинці, Чернівцях, виданий окупаційними військовими властями для запобігання розгортання революційного руху на Буковині, а також офіційне повідомлення румунського генерального окупаційного штабу від 1 лютого 1919 р. про придушення повстання. У ньому, зокрема, говориться: «Більшовицький рух в Хотинському повіті придушено... Сім сіл зрівняли з землею, вбито понад 5000 повстанців».

Усього за участь у повстанні за неповними даними було розстріляно й замучено понад 15 тис. чоловік. До 4 тис. повстанців разом з 50 тис. біженців з Хотинщини відступили за Дністер. До фотогазети вміщено фотографії учасників хотинського повстання, які стали бійцями 1-го і 2-го Бессарабських повстанських полків, що згодом влилися до складу 45-ї стрілецької дивізії Червоної Армії. Закінчується фотогазета документами і матеріалами про відзначення в Хотині і Чернівцях річниць цієї героїчної події в історичному минулому краю.

Г. С. ЦЕБЕНКО

Вінниця. 16 березня 1989 р. у обласному комітеті ЛКСМУ відбулась зустріч членів Ради обласного військово-патріотичного об'єднання, голів районних та міських рад воїнів запасу з представниками ряду обласних організацій. Від державного архіву області на зустрічі виступила заступник директора Ф. А. Винокурова. Вона поінформувала присутніх про створення в архіві колекції документів воїнів-інтернаціоналістів, передусім уродженців області, які виконували свій інтернаціональний обов'язок в Афганістані. Промовець звернулася до присутніх із закликом передавати на державне зберігання фотографії, листи, інші документи, що є свідченням афганських подій, а також вести роз'яснювальну роботу про необхідність цього, вказала на шляхи використання таких документів для посилення патріотичного виховання молоді.

Того ж дня присутніх на зустрічі воїнів-інтернаціоналістів було запрошено до Державного архіву Вінницької області. Директор архіву О. І. Ложкар'єв розповів гостям про склад і зміст документів, що зберігаються в його фондах, зокрема про документи особового походження, наголосив на їх величезній значенні для правдивого висвітлення історичного минулого нашої країни.

У читальному залі архіву, який щойно відкрився після реконструкції, працівниками відділу публікації та використання документів було підготовлено виставку унікальних документів, книг та журналів. Гостей зацікавили перш за все документи особового фонду колишнього комісара партизанського загону «Переможці» С. Т. Стехова та фотовиставка «Герої Радянського Союзу — уродженці Вінницької області». Було організовано огляд архівосховища архіву.

На сьогодні до новоствореної колекції архіву вже надійшли на зберігання понад 70 од. зб. фотодокументів, 20 листів, 35 аркушів інших матеріалів. Робота по збору документів і поповненню колекції матеріалів воїнів-інтернаціоналістів продовжується.

▲ Протягом кількох останніх років держархів області спільно з інститутом удосконалення кваліфікації вчителів проводять семінари з питань використання архівних документів при викладанні історії в школі та організації шкільних музеїв. Такий семінар відбувся 21—22 березня ц. р. у читальному залі архіву. Його відкрив директор держархіву області О. І. Ложкар'єв. Він, зокрема, охарактеризував фондний склад архіву і поінформував присутніх про найцінніші документи, а також закликав істориків допомогти у збиранні цінних документів про видатних людей Вінниччини, уродженців і жителів області — учасників Великої Вітчизняної війни, ветеранів праці, передусім спогадів, інших важливих матеріалів. Поряд з іншими документальними джерелами їх буде використано співробітниками архіву й при підготовці хрестоматійного посібника з історії Вінницької області, роботу над яким уже розпочато.

З доповіддю про документи, що відносяться до періоду підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції, розповідають про події того часу на Вінниччині, виступив завідуючий відділом публікації та використання документів архіву В. М. Верховлюк. Старший методист архіву Є. П. Ковальова розповіла присутнім про нові, досі не опубліковані документи про Т. Г. Шевченка. Було заслухано також повідомлення зав. читальним залом Н. М. Лещенко про літературу з питань краєзнав-

ства, що зберігається в науково-довідковій бібліотеці архіву.

Присутні ознайомились із спеціально підготовленою до семінару виставкою найцікавіших документів, стародруків, здійснили екскурсію по архіву.

Ф. А. ВІНОКУРОВА,
Є. П. КОВАЛЬОВ

Луцьк. 1—2 березня 1989 р. на базі розрахункової групи, яка діє при Ковельському держміськархіві уже понад 10 років, відбувся семінар-практикум для архівістів госпрозрахункових груп області з питань методики відбору документів на постійне зберігання в установах районної, міської і сільської ланок у світлі вимог оптимізації складу документів. Його основна мета — підвищення кваліфікації архівістів-експертів, які вирішують долю архівних матеріалів, питання їх зберігання або знищення.

Досвідом проведення експертизи цінності документів поділилась старший архівіст госпрозрахункового підрозділу Держархіву

Волинської області Т. О. Соболева. Йшлося передусім про ефективність впровадження вибіркового та групового відбору документів фондів планово-фінансових установ, відділів культури і народної освіти, лісового господарства та ін. Старший архівіст Р. П. Пенцак приділила основну увагу питанням науково-технічного опрацювання документів і їх підготовки до передачі на державне зберігання.

Відбулися практичні заняття — проведення експертизи цінності документів відділу народної освіти Ковельського райвиконкому, яка супроводжувалась детальним аналізом роботи.

Значна увага була приділена на семінарі веденню облікової документації в госпрозрахункових групах та впровадженню нового положення про преміювання. Була висловлена думка про необхідність більш активного висвітлення на сторінках журналу «Архіви України» досвіду роботи госпрозрахункових груп.

М. Р. МИЦЬ

Видавництво «Наукова думка» в 1989 році випустить у світ збірник документів

«ОПИСИ КИЇВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА 70—80-х РОКІВ XVIII ст.»

Це — унікальна рукописна пам'ятка 70—80-х років XVIII ст., в якій розповідається про Київ та 11 повітів Київського намісництва: Київський, Остерський, Козелецький, Переяславський, Пирятинський, Лубенський, Миргородський, Хорольський, Говтв'янський, Городищенський, Золотоніський. З документів читач довідається про географічні особливості території, історію виникнення повітів, міст та інших населених пунктів, про склад населення, розвиток сільського господарства, ремесла, торгівлі, промисли, книгодрукування та навчальні заклади Києва. Певний інтерес викличуть кольорові карти повітів, зображення гербів головних повітових міст, пейзажі, характерні для території Київщини, тощо.

Обсяг видання 40 аркушів. Ціна 2 крб. 30 к.

Для істориків, географів, економістів, етнографів, краєзнавців, широкого кола читачів.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Якщо Ви не встигли оформити попереднє замовлення на пропоноване видання, можете скористатися послугами книгарні видавництва «Наукова думка» (252001, Київ-1, вул. Кірова, 4). Вона має можливість виконувати замовлення, що не відносяться до категорії попередніх. Усім, хто проживає за межами Києва, магазин висилає книги після платою.

СОДЕРЖАНИЕ

В коллегии Главархива УССР	3
К 175-летию со дня рождения Т. Г. Шевченко	
КРЯЧОК Н. И. Документы личного фонда Т. Г. Шевченко в ЦГАМЛИ УССР	5
БАРШТЕЙН Ю. А. Медальерная Шевченкиана	15
Использование документов Госархива Львовской области в телефильме «Рота им. Т. Г. Шевченко»	25
Публикации архивных документов	
БОЖКО О. И., ЯКОВЛЕВА Л. В. Протоколы первых заседаний ЦИК Советов Украины	28
СЛЮДИКОВА Т. Б. Новые документы о местах проживания семьи Давыдовых-Раевских в Киеве	37
Из фондов ЦГАКФФД УССР	
Имена, возвращенные истории	41
По просьбе наших читателей	
Руководящие деятели Советской Украины	44
Теория и практика архивного дела	
КУЗНЕЦОВА Л. В. Новое в работе ЦГАОР УССР с ведомственными архивами республиканских министерств и ведомств	48
КУРИННОЙ Б. П. Организация работы читального зала Госархива г. Киева	54
Обзоры источников и документальные очерки	
АНТОНЮК А. С. Биографическая хроника В. И. Ленина как источник к изучению политической работы большевиков среди войск интервентов	56
КИЯНКО В. И. (Ворошиловград) Из истории создания системы партийной учебы на Украине (1918—1920 гг.)	60
СТРИШЕНЕЦ Н. М. (Тернополь) Архивные документы о строительстве водяных мельниц на Украине в XVI—первой половине XVII вв.	64
Архивное дело за рубежом	
ВАРВАРЦЕВ Н. Н. Ценный источник о современном состоянии архивного дела в зарубежных странах	67
СЕНДИК З. А. Освещение вопросов работы с документами личного происхождения в болгарском архивоведческом издании	68
Критика и библиография	
КУЛЬЧИЦКИЙ С. В. Э. И. Квининг. Избранные речи и статьи	71
ЛАТУН А. И. (Запорожье) Восстановление Приднепровья (1946—1950). Документы и материалы	72
СТРЕЛЬСКИЙ Г. В. Вспомогательные исторические дисциплины: историография и теория	73
Информация и хроника	
В ЦГАМЛИ УССР	75
В архивных учреждениях республики	77

